

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI

**II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE SERBESTİ GAZETESİ VE BAŞYAZARI
HASAN FEHMİ'NİN MİSYONU**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HASAN FEHMİ DEMİR

İSTANBUL 2018

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI

**II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE SERBESTİ GAZETESİ VE BAŞYAZARI
HASAN FEHMİ'NİN MİSYONU**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HASAN FEHMİ DEMİR

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ ALİ KARACA

İSTANBUL 2018

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek lisans öğrencisi Hasan Fehmi DEMİR'in "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Serbesti Gazetesi ve Başyazarı Hasan Fehmi'nin Misyonu" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, yüksek lisans tezi olarak ~~oy birliği~~ / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

İmza

Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Ali KARACA
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Prof. Dr. Vahdettin ENGİN
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Doç. Dr. Ökkeş Kürşad KARACAGİL
Üniversitesi İstanbul Üniversitesi

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun 04.11.2018 tarih ve 2018/11-6 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Okan YEŞİLOT
Müdür

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	IV
ÖZET	V
ABSTRACT.....	VI
KISALTMALAR.....	VII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. II. MEŞRUTİYET'E GİDEN SÜREÇ VE II. MEŞRUTİYET BASINI.....	15
1.1. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ FİKİR AKIMLARI	19
1.1.1. Osmanlıcılık	20
1.1.2. İslamcılık.....	20
1.1.3. Türkçülük	21
1.1.4. Batıcılık	21
1.2. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ İÇ POLİTİKA GELİŞMELERİ.....	22
1.2.1. Mebusan Meclisi'nin Açılması ve Kamil Paşa Sadareti'nin Sona Ermesi.	25
1.3. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE BASIN	28

İKİNCİ BÖLÜM

II. SERBESTİ GAZETESİ VE İMTİYAZ SAHİBİ M. RIFAT BEY	33
2.1. SERBESTİ'NİN SAHİBİ MEVLANZADE RIFAT KİMDİR?	33
2.1.1. Siyasi Düşünce Yapısı ve Kürtçülük İdeali	40
2.1.2. Milli Mücadeleye Yönelik Tutumu.....	45
2.1.3. Yazın Hayatı	48
2.2. SERBESTİ GAZETESİ.....	49
2.2.1. Çıkarılma Amacı	51

2.2.2. Basın Özgürlüğüne Verdiği Önem.....	52
2.2.3. Siyasi ve Sosyoekonomik Konulara Bakışı	56
2.2.4. Haber Örnekleri.....	68
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
III. 31 MART'A GİDEN SÜREÇTE HASAN FEHMİ BEY CİNAYETİ	71
3.1. 31 Mart Öncesinde Muhalif Basının Tutumu	71
3.2. HASAN FEHMİ BEY KİMDİR?	74
3.2.1. Etkili Yazılarından Örnekler	75
3.2.2. Suikastın Gerçekleşmesi	80
3.2.3. Öldürülmesinin Ardından Yaşananlar	82
3.2.4. Suikastın Basına Yansımaları	83
3.2.5. Olayın Failleri Üzerine Değerlendirme.....	93
3.2.6. Cinayetin 31 Mart Vakasına Etkisi	95
SONUÇ.....	99
KAYNAKÇA.....	101
EKLER.....	107
EK 1: II. Meşrutiyet Kartpostalı	107
EK 2: II. Abdülhamit	108
EK 3: Meşrutiyeti Kutlayan Kartpostal	108
EK 4: Mevlanzade'nin Serbesti'yi Çıkarmak İçin Yaptığı Müracaat.....	109
EK 5: Serbesti'nin İlk Sayısı.....	110
EK 6: Hasan Fehmi'nin Ölümünün Ardından Serbesti Gazetesi.....	111
EK 7: Hasan Fehmi'nin Ölümünün Ardından Serbesti Gazetesi.....	112
EK 8: Hasan Fehmi'nin Ölümünün Ardından Serbesti Gazetesi.....	113
EK 9: Hasan Fehmi'nin Ölümünün Ardından Mizan Gazetesi	114
EK 10: Derviş Vahdeti'nin Hasan Fehmi'ye Mersiyesi	115
EK 11: Hasan Fehmi'nin Cenaze Alayı.....	116

EK 12: Serbesti Matbuatının Yasaklandığına Dair Arşiv Vesikası	117
EK 13: Serbesti'nin Yurt İçine Sokulmamasına Dair Arşiv Vesikası	118
EK 14: Serbesti'nin Kapatılmasına Dair Arşiv Vesikası	119
EK 15: Hasan Fehmi'nin Naaşının Sultan Mahmut Türbesine Defnine Dair Vesikası.....	120
EK 16: Emir Arslan'ın Cenazesi.....	121
EK 17: Nazım Paşa, Pertev Paşa, Hareket Ordusu	122
EK 18: 31 Mart İsyanı Sonrasında Beyazıt'ta İdam Edilen Bir Kişi	123

ÖNSÖZ

İnsanoğlunun bilgiyi edinme sürecinde en büyük yardımcısı basın organları olmuştur. İnsanlık tarihi incelendiğinde habere zamanında ulaşma duygusu basın-yayın organlarının önemini her geçen gün artırmıştır. Avrupa'da 'Haber Yaprakları' halinde başlayan erken dönem gazetecilik faaliyetleri, matbaanın kullanımının yaygınlaşmasıyla kamuoyunun vazgeçilmez haber kaynakları arasında yer almıştır.

Osmanlı Devleti'nde matbaanın kullanım alanları başlarda sınırlı tutulmuşsa da devlet, matbaanın gelişinin ardından bir yüz yıl sonra kendi girişimi ile resmi gazetesini çıkaracaktır. Bu atılımın en önemli sebebi; basın organları sayesinde merkezi otoriteyi artırmak düşüncesinden kaynaklanıyordu. Takvimi-i Vekayi ile başlayan gazetelerle tanışma serüvenimiz, Yeni Osmanlılar ile farklı bir boyut kazanacaktır. Devletin kurtuluş yolunu meşruti idare ile gören bu aydın grup, taleplerini dile getirmek için kendi çıkardıkları gazeteleri kullanmışlardır. Bu durum da iktidar ile güç kavgalarına girişmelerine sebep olacaktır. Devletin egemen gücü, basın üzerinde sürekli bir denetim mekanizması kurmuş ve bunu sansür ile pekiştirmiştir. Zaman zaman maddi hediyeler ile basın organları iktidar tarafına çekilmeye çalışılmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanı ile toplumun her alanında yaşanan hürriyet sevinci, basın çalışmalarına da yansımış ve tarihimizde görülmemiş bir gazete külliyesi basın mirasımıza dâhil olmuştur. Fakat bu durum uzun sürmemiş iktidar-basın mücadelesi bu sürece de damga vurmuştur. İktidarın sahibi olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, kendisine karşı muhalefetin basın ayağındaki en etkili unsuru olan Serbesti gazetesi ile hesaplaşmaya girmiş ve bunun sonucunda basın tarihimizde ilk gazeteci cinayeti yaşanmıştır. Hasan Fehmi suikastının ardından Osmanlı Tarihi'nde ilk kez rejime karşı bir isyan çıkmış ve devlet farklı bir siyasi sürecin içine girmiştir.

İktidar yolunda geçmişten günümüze yaşanan bu mücadeleyi konu alan çalışmamda benden yardımlarını esirgemeyen değerli hocam ve tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Ali Karaca'ya, çalışmanın ilk gününden itibaren desteğini bir an olsun eksik bırakmayan, sabrı ve sebatı ile bana bu süreçte azim aşıl原因an değerli yol arkadaşım Kevser Ayar'a, çocukluğumdan itibaren okumaya verdiği önemle bana eğitim sevgisini kazandıran Merhum Babam Kemal Gazi Demir'e, basın tarihi üzerine yaptıkları mühim çalışmalarla, ufkumu aydınlatan değerli hocalarıma en içten teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

Basın tarihimiz, iktidar ile basın organları arasında geçen mücadelelere pek çok kez tanık olmamızı sağlamıştır. Bu uğurda sansür, tehdit ve ekonomik yıldırımlar muhalif basın organları ve gazetecilerin önüne koyulan en büyük engellerden olmuştur. Takvim-i Vekayi ile edindiğimiz devlet kontrolündeki basın politikası, Genç Osmanlıların neşrettiği gazeteler ile halkı aydınlatmayı amaçlar hale gelmiştir. Sultan II. Abdülhamit döneminde ise Tercüman-ı Hakikat ve Sabah gibi gazeteler ile basın politikaları yönlendirilmeye çalışılmış, buna karşılık Jön Türk muhalefetine etkisi ile sansür politikası etkin vaziyette uygulanmıştır.

İkinci meşrutiyet ile adım adım Osmanlı Devleti'nin iktidarını ele geçiren İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin komitacılıktan gelen siyasi bir teşekkül olması birçok siyasi suikastın amili olmalarına sebep olmuştur. Mevlanzade Rıfat Efendi'nin sahibi olduğu Serbesti gazetesinin temel yayın politikası; İttihatçıların sert merkezîyetçi yönetiminin yerine Âdem-i Merkezîyetçiliği savunmak üzerine kurulmuştur. Bununla birlikte Prens Sabahattin'e bağlı Ahrar Fırkası'nı desteklemeleri gazetesinin İttihatçı çevreler tarafından hedef gösterilmesine neden olmuştur. Gazetede yazılarıyla kitleleri etkileyen Hasan Fehmi Bey 6 Nisan 1909'da Galata Köprüsü'nde arkadaşı Ertuğrul Şakir ile yürürken, suikastının "Al Mevlan!" nidasının ardından öldürülmüştür.

Hasan Fehmi'nin ölümü ile beraber, İttihat ve Terakki'ye karşı olan muhalefet giderek artmış, özellikle çoğunluğunu öğrencilerin oluşturduğu kitleler, hükümet üzerinde baskı oluşturarak bu cinayetin aydınlatılmasını istemiştir. Muhalif basın tek bir ağız olarak Hasan Fehmi Bey'i "Şehid-i Hürriyet" ilan etmiştir. Basın tarihimize ilk gazeteci suikastı olarak geçen Hasan Fehmi cinayetinin ardından, basın şehidinin cenazesi kitlesel bir tepkinin dışavurumuna dönüşmüş, olaydan bir hafta sonra ise 31 Mart isyanı çıkmış ve devlet ilk kez rejim tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır.

ABSTRACT

Our press history provided us to witness many times the conflict between government and press organs. Censorship, threats and economic intimidation have been among the biggest obstacles for opposition media and journalists. The press of state control policy, which is the first example of Takvim-i Vekayi, has become the aim of enlightening the people with the newspapers published by Young Ottomans such as Tercüman-i Ahval, Tasvir-i Efkar, Muhbir, Basiret. In the period of Sultan II. Abdülhamit, press policies were tried to directed such as Tercüman-ı Hakikat and Sabah, but in return, the influence of Jön Türk opposition and censorship policy were applied effectively.

İttihat ve Terakki Community which is the secret society, took over the government step by step with second constitutionalist period in Ottoman Empire, causes many political assassinations. Serbesti newspaper's main publication policy is based on advocating decentralism in place of the central administration of the Unionists. However, supporting of Prince Sabahattin's Ahrar Party have caused the newspaper to be targeted by the Unionists. Hasan Fehmi Bey, who affects the masses with his writings, died on April 6, 1909 with his friend Ertuğrul Şakir on the Galata Bridge and was killed after the assassin's "Al Mevlan!" shout.

With the death of Hasan Fehmi, the opposition to the İttihat ve Terakki has increased steadily, especially the masses of the majority of the students have demanded that the murder be clarified by putting pressure on the government. The opposition press has declared Hasan Fehmi Bey as "Şehid-i Hürriyet" as a single mouth. After the murder of Hasan Fehmi, the first journalist's assassination to our press history, the massacre of the press martyr turned into an outpost of a massive reaction, and a week later it became a March 31 rebellion and the state faced the danger of regime for the first time.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
ev.	: Çeviren
D	: Dosya
Hzl.	: Hazırlayan
No:	: Numara
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TDK	: Türk Dil Kurumu
vd.	: Ve diğeri
vs.	: Ve saire
yay.	: Yayınlayan

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin basın tarihi incelendiğinde basın-yayın organlarının devletin yıkılma dönemine yakın süreçte gelişme gösterdiği görülecektir. Şüphesiz bunda en önemli etken, toplumun nabzını tutan basın organları vesilesi ile devletin birliğini ve iktidarın mesajını tabana yayma ihtiyacıdır. Osmanlı basınına bakmadan önce Avrupa'daki basın faaliyetlerini incelemekte fayda vardır.

XVII. yüzyılın ilk yıllarına gelene kadar Avrupa'da basın adına bahsedilebilecek temel yayın organı "Haber Yaprakları" olmuştur. İlk günlük gazetenin ortaya çıkması ise XVII. yüzyılın ikinci yarısından sonra gerçekleşecektir. 1440'larda Avrupa'da ortaya çıkan ve hızla bu kıtaya yayılan basımevi (matbaa) bu hadisenin yaşanmasında en önemli faktör olmuştur.

Dünya basım tekniğini Uzak Doğu'dan öğrense de matbaanın yayılması bu coğrafyada olmamıştır. Avrupa da ilk baskı makineleri 1440'lı yıllarda Gutenberg tarafından kurulmuştur. XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren baskı makineleri hızla yayılmaya başlamıştır. Almanya'dan sonra İtalya, İsviçre ve Fransa gibi birçok ülkede matbaa gelişme göstermiş ve baskı tekniği ilerleme kaydetmiştir. Bu dönemde çıkarılan haber mektupları gazetenin öncüsü olmuştur.¹

Osmanlı Devleti'nde baskı faaliyetleri Avrupa'ya kıyasla oldukça geç bir dönemde gerçekleşmiştir. Basın faaliyetlerini iyi anlayabilmemiz için kaçınılmaz gerçek; matbaa ve onun yayılmasıdır. Osmanlı'da matbaa ilk olarak azınlıklar tarafından kurulmuştur. İspanya'da soykırımdan kaçan Yahudilere yardım eden Osmanlı Devleti bu Musevileri bünyesine almıştır. 1492 yılında Avrupa'daki dini zorbalıktan kaçan Yahudiler 1493 yılında matbaayı Osmanlı başkentine getireceklerdir. Bu ilk matbaa girişiminin ardından 1495'de Selanik'te yine Yahudiler tarafından ikinci bir matbaa, bunu ise XVI. yüzyılın başından son çeyreğine kadar kurulan diğer matbaalar izlemektedir. Dini çatışmaların ön planda olduğu bu dönemde Yahudilerin ardından diğer azınlıklarında matbaa kurdukları görülmektedir. 1567'de Sivaslı Abgar ile oğlu İstanbul'da ilk Ermeni matbaasını kurarken, Nikodemos Metaksas adlı bir rahip de 1627'de ilk Rum matbaasını kurdu.²

¹ M. Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, Der Yayınevi, İstanbul 2002, s. 50-55.

² Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, C. XI, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1983.

Yukarıda da görüldüğü üzere XVIII. yüzyıldan çok daha önce Osmanlı topraklarına giren matbaanın, devlet tarafından neden kurulamadığı sorusu akıllara gelecektir. Bunun farklı sebepleri vardır. O dönemde matbaa daha ziyade din ve mezhep propagandası amacı ile faaliyet göstermektedir. Bünyesinde çok farklı inançtan milletleri barındıran Osmanlı Devleti bu sebeple matbaaya karşı temkinli bir tavır sergilemiştir. Matbaanın ortaya çıktığı dönemde Osmanlı'da oldukça geniş bir el yazması pazarı mevcuttu. Müstensih ve hattatların işsiz kalmasından çekinen ve Avrupa'daki gelişmelere çok ilgi duymayan devlet, baskı icraatlarını yakından takip etme gereği duymamıştır. Matbaanın devlet eli ile gelişi ise XVIII. yüzyılda olmuştur. III. Ahmet döneminde İbrahim Müteferrika tarafından ilk Türkçe kitap basan matbaa oluşturulmuş ve padişah bu girişimi matbaanın kurucularına gönderdiği "Hatt-ı Hümayun" ile bizzat desteklemiştir.³ XVIII. yüzyıldan itibaren Batı'da olup bitenleri yakından takip etmeye başlayan Osmanlı Devleti'nin kendi matbaası ile tanışması da bu yüzyılda olacaktır. İlk Türkçe harfli matbaanın kurulması Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa elçiliği sonucudur. Diğer birtakım yenilikler ve Lale Devri ıslahatları olarak bilinen ıslahatlarla beraber matbaa da Osmanlıya gelir. Aslen Macar olan İbrahim Müteferrika tarafından 1727 tarihinde ilk matbaa çalıştırılır. Bu matbaada basılan ilk eser ise "Vankulu Lügatı" olmuştur.

Şüphesiz matbaanın geç girmesi basın-yayın organlarının da Osmanlı'ya geç gelmesine sebep olacaktır. Osmanlı'nın ilk matbaayı kurduğu tarihlerde Avrupa'da günlük gazeteler çıkmaktadır. 1605'de Hollanda'da Anvers'de Abraham Verhoeven tarafından Nieuwe Tydinghen yayınlanırken bunu Ausburg ve Strasbourg'da haftalık olarak yayınlanmaya başlanan Avisa Relation Oder Zeitung sonra 1610'da Bale, 1615'de Frankfurt ve Viyana, 1617'de Berlin, 1619'da Prag'da yayınlanan diğer gazeteler takip etmiştir.⁴ Gazetelerden daha önce çıkarılan haber mektupları özellikle kitle iletişiminde çok önemli katkı sağlamıştır. Bunun farkına varan Avrupa'daki siyasi iktidarlar, bu araçları kendi yanlarına çekme mücadelesi vermiştir. Böylelikle iktidar ve güç kazanma mücadelesinin ilk aşamasını haber mektupları ve sonrasında gazeteler oluşturmaktadır.

³ Ziya Kazıcı, *Osmanlı Devleti Tarihi*, Kayhan Yayınevi, İstanbul 2011, s. 314.

⁴ Korkmaz Alemdar, *Türkiye'de Çağdaş Haberleşmenin Tarihsel Kökenleri*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara 1981, s. 78-88.

Avrupa kamuoyunda haber mektubu ve gazetelerin sağladığı kitle iletişimi irtibatını Osmanlı'da Vakanüvisler doldurmaya çalışmıştır. Fakat gazetelerin muhtevası, verdikleri haberler ve periyodik olmaları gibi özellikleri, vakanüvis raporlarının bunların yerini tutamamasına sebep olmuştur. Milyonlarca kilometre kare genişlikte olan bir devletin topraklarında gerçekleşen olaylar, resmi memurlarca başkente gönderilip kamuoyu ile paylaşıyordu. Bu da sınırlı bir toplumsal bilince sebep olmaktaydı. Hâlbuki batıda siyasi iktidardan bağımsız olarak kurulan kitle iletişim organları halka ve yöneticilere olup bitenleri daha hızlı bir şekilde öğrenme imkanı sunuyordu. Devlet-vatandaş arasındaki sorumlulukların karşılıklı olarak güvence altına alınmasında, insan hak ve hürriyetlerinin korumasında, toplumsal bilincin yükselmesinde ve nihayet 1789 Fransız İhtilali'nde basın organlarının büyük etkisi olmuştur. Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı'da da basın yayın organları güç kazandıkça gazeteciler ve yönetim arasında bir mücadele başlayacaktır.

Matbaanın Osmanlı'ya gelmesi sürecinde yaşanan olaylara benzer bir başka olay da ilk gazetelerin kurulması esnasında olmuştur. Osmanlı topraklarında çıkarılan ilk gazete Fransızlar tarafından yayınlanmıştır. Bilindiği üzere 1789'da gerçekleşen Fransız İhtilali yalnızca Fransa'yı değil özellikle çok uluslu imparatorlukları derinden etkilemiştir. Bu doğrultuda ihtilalin gayesinin diğer devletlere de anlatılma ihtiyacı hasıl olmuştur. Bu amaca yönelik olarak Fransa'dan Türkçe karakterli basım yapabilecek bir matbaa gönderilmesi istenir, ancak bu gerçekleşmez. Kurulan matbaada Türkçe karakterli harfler olmadığı için Fransızca bir gazete çıkarılır ve Osmanlı'da ilk gazete bu şekilde yayınlanır.⁵ Bu gazete Fransa Sefareti tarafından "Bulletin des Nouvelles (Haberler Bülteni)" adıyla 1795'de yayınlanmaya başlamıştır. Daha sonra isim değiştiren ve yine Fransız Elçiliği tarafından yayınlanan bu gazete Fransa'nın Mısır'ı işgali sonrasında kapatılmış ve bir daha çıkarılmamıştır.

İstanbul'da elçilik tarafından çıkarılan bu gazetenin ardından İzmir'de bir başka Fransızca gazete de neşredilmeye başlamıştır. Dönem itibarıyla ticaret hacmi yüksek bir yer olan İzmir kozmopolit bir şehirdi. 1821 tarihinde Charles Tricon tarafından ticari ve kültürel faaliyetlere destek olma amacıyla çıkarılan "Spectateur Oriental (Doğulu Seyirci)" isimli gazete Yunan isyanına destek veren içeriği sebebiyle tepki toplamıştır. Daha sonra yönetiminin değişmesiyle beraber yayın politikası da değişen gazete bu kez de Fransız Elçiliğinin baskılarına dayanamayarak kapatılmıştır.

⁵ Korkmaz Alemdar, *a.g.e.*, s. 78-88.

Türkçe yayınlanan ilk gazete olan Takvim-i Vekayi'den önce 1827'de Fransızlar İzmir'de olduğu gibi Mısır'da da bir gazete çıkarmak için Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya müracaat ederler, ancak gerekli izni alamazlar. 20 Kasım 1828 yılında iznin alınmasıyla birlikte yarı Türkçe yarı Arapça ‘‘Vakayı el Mısiriye’’ adlı gazete yayınlanmaya başlar.⁶

Osmanlı topraklarında yayınlanan Türkçe ve diğer dillerdeki bu gazetelere rağmen 1831'de yayınlanacak olan Takvim-i Vekayi'nin ayrı bir önemi vardır. Devlet eliyle tamamen Türkçe olarak çıkarılan bu gazeteye yaklaşık on sene müddetince hiçbir rakip çıkmamıştır. Osmanlı'da yaşanan birçok yenilikte olduğu gibi ilk Türkçe gazetenin çıkarılması da devlet eliyle olmuştur. XIX. yüzyılın ıslahatçı hükümdarı II. Mahmut'un emriyle çıkarılmaya başlayan bu gazete, devlet tarafından yapılanları ve yapılmak istenenleri halka doğru anlatmak ve aktarmak gayesi ile yayınlanmaya başlamıştır. Islahatçı ve yenilikçi bir padişah olan Sultan II. Mahmut, ‘‘Takvim-i Vekayi’’ ile yakından ilgilenmiş ve gazetenin toplumun her kesimi tarafından rahat bir şekilde anlaşılması için sade bir dille yayınlanmasına önem vermiştir. Toplumun nabzını tutmaya büyük önem veren II. Mahmut Han, halkı yakinen tanımanın ve yaşam şartlarını bizzat görmenin imkanını aramıştır. Bu sebeple ülke içinde gezilere çıkarak halkla direkt görüşme imkanı bulmuştur. Bu seyahatler beraberinde Padişah'a, toplumu ıslahatlar için hazırlama imkanı sunarken, yenilikleri doğrudan halka anlatmak için de fırsat oluşturmuştur.⁷ II. Mahmut, farklı dillerden ve ırktan müteşekkil bir topluma egemen olduğu için o insanlara da kendi dilleri ile ulaşmak istemiştir. Bundan dolayı Takvim-i Vekayi sadece Türkçe değil, Farsça, Bulgarca, Arapça, Ermenice ve Rumca nüshalar halinde de yayınlanmıştır.⁸

4 Kasım 1922 yılına kadar sürecek olan yayın hayatı boyunca Takvim-i Vekayi başlarda toplumun ihtiyaç duyduğu kitle iletişim eksikliğini doldurmaya çalışmış, daha sonra ise resmi gazete konumuna gelmiştir. Gazete teknik yetersizliklerden dolayı düzenli periyotlar halinde yayınlanamamış ve kullandığı dil sebebiyle de eleştirilere uğramıştır. 1840 yılında çıkarılacak olan Ceride-i Havadis gazetesi ile beraber ancak devlet desteği ile ayakta durabilmiştir.

⁶ Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s. 13-15.

⁷ Abdülkadir Özcan, ‘‘II. Mahmut’un Memleket Gezileri’’, Prof.Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1991, s. 361-362.

⁸ Orhan Koloğlu, *Takvimi Vekayi Türk Basınında 150 Yıl 1831-1981*, Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, Ankara, s. 32, vd; Nesimi Yazıcı, ‘‘Takvim-i Vekayi Belgeler’’, 1983, s. 59.

Takvimi Vekayi'nin ardından basılan ikinci gazete olan Ceride-i Havadis İngiliz bir tüccar olan William Churchill tarafından 1840 yılında yayınlanmaya başlamıştır. Fakat gazete yayınlanmaya başladığı günden itibaren halk tarafından nazar-ı dikkate alınmamış ve toplum tarafından beklediği ilgiyi görmemiştir. Gazetenin ilk sayıları bu sebeple ücretsiz olarak dağıtılmıştır. Devlet idaresinin yaptığı yardımlarla varlığını sürdürebilen gazete bundan dolayı, yarı resmi olarak değerlendirilmektedir. Churchill'in 1854 yılındaki Kırım Harbi'nde İngiliz gazeteleri muhabirliğini üstlenmesi ve Kırım'dan gelen haberleri önce devlete oradan müttefik İngiltere'ye gönderilmesi gazeteye olan ilgiyi artırmıştır. Tercüman-ı Ahval gazetesinin yayın hayatına başlamasının ardından William Churchill, sahip olduğu üstünlüğü yitirmemek amacıyla Ceride-i Havadis'in eki olarak sunulan Rûznâme-i Ceride-i Havadis'i de günlük gazete şeklinde basmaya başlamış ve oğlu Alfred'i bu basın organının başına geçirmiştir. William Churchill'in 1864'deki ölümünün ardından oğlu Alfred Churchill, Ceride-i Havadis gazetesini kapatmış ve Rûznâme-i Ceride-i Havâdis'i haftanın beş günü düzenli halde yayınlamaya başlamıştır.⁹

Tanzimat'la birlikte gelen yenileşme hareketlerinin izleri gazetede görülürken, Ceride-i Havadis'in reklam aldığı da dikkati çeker.¹⁰ Buna rağmen Osmanlı toplumunun gerçek gazete ve gazetecilik ile tanışma serüveni 20 yıl kadar sonra gerçekleşecektir. Özellikle Tanzimat Fermanı ile başlayan ve devlet politikası haline gelen batılılaşma çabaları, basın hayatının canlanmasında önemli bir faktör olmuştur. Dönemin siyasal olaylarının hareketliliği, Osmanlı toplumu içerisinde görülen değişimler ve Avrupa'da eğitim gören Osmanlı gençlerinin topraklarına döndüklerinde halkı aydınlatma çabaları bunun temel sebepleri arasında olacaktır.

Osmanlı basını XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren farklı bir boyut kazanmıştır. Bu dönemde devletten bağımsız ve daha ziyade iktidarın icraatlarını tenkit eden gazeteler kurulmaya başlamıştır. 1860-1876 dönemi gazetenin toplum hayatındaki etkisi ve önemi açısından önceki dönemlerle kıyaslanamayacak kadar etkili bir dönemdir. Bu yıllar arasında gazete müstakil bir şekilde yeniliği ve ilerlemeyi ifade etmektedir.

⁹ Server İskit, *Hususî İlk Türkçe Gazetemiz Tercümani Ahval ve Agâh Efendi*, Ulus Basımevi, Ankara 1937, s. 9.

¹⁰ Hamza Çakır, *Osmanlı Basınında Reklam*, Elit Reklamcılık, Ankara 1997, s. 40.

Gazeteler artık günlük sorunların aktarıldığı, faydalı malumat sağlayan, okuma alışkanlığını artıran ve okumayı ilerleten bir kimlikten çıkarak başlı başına siyasi, ekonomik ve toplumsal sorunların tartışıldığı bir kürsü haline gelmiştir. Fikir, gazete etrafında şekillenerek kendini ifade etme biçimi kazanmış ve o sürece kadar devlet yönetimi tarafından verilen talimatlarla yönlendirilen toplum, hakiki manada problemlerle yüzleşmek durumunda kalmıştır. Vatan, millet, insanlık, hak, hukuk, adalet, eşitlik gibi kavramlar etrafında halkalar inşa edilirken ülkede ilk kez ve tam olarak kamuoyu oluşur.¹¹

1860 yılındaki Tercüman-ı Ahval gazetesi ve 1862 senesinde yayınlanan Tasvir-i Efkar gazetesi devletten bağımsız olarak kurulup oluşturulan gazeteler olmuştur. Tercüman-ı Ahval gazetesi basın tarihimizin ilk özel gazetesi olarak kabul edilmektedir. Bu iki gazetenin ardından, 1866 senesinde çıkarılmaya başlanan Muhbir gazetesi ile de Osmanlı basınında resmi ağızdan bağımsız bir basın politikası izlenmeye çalışılmıştır

Bu tarihlerde Tasvir-i Efkar ile Muhbir’de çıkarılan yazılarla devlet politikaları, devletten bağımsız hâlde masaya yatırılmıştır. Bu dönemde peş peşe yayınlanan farklı gazeteler sayesinde Osmanlı toplumunda gerçek anlamda bağımsız bir bilinç oluşmaya başlamış ve devletin politikalarının muhakeme edildiği, olaylara eleştirel bir bakış açısıyla bakan bir kitle gelişmeye başlamıştır. Muhbir gazetesi 1867 tarihinden itibaren Avrupa’da da çıkarılmaya başlanmıştır. Namık Kemal ve Ziya Paşa’nın Avrupa’ya kaçmasıyla, onların idaresinde Hürriyet gazetesi 1868 yılında basın hayatına başlayacak, bu gazeteyi 1871 yılında çıkmaya başlayan İbret gazetesi takip edecektir. İbret gazetesinde ise özellikle ekonomik politikalar eleştirilecektir.

II. Abdülhamit’in tahta geçmesinin ardından ise Osmanlı basını farklı bir sürecin içerisine dahil olacaktır. Sultan II. Abdülhamit şehzadeliğinden beri Osmanlı basınına yakından takip etmiştir. Dönemin ünlü gazeteleri olan Ceride-i Havadis, Tasvir-i Efkar, Basiret, Çaylak gibi gazetelerin Osmanlı toplumu üzerindeki etkilerini müşahede etmiştir. Bundan dolayı padişah olduktan itibaren de basın – yayın faaliyetlerine önem vermiştir. Sultan II. Abdülhamit’in basınla ilgilenmesinin en önemli sebeplerinden birisi kendisi hakkında oluşturulmaya çalışılan menfi kamuoyunu engellemektir. Basını kontrol etmek suretiyle, istediği tarzda bir gündem oluşturabilecekti. Başkentte çıkarılan gazeteler basılmadan önce kontrol edilir ve gerekli düzeltmeler yapılırdı. Bütün

¹¹ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1988. s. 249.

gazeteler yazılarının provalarını basın müdürlüğüne gönderir, provalar detaylı bir incelemenin ardından sonra basılmaya başlanırdı. Basın müdürü dikkate değer gördüğü bazı yazıların provalarını doğrudan II. Abdülhamit'e götürürdü.¹²

Sultan Abdülhamit'in tahta çıkmasından bir süre sonra Mithat Paşa'nın sadareti esnasında bir basın kanunu tasarısı hazırlanması amacıyla kurulan heyet 1877 Nisan ayında tasarımı Mebusân Meclisi'ne getirmiştir. Tasarının ilk kısmında matbaaların kuruluşu ile işletilmesine dair hükümler, İkinci bölümünde gazeteler ve süreli yayınları düzenleyen kaideler, üçüncü bölümde ise basın yoluyla işlenecek suçlar ve bunlara uygulanacak yaptırımlar yer almıştır.¹³ Bu şekilde Sultan II. Abdülhamit iktidarının hemen başında basını etkili bir şekilde kontrol altına alacağını göstermiş oluyordu. Hazırlanmış olan kanun tasarısının önemli özellikleri şunlardır:

- Gazetelerin çıkarılması için hükümet izni gerekecek, bu iznin verilip verilmediğine dair bilgilendirme 15 gün zarfında gerekli kişilere iletilecektir.
- Yayınlanan bütün sayılardan iki nüshası, İstanbul'daki matbuat dairesine, taşrada ise valiliklere gönderilerek ve idarecilerden onay belgesi alınacaktır. Belge almayanlar sayı başına iki Osmanlı altını ceza ödeyecektir.
- Mebusların yazı işleri müdürü olmaları yasaklanacaktır.
- Hükümete ve ilgililere cevap ve düzeltme hakkı tanınmıştır. Gazeteler düzeltme yazılarını ilk ya da ikinci sayıda yayınlamak zorundadırlar. .
- Meclisi Mebusan'da yapılan görüşmeler hakkında farklı anlam ve yorumlamalara sebebiyet verecek yazılar yazılmayacaktır.
- Devletin güvenliğini tehdit edecek yazılar yayınlayan ya da teşvik eden tüm gazeteler derhal kapatılacaktır.
- Padişaha hakaret atfeden yazı yayınlayan gazeteler kapatılmakla beraber ilgililer 3 yıla kadar hapis cezası alacaklardır.
- Anayasa ile tesis edilmiş sisteme yönelik yazı yayınlamanın cezası bir aydan bir yıla kadar hapistir.¹⁴

Hazırlanan bu yasa tasarısı Sultan II. Abdülhamit'in kişisel tutumu sebebiyle yürürlüğe girmemiştir. Bu dönemde 1864 Matbuat Nizamnâmesi ve Âli Kararnâmesi yürürlükte sayılmıştır.

¹² Vahdettin Engin, *Bir Devrin Son Sultanı II. Abdülhamid*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017, s. 171.

¹³ Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003, s. 51.

¹⁴ M. Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul 2005, s. 257-258.

II. Abdülhamit döneminin en ünlü gazeteleri arasında Sabah ve Tercüman-ı Hakikat gazeteleri yer almaktadır. Bu gazetelerden Sabah'ı Mihran, Tercüman-ı Hakikati Ahmet Mithat Efendiler çıkarmıştır. Tercüman-ı Hakikat, Filip Efendi'nin Tarik, Ahmet Cevdet Bey'in İkdam ve Mehmet Efendi'nin çıkarmış olduğu Saadet gazeteleri yer almaktadır. Bu gazeteler yayın politikaları icabı Padişah'ın emir ve istekleri doğrultusunda bir basın hayatı yaşamışlardır. Gazetelerin herhangi birinde çıkabilecek muhalif yazılar sebebiyle olaya karışan gazete birkaç gün veya hafta kapatılır, cezasının ardından yeniden yayın hayatına dönerdi. Sultan, yerli ve yabancı gazetelerin incelenmesi için sarayda Matbuat-ı Dahiliye ve Matbuat-ı Hariciye adıyla iki daire oluşturmuştu.¹⁵

İç kamuoyunda birçok gazetenin bulunması II. Abdülhamit dönemi için basın faaliyetlerinin ne derece önemli olduğuna dair önemli bir gösterge oluşturmaktadır. Öte yandan Sultan II. Abdülhamit'in basın faaliyetlerine karşı olan ilgisi sadece yurt içi basınla sınırlı kalmamış, Padişah yurt dışındaki gazeteleri de yakından takip etmeye çalışmıştır. Dönemin siyasi kargaşası, süper güçler arasındaki çekişmeler ve temel hedef doğrultusunda bulunan bir imparatorluğun hükümdarı olması II. Abdülhamit'i buna yönlendiren en önemli sebeplerdir. Ayrıca kendisine muhalif olup Osmanlı topraklarında yayın yapamayan gazeteciler de yurt dışına çıkıp faaliyetlerini buradan yürüttükleri için Padişah sürekli olarak yurt dışı basın gündemini de takip etmiştir.

Yerel basını sürekli olarak kontrol altında tutan hükümdar, bu politikasını yurt dışındaki gazeteler üzerinde uygulayamamıştır. Fakat buna rağmen bazı yurtdışı gazeteleri ve gazete yazarları ile maddi ilişkiler kurarak Osmanlı Devleti lehine yazılar yazdırmıştır. II. Abdülhamit idaresi ülke içinde yaşanan sorunların yurtdışı basına yansımaması için yabancı basında çıkan haber ve yorumlardan çekinmiş ve yayınları engellemek için yabancı basın muhabirlerinin birçoğuna ekonomik çıkarlar sağlamış ve yayınlara engel olmuştur. Böylelikle Osmanlı Devleti'ne karşı Avrupa kamuoyunda inşa edilmeye çalışılan olumsuz düşünce algısını yıkmaya çalışmıştır. II. Abdülhamit, Le Temps, Le Figaro, The Times, Kölnische Zeitung, Neue Freie Presse, Standart, Tribune gibi gazetelerin yayınlarına çok önem verirdi. Bu dönemde gazete ve yazarları ile kurulan bağlar ile bu kurumlara çeşitli ödenekler ve nişanlar tahsis edilmiştir.

¹⁵ Vahdettin Engin, *a.g.e.*, s. 173.

Bu konuda örnek olarak:

- Saadet gazetesi emir buyrulan ödeneğin ödenmesini beklemektedir. (12 Ocak 1905)
- Tercüman- ı Hakikat 'e yüz yirmi bin kuruş verilmektedir. (9 Şubat 1908)
- Başkentte çıkan Levant Herald gazetesine yüz bin kuruş, Moniteur Oriental gazetesine altmış yedi bin altı kuruş; Saadet gazetesine ise otuz altı bin kuruş; Byzantis gazetesine otuz bin kuruş; La Turquie gazetesine seksen dört bin kuruş; İstanbul gazetesine yirmi dört bin kuruş ödenek verilmiştir. (24 Eylül 1890)
- Musavver Cihan (Resimli Dünya) adlı derginin maddi imkansızlıklardan kapanmasına Padişah'ın merhameti müsaade etmeyeceği için gazeteye İçişleri Bakanlığı'ndan 1120 liralık yardım yapılması padişahın onayına sunulmuştur. (13 Aralık 1890)
- Tarik (yol) gazetesi sahibi Filip Efendi padişaha mektup yazarak İstanbul'da bir mezbaha kurmak için imtiyaz istemiştir.

Sultan II. Abdülhamit'in basın ile olan irtibatı sadece gazeteler ile sınırlı kalmamış, dönemin mecmuaları ile de yakından ilgilenmiştir. Bu mecmualardan biri olan Servet-i Fünun dergisine devlet bütçesinden destek olunmuştur. Bunların yanında İkdam Gazetesi'nden Ahmet Cevdet, Padişah'a yardım istemek için telgraf çekmiştir. O dönemde diğer bir ilginç örnek ise Padişah'a yakın olan ve büyük yardımlar gören Baba Tahir adlı bir gazetecinin Padişah adına nişanlar dağıtması ya da satmasıdır.¹⁶ O dönemde diğer bir ilginç örnek ise Padişah'a yakın olan ve büyük yardımlar gören Baba Tahir adlı bir gazetecinin Padişah adına nişanlar dağıtması ya da satmasıdır. Ayrıca II. Abdülhamit'e yakın olan gazetelerde Sultan'ın doğum tarihi, tahta geçiş tarihi gibi önemli günlerde methiyeler yapılır, bu günler süslü cümleler ile kutlanırdı. Padişah ise bu gazetecilere karşılık olarak nişan, para ve hediyeler vermiştir.¹⁷

II. Abdülhamit döneminde basın tarihimizde önemli bir de ilk yaşanacaktır. 1901 yılına kadar gazetelere iki paralık pul yapıştırılırken, Sultan Abdülhamit tahta çıkmasının 25. yıldönümünü kutlamak için pul vergisini kaldırır. Bu gelişmeden dolayı gazete patronları ekonomik anlamda önemli bir gelir elde etmeye başlar. Gazete çalışanları ise bu kaynaktan kendilerine pay isterler patronlar ise bu talebe olumsuz

¹⁶ M. Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul 2005, s. 267-268.

¹⁷ Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003, s. 269.

cevap verirler. Bunun üzerine gazeteciler greve gitmişler ve grev sırasında Saadet adında bir gazete çıkarırlar ancak grev amacına ulaşmaz ve başarısızlıkla sonuçlanır.¹⁸ Grevin başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen, gazetelerde çalışan işçilerdeki bu kitlesel hareket ve bilinç XIX. yüzyılda Osmanlı işçi hareketleri açısından da oldukça önemli bir veri olarak tarihimize geçmiştir.

II. Abdülhamit' in bu otoriter siyaseti gazetelerde kullanılan kelimelere kadar sirayet etmiştir. Bu dönemde birçok kelimenin basında kullanımına sınırlandırmalar getirilmiştir. Bunlara örnek olarak: suikast, ihtilal, grev, sosyalizm, anarşi, dinamo, dinamit, infilak, kargaşalık, hal (tahttan indirme), kıtal, Kânun-ı Esâsi, hürriyet, müsavat, istibdat, cumhuriyet kelimeleri verilebilir.

Kelimeler arasında sakınılması gerekenler ve teşvik edilenler gibi de bir ayrım vardı. Kullanımının teşvik edildiği kelimeler arasında: Halife-yi rui zemin, ihsan-ı şahane, sadakat, rukıyyet gibi kelimeler yer almaktadır.¹⁹

Ülke içerisindeki bu kontrol altındaki ortamdan dolayı yayın yapmakta zorlanan Osmanlı gazetecilerinin birçoğu yurt dışına kaçmayı ve faaliyetlerini oradan sürdürmeyi tercih etmişlerdir. Yurt dışına kaçan bu isimler Yeni Osmanlıların ardından gelecek olan kuşaktır. Yeni Osmanlıların, Sultan Abdülaziz'in politikalarına karşı yaptıkları eleştiri ve muhalefeti artık yurtdışından, bu kez II. Abdülhamit'e karşı yapacak olan bu kuşağa Jön Türkler adı verilmiştir.

Jön Türkler, Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren meşrutiyete dayalı bir idare tesis etmek, Kânun-i Esâsi yani anayasının tanıyacağı haklarla seçimlere giderek kurulacak meclise ülkenin istikbalini emanet etmek gibi ideallerle işe koyulan, kendilerine hedef bazında Avrupa örnekliğini tayin eden Osmanlı aydınlarının genel ismidir. Bu isim ilk defa Mustafa Fazıl Paşa tarafından söylenmiş ve ardından Namık Kemal, Ali Suavi gibi kişiler tarafından Yeni Osmanlılar'ın karşılığı olarak kabul edilmiştir. Bunların yanında, Meşrutiyet devirlerinde de tüm ihtilalci gruplar için bu ad kullanılmıştır.²⁰ Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine damgasını vuran en mühim siyasi hareketlerin başında gelen Jön Türk oluşumu daha sonra İttihat ve Terakki Fırkası'na dönüşecek siyasi bir organizasyonun temellerini atmıştır.

¹⁸ Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003, s. 70-71.

¹⁹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s. 350.

²⁰ Durdu Mehmet Burak, "Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri", *OTAM*, 2003.

Jön Türkler hareketinin ne olduğu hakkında yapılabilecek en genel tanım: ‘‘Berlin Muahedesi'nin yaralarını kapattıktan sonra, kendine göre bir siyaset tutan ve bir idare usulü kuran Sultan Abdülhamit-i Sani'ye karşı İstanbul'un yüksek mekteplerinde ve sonra Paris'te bir zümre tarafından girilmiştir muhalefet idi.’’²¹ tanımı kabul edilebilir. Kendileri, Yeni Osmanlıların öne sürdükleri çözüm yolları dışında yeni bir alternatif getirmemekteydiler. Onlarda, meşrutî bir hükümet oluşturarak Hükümdar'ın yetki salâhiyetlerini kısıtlamak ve gayrimüslim tebaaya kanun çerçevesinde eşitlik vererek, onların isteklerini yerine getirmeyi devletin kurtuluşu için geçerli çare olarak görmekteydiler. Bu hedef doğrultusunda kurdukları ilk cemiyet ise ‘‘İttihad-ı Osmanî Cemiyeti’’ idi. Bu girişim, gerçek manada bir teşkilat hususiyetine sahip olmamasına rağmen, Jön Türklerin örgütlenmesinde ilk adım olarak değerlendirilmiştir.

23 Temmuz 1908 II. Meşrutiyet'in tarihini yazan Cevri'ye göre, "Sultan'ın zulmüne karşı hareket ancak mektep talebeleri arasından çıkabilirdi. Bu uğurda ilk teşebbüs, Mekteb-i Askeriye'de vücut bulmuştu. Burada tahsil gören beş talebe, 1889 yılından beri hükümetin suiistimallerini, halkın istibdat ve mezalim altında inlediğini görmüşler, hissetmişlerdir. Hükümet-i İstibadiye'yi teşkil eden heyete karşı, Konyalı Hikmet Emin, Diyarbakırlı İshak Sukuti, Ohrili İbrahim Ethem (Temo), Arapkirli Abdullah Cevdet, Kafkasyalı Mehmet Reşit ismini taşıyan bu beş arkadaş 1890'da birkaç sene sonra "İttihat ve Terakki" ismini alan "İttihad-ı Osmanî Cemiyeti"nin temelini attılar.²² Cemiyetlerinin isimlerine de verdikleri gibi temel amaçlarından biri de ‘‘İttihad-ı anasır’’ idi. Yani Osmanlı Devleti'ne bağlı olan tüm azınlık unsurlarını devlete bağlı tutmaktı. Osmanlı kamuoyunda XIX. yüzyıl boyunca en fazla etkisini hissettirecek olan ‘‘Osmanlılık’’ ilkesi de bunu ön görüyordu. Din, dil, ırk vb. bir ayırım yapılmadan ‘‘Osmanlı’’ kimliği altında, Devlet- i Aliyye dahilinde yekvücut olmayı ön gören bu akım Jön Türklerin de temel politikaları arasındaydı.

Jön Türkleri oluşturan isimler için ortak bir ideolojiden bahsetmek mümkün değildir. Fakat hepsinin birleştiği tek müşterek zemin II. Abdülhamit iktidarına son vermektir. Bununla beraber, alternatif olarak meşrutiyeti yeniden ilan etmek Jön Türklerin temel hedefleri arasındadır. Kendileri için II. Abdülhamit istibdadına karşı en etkili muhalefet organları basın olmuştur. Çıkardıkları gazeteler ile devrin politikalarını eleştirmişler ve bu çerçevede örgütlenmişlerdir.

²¹ Süleyman Kocabaş, *Jön Türkler Nerede Yanıldı?*, Vatan Yayınları, İstanbul 1991, s. 30.

²² Cevri, *İnkılap Ne için ve Nasıl Oldu?*, Matbaa-i İçtihat, İstanbul 1909, s. 26-27.

Jön Türk basını, basın tarihimizin Osmanlı kategorisindeki en önemli kısmını oluşturmaktadır. Dönemin basın organlarına yoğun sansür uygulanması bu muhalif Jön Türk basınının önemini daha da arttırmaktadır. Çünkü I. Meşrutiyet'in sona ermesinin ardından 1908 tarihine kadar geçen sürede Osmanlı siyasî görüş ve münakaşaları daha çok Jön Türk basınında yer almıştır.²³ Jön Türklerin çıkardıkları gazeteler arasında da ortak fikri birliktelikten bahsetmek mümkün olmamaktadır. En önemli Jön Türk basın organlarına; Hak, Meşveret, Mîzan, Osmanlı, Şûra-yı Ümmet, Terakki gibi gazeteler örnek verilebilir. Bu gazetelerde teşkilat düzeninden dini içerikli köşe yazılarına, aydınların tartışmalarından, ihtilalci projelere kadar her türlü konuya değinilmiştir.

Zamanla Osmanlı toprakları dahilinde yayın yapma imkanı bulamayan Jön Türk basını, yurt dışında başta Cenevre, Paris ve Londra olmak üzere farklı şehirlerde yayın hayatına devam etmiştir. Bu gazeteler daha ziyade Mısır, Avrupa, Kuzey Afrika ülkeleriyle, az da olsa Amerika'da görülür. Günümüzün Balkan ülkelerinde de Jön Türk gazeteleri yayın yapmışlardır. Romanya, Kosova, Bulgaristan, Üsküp ve Bosna-Hersek'te az olmakla beraber bazı Jön Türk gazeteleri çıkmıştır. Bu merkezlerin artması ve yurt dışında Jön Türk gazeteciliğinin gelişmesinin en önemli nedeni tahsil için Avrupa'ya giden öğrencilerin gittikleri yerlerde Jön Türk kongrelerine iştirak etmesidir. ²⁴ Özellikle İsviçre kenti Osmanlı yönetimine karşı olan, Osmanlı muhalefetinin en seçkin adreslerinden biri olmuştur. Osmanlı sınırları dışında yer alan her yerde icraatlarını gerçekleştiren muhalifler, İsviçre'nin Cenevre eyaletinde fikirlerini ifade etmiş ve seslerini İstanbul'a duyurma imkânı bulmuşlardır. Ayrıca İsviçre sadece Osmanlı Devleti'nden değil, Balkanlar ve Rusya'dan gelen pek çok siyasi sığınmacının da önem verdiği yerlerden biri olmuştur.

Meşrutiyet yanlıları, Padişah II. Abdülhamit devrinde Cenevre'yi mesken edinmeye başlamışlardı. Pek tabii buraya yerleşilmesindeki sebeplerden biri Cenevre'nin hürriyetçi bir imkân sunması ve hoşgörülü bir rejime sahip olmasından kaynaklanmaktaydı. Ayrıca bu bölgenin Fransa'ya yakınlığı ve Fransızca dilinin konuşulması, II. Abdülhamit yönetimine karşı olan Osmanlı Aydınlarını buraya çeken sebeplerden biri olmuştur. Bu sebeple birçok Jön Türk, faaliyetlerini Cenevre'den yürütmeyi tercih etmiştir.

²³ M. Şükrü Hanioğlu, "Jön Türkler", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 23, s. 587.

²⁴ Muammer Göçmen, *İsviçre'de Jön Türk basını ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri: 1889-1902*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1995, s. 112-113.

Osmanlı basın mensuplarının Cenevre şehrindeki gazetecilik deneyimleri II. Abdülhamit dönemi öncesinde gerçekleşmiştir. Özellikle Yeni Osmanlıların Cenevre kentinde çıkarmış oldukları Hürriyet gazetesi ile etkili yayın politikaları sayesinde dikkatleri üzerlerine çekmişlerdir. Başta Londra’da basılan ve Ziya Paşa’nın öncülüğünde çıkarılan Hürriyet gazetesi, 3 Nisan 1870’te 11 sayılı bir süreç ile basın hayatına burada devam etmiştir.²⁵ Bu esnada Mehmet Bey ve Hüseyin Paşa İnkılap gazetesini neşretmişlerdir. II. Abdülhamit saltanatında, Cenevre kenti pek çok Türkçe gazete ve dergiyi bünyesinde barındırmıştır. Yeni Osmanlıların bahsedilen deneyimleri Cenevre’de daha da gelişecek Muhafif Osmanlı basını politikalarının yurt dışındaki etkili temsilcileri olacaktır. Başlangıçta kendilerine Paris’i merkez edinen İttihatçılar, 1897 yılından itibaren politikalarını Cenevre kentinde sürdürmeye başlamışlardır. Tunalı Hilmi’nin muhafazakar üslubuyla II. Abdülhamit’e yönelttiği şiddet çağrıları, İttihatçıların davranışları, Cenevre’de etkili bir muhalefet kitlesinin oluşmasına sebep olmuştur. Görüldüğü üzere muhaliflerin eleştirilerini yöneltmekteki en verimli ve etkili yolları basın faaliyetleri olmuştur. Ayrıca bu kentte II. Abdülhamit’e yönelik suikast planları da tasarlanmıştır.²⁶

Tunalı Hilmi Bey, XIX. yüzyılın sonunda Osmanlı İhtilal Fırkası’nı kurmuştur. Bununla birlikte Osmanlı yönetimi Cenevre’de yaşanan Jön Türk örgütlenmelerini yakinen izlemeye başlamıştır. Bu fırka ile beraber II. Abdülhamit’e karşı güçlenen muhalefet yeni bir örgütlenme imkanı bulmuştur. 1897 tarihinde İttihat ve Terakki teşkilat merkezini Paris’den almış ve farklı bir boyuta evrileceği, şiddet yolunu benimseyerek II. Abdülhamit’i ortadan kaldırtmanın planlarını programlandıracağı Cenevre’ye taşımıştır. Tunalı Hilmi’nin İslamî üslupla Sultan Hamit’e yönelik giriştiği şiddet çağrıları ile İttihatçıların Cenevre komitasının eylemci faaliyetleri, burada etkili Abdülhamit düşmanlığının oluşmasına ortam hazırlar. Bu süreçte Cenevre’de teşkilatlanan Jön Türklerin II. Abdülhamit’e yönelik üstlendikleri muhalefet misyonunda en önemli silahları yine basın olacaktır.²⁷

²⁵ Kaya Bilgegil, “Ziyâ Paşa Üzerinde Bir Araştırma” *Atatürk Üniversitesi Basımevi*, (1970).

²⁶ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitapevi, Ankara 2014.

²⁷ Servet Tiken, “Cenevre’de Bir Jön Türk Mizah Gazetesi: Tokmak,” *AÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (2015), s. 407.

İlk Jön Türk yayını olarak kabul edilen ve Emrullah Efendi ile Tevfik Nevzad'ın birlikte çıkardıkları Hikmet gazetesi de Cenevre'de yayın hayatına başlamıştır.²⁸ Daha sonra burada İttihat ve Terakki'nin oluşturduğu faaliyetlerle paralel olarak İntikam, Osmanlı, Mizan, Ezan ve Darbe gibi gazetelerle varlığına devam eden Jön Türk basını, II. Abdülhamit'e karşı, meşrutiyet propagandası etrafında birleşmiştir. Cenevre'de var olan muhalif Jön Türk basınında da, İttihat ve Terakki'nin siyasal manadaki şiddete yönelen eylemci ve ihtilalci atımları müşahede edilir. Gazetelerin isimlerine yansıyan şiddet dolu mesajlar da bu dönemdeki Jön Türk basınıının muhalefet dozunun göstergesidir.²⁹ Siyasal haber içerikli günlük gazetelerin yanında bazı Jön Türk mizah gazeteleri de II. Abdülhamit istibdadına karşı yayınlar yapmıştır. En meşhur Jön Türk mizah gazeteleri arasında Beberuhi ve Tokmak gazeteleri belirtilebilir.

Jön Türkler çıkarmış oldukları gazeteleri siyasal bir silah olarak kullanmışlardır. Osmanlı toprakları dahilinde gösteremedikleri tepkilerini, basın yoluyla gerçekleştirmişlerdir. Bu faaliyetleri ile Sultan II. Abdülhamit'i iktidarı boyunca en fazla yıpratın hareket oldukları yorumu yapılabilir. Fakat zaman içerisinde birçok siyasi örgütlenmede olduğu gibi Jön Türkler içerisinde de farklı görüşler ortaya çıkmış ve bu hareket bölünmeye uğramıştır.

²⁸ Muammer Göçmen, *İsviçre'de Jön Türk Basını ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1995, s. 143.

²⁹ Servet Tiken, "Cenevre'de Bir Jön Türk Mizah Gazetesi: Tokmak," *AÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (2015), s. 407.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. II. MEŞRUTİYET'E GİDEN SÜREÇ VE MEŞRUTİYET BASINI

II. Meşrutiyet Dönemi'nin, XX. yüzyıl Türk tarihi incelendiğinde önemli bir mihenk taşı olduğu görülmektedir. II. Meşrutiyet, XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinin ardından XIX. yüzyıl boyunca süre gelen batı tarzındaki yenilik ve ıslahat hareketlerinin devamı olarak görülmelidir. III. Ahmet Dönemi'ndeki Lale Devri ile başlatılıp, III. Selim ile Nizam-ı Cedit (yeni düzen) adını alan, Abdülmecid Devri'ndeki Tanzimat ve Islahat Fermanları ile devam edip I. Meşrutiyet ile tamamlanan bu hareket, yaklaşık iki asır süren batılılaşma sürecinin bir sonucu hâlinde inkişâf etmiştir.

Fransız İhtilali' nin tüm dünyayı etkisi altına alan özgürlük, demokrasi, anayasa ve vatandaşlık gibi evrensel kavramları çok uluslu imparatorlukları olumsuz etkilemiş, dolayısı ile Osmanlı Devleti de bundan payını almıştır. Sırp larla başlayan azınlık isyanları, Rum, Karadağ, Romanya ve Bulgarlar gibi diğer azınlıkların istiklal amaçlarıyla daha da genişlemiştir. Bu dönem aydınlarından Genç Osmanlılar M-meşrutiyetin ilanı için mücadele etmiştir. Böylelikle Osmanlı'ya bağlı azınlıklar meclis çatısı altında kendi haklarını rahat bir şekilde ifade edebileceklerdir. 23 Aralık 1876'da I. Meşrutiyet ilan edilmiş, ancak Osmanlı-Rus savaşındaki yenilgi üzerine padişah Meclis'i dağıtmıştır. II. Abdülhamit'in 33 yıllık idaresinde Jön Türk hareketi kuvvetlenmiş ve 1908 Temmuzunda Sultan'a meşrutiyeti yeniden yürürlüğe koymaya zorlamıştır. 1876 yılında ilan edilen Kânun-ı Esâsi ile başlayan I. Meşrutiyet dönemi çok uzun sürmemiştir. II. Abdülhamit'in kendi idaresi ile yönettiği devlet, 33 yıl içerisinde dış borçlar, azınlıklar, Jön Türkler gibi çeşitli sorunlarla mücadele etmiş ve iktidar oldukça yıpranmıştır.

Meşrutiyet yönetimini, Osmanlı Devleti'nin kurtuluş çaresi olarak gören ve II. Abdülhamit'e karşı örgütlenen Jön Türkler, bizzat Sultan'ın açmış olduğu yüksekokullarda eğitim görmüş gençlerdir. 1889 tarihinde Askeri Tıbbiye öğrencilerinden oluşan bir grup, önce İttihat-ı Osmanî Cemiyeti çatısında örgütlenmiş, daha sonra İttihat ve Terakki Fırkasını kurarak siyasi örgütlenmelerini sürdürmüşlerdir. Yine 1889 tarihinde cemiyet üyeleri Paris'te meşrutiyet taraftarı olarak bilinen Ahmet Rıza Bey ile diyaloga girerek örgütün başına bu ismi geçirmiştir. Cemiyet bilhassa genç nesiller arasında taraftar buluyordu. Özellikle yurt dışından ülke içerisine soktukları bildiriler ile kitleleri etkilemeyi başarmışlardır. İttihat ve Terakki'nin, öğrenci grupları

arasında yayılması beraberinde varlığının da ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Örgüte üye olanların tespit edilmesi sonrasında bu kişiler Kuzey Afrika'da Libya ve Fizan'a sürülüyordu. Osmanlı topraklarında varlıklarını sürdürmeleri mümkün olmayan İttihat ve Terakki üyeleri yurt dışına geçerek burada etkinliklerini sürdürdüler. Ahmet Rıza Bey'in kontrolünde Meşveret gazetesini çıkararak fikirlerini yayıyorlardı. Fakat Mizancı Murat Bey'in Avrupa'ya geçmesiyle beraber İttihat ve Terakki muhalefeti farklı bir boyut kazanmıştır. Mizancı Murat'ın muhafazakâr kimliği Avrupa'daki Jön Türklerin kendisi etrafında toplanmasına sebep olmuştur. Ahmet Rıza Bey'den ayrılıp Cenevre'ye geçen bu grup burada "Osmanlı" gazetesini çıkarmıştır.

Jön Türklerin Avrupa'daki teşkilatlanmaları, Prens Sabahattin'in görüşleri ile beraber yeni bir kimlik kazanmıştır. Fikir ayrılıkları ve şahsi çekişmeler Jön Türk grupları arasında ayrılığa sebep oluyordu. Prens Sabahattin, II. Abdülhamit'in yeğeni idi ve babası Mahmut Celalettin Paşa ile Sultan'ın arası açıktı. Kendisi liberal görüşleri ile ön plana çıkıyordu. Bu doğrultuda da şahsıyla beraber aynı düşüncelere sahip Jön Türklere de liderlik etmeye başlamıştı. Jön Türkler, aralarındaki bu ihtilafa son vermek amacı ile 1902'de bir kongre toplamışlardır. Fakat toplanan bu kongrede ayrılıklar giderilmediği gibi daha da keskin çizgilerle ayrıldılar. Ahmet Rıza Bey düzenli bir ilerlemeyi savunuyor, her türlü silahlı mücadeleye ve II. Abdülhamit'e yönelecek darbe girişimine karşı çıkıyordu. Aynı zamanda, Osmanlı Devleti'ne yabancı müdahalesine de taraftar değildi.³⁰ Prens Sabahattin Bey ise iktidara gelmek için her yolu meşru görüyor ve gerektiğinde de yabancı müdahalesine taraftar olduğunu belirtiyordu. Birbirlerinden tamamen farklı bu iki görüş neticesinde Prens Sabahattin Bey, "Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti" adıyla oluşturduğu cemiyeti ile örgütlenerek ve kendi fikirleri doğrultusunda "Terakki" gazetesini çıkardı.

İttihat ve Terakki yurt dışında bunlarla uğraşırken, Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda giderek Batılı devletlerin politikası altına giren ve etnik kimliklerle etki uyandıran bir dünyada çok uluslu imparatorluk bünyesi ile varlığını sürdürmenin gayretindeydi. Avrupalı devletler düzenli bir siyaset takip ederek Osmanlı'yı bölmenin gayretinde idiler. Uyguladıkları politika şu şekildeydi: Eğitim kurumları sayesinde sistemi olarak milliyetçi duyguları tahrik etmek, Osmanlı ekonomisini dış borçlarla iflasın eşiğine getirmek, ayaklanma yapılması planlanan coğrafyalarda ıslahat

³⁰ Vahdettin Engin, *a.g.e.*, s. 285.

yapılmasında ısrar etmek. Osmanlı, bu ıslahatları yaparken silahlı direniş hareketlerini başlatıp örgütlemek, bölgenin önce özerkliğini daha sonra da bağımsızlığını sağlamak.³¹

XX. yüzyıla gelindiğinde dış tahrikler neticesinde varolan son Rumeli topraklarının da reformlar gerçekleşmediği bahanesiyle kaybedileceğini anlayan Jön Türkler, yorgun II. Abdülhamit yönetimine karşı olan muhalefetlerini artırmışlar ve askeri alanda da örgütlenmişlerdir. 1906 yılının Eylül ayında Selanik'te ekseriyeti III. Ordu subaylarından müteşekkil ve aralarında İsmail Canbulat, Talat Bey, Mithat Şükrü Bey, Rahmi Bey, Bursalı Tahir Bey gibi isimlerin bulunduğu subaylar "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti"ni inşa etmişlerdir. Bu cemiyet ordu içerisinde çabuk taraftar bulmuş, üye sayısı giderek artarak gizli bir ihtilâlcî güç olmuştur.³² Osmanlı Hürriyet Cemiyet'i 21 Nisan 1906 günü İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılmış ve bu iki cemiyet İttihatçıların çatısı altında birleşmiştir.

23 Temmuz 1908 tarihinin öncesinde gerçekleşen birtakım olaylar II. Meşrutiyet'in ilanını hızlandırmıştır. Reval'de 9 Haziran 1908 tarihinde bir araya gelen İngiltere Kralı Edward ile Rus Çarı Nikola bazı konularda mutabık kalmışlardır. Her iki hükümdar da özellikle Almanya'ya karşı bir denge politikası sergilemek ve Makedonya sorununa yönelik yapılması gereken ıslahatlar üzerinde fikir birliğinde bulunmuşlardır. İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri bu görüşmenin beraberinde Osmanlı'nın Rumeli'deki topraklarının paylaşılmasına sebep olacağı yönünde endişelenmişler ve II. Abdülhamit'in buna boyun eğeceğinden korkmuşlardır. Reval görüşmelerinin ardından harekete geçen örgüt mensupları Selanik ve Manastır gibi şehirlerde eylemlerine başlamışlardır. Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa 2 Haziran 1908 günü Yıldız'a çektiği bir telgrafta: Makedonya, Ermeni ve Jön Türk komitalarının son oturumlarında bir ihtilâl örgütü oluşturup kısa süre içinde eyleme başlayacakları bilgisini verir.³³ Fakat bu komita içerisinde ne zaman ve kimin öncülüğünde harekete geçileceğine dair açık bir malumat yoktu. Nitekim Enver Paşa konu hakkında şu açıklamayı yapmıştır:

''Artık meşrutiyeti ilana sarayı mecbur etmek için en kestirme yol umûmî bir isyandı. Fakat merkezin ihtilâl için kat'î bir plânı yoktu ve teşkilâtımız henüz köylere kadar yayılmamıştı. Ayrıca Selanik'te 400 olmak üzere bütün Rumeli teşkilâtı 2000 kişiydi.''³⁴

³¹ Hasan Köni, "I.Dünya Savaşı Öncesi İstihbarat ve Günümüze Etkileri", *IV. Askerî Tarih Semineri*, Ankara 1989, s. 281.

³² Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, c.1. İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1984, s. 22.

³³ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. 1, TTK, Ankara 1991, s. 436.

³⁴ Halil Erdoğan Cengiz, *Enver Paşa'nın Anıları*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 97.

Neticede Resneli Niyazi, 3 Temmuz 1908 tarihinde, İttihat Terakki'nin yardımı ve beraberinde 300'e yakın asker ve ekseriyeti Arnavut olan bir grup siville beraber dağa çıkarak başkaldırdı. Yıldız'a, Rumeli müfettişine ve Manastır valisine, Kânun-ı Esâsi'nin muhafaza edilmesi, haksızlıkların önüne geçilmesi isteğiyle acilen harekete geçmeleri talebinde bulundu. Bu süre içinde Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesi amacıyla Rumeli'den İstanbul'a sürekli olarak telgraflar gönderiliyordu.³⁵ II. Meşrutiyet ilan edilmediği takdirde bunun zorla yapılacağı bildiriliyordu.

Resneli Niyazi'nin başlattığı bu isyan hareketini bastırmakla görevli olan Metroviçe Fırkası Kumandanı Şemsi Paşa isyancılar tarafından öldürülmüştü. Bu olay Yıldız Sarayı'nda büyük bir tesir yaratmıştı. Çünkü Şemsi Paşa II. Abdülhamit'in en güvendiği isimler arasında geliyordu. İsyan bastırılmadığı gibi II. Abdülhamit önemli bir komutanını da kaybetmişti. Ordu içerisindeki İttihatçı gruplar, askerlere, Padişah ve hükümetinin Kur'an ve şeriata mugayir bir siyaset izlediğini anlatıyordu. Buna karşılık Yıldız ise Anadolu'dan o bölgeye asker sevk ederek ihtilâli önleme çaresini düşünmüş hatta İzmir'deki birlikler bölgeye yollanmışsa da bu birlikler dahi cemiyete katılmıştır.³⁶ Nihayetinde olayların daha da kötü bir hâl almamasını isteyen Sultan II. Abdülhamit 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'i ilan etmiştir. Padişah bu esnada şu sözleri söylemiştir:

“Kânun-ı Esâsi'yi esasen ben bahş ve ihsan etmiştim. Sadrazam Said Paşa o vakit başkatiplik görevinde idi. Onun için pek ala bilirler. Mebuslar seçildi, ayanlar atandı. Meclis toplandı. Fakat dönemin şartları gereği Meclis faaliyetleri sona erdi. Halbuki Kânun-ı Esâsi yürürlükteydi ve salnamelerin başında yer alıyordu. Ayân üyeleri maaşlarını alıyorlardı. Şimdi hal ve mevki değişmiştir. Mebusların seçilmelerine ve toplanmalarına lüzum hasıl olmuştur. Nazırlar heyeti bu lüzum üzerine bir mazbata hazırlasın ve seçimlere başlanmasını vilayetlere hemen bildirsınler.”³⁷

II. Meşrutiyet'in ilanı özellikle Rumeli'de büyük bir heyecanla karşılandı. Selanik de mitingler düzenlenerek halk coşkulu kutlamalar yaptı. İttihatçıların ilk kurdukları örgütlerden olan İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'nin en önemli isimlerinden İbrahim Temo meşrutiyetin yeniden ilanı hakkında şunları aktarmıştır:

“Türkiye'de meşrutiyetin ilanı, Dobruca'daki tüm Türkler ve Osmanlı uyruğu arasında büyük kutlamalara sebep oldu. Millet ellerinde Romen ve Türk bayraklarıyla hâneme gelerek: yaşasın hürriyet ve hürriyeti yaratan fedakâr Türkler feryatlarıyla beni alkışladılar. Bir sonraki gün Köstence'deki göstericiler, özellikle Kırmı Ali Rıza, Mustafa Ragıp ve

³⁵ Nurer Uğurlu, *Resneli Niyazi Hatıratı*, İstanbul 2003, s. 128.

³⁶ Şevket S. Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1970, s. 547.

³⁷ Vahdettin Engin, *a.g.e.*, s. 311.

diğerleri, millet bahçesinde büyük bir miting düzenlememi rica ettiler. Mitingde bir araya gelenler Osmanlı uyruğundan başka, pek çok yerli Müslümanlar, Türk okullarının öğrencileri, hatta Romen-Türk dostları ve bazı resmi kişiler karşısında, benim söylediğim nutuktan sonra pek çok nutuklar söylendikten sonra, topluca Osmanlı Konsolosluğuna tebrik için gidildi”³⁸

Meşrutiyet’in ilanı için yıllarca mücadele eden ve sonunda amacına ulaşan İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin içinde farklı fikirde isimler mevcuttu. Saltanatçı, cumhuriyetçi, sosyalist, liberal, Türkçü, hilafetçi düşüncelere sahip üyeler fırka içinde kendi etkinliklerini artırmak düşüncesindeydiler. Fakat bunların hepsinin birleştiği tek ortak nokta ise II. Abdülhamit’in şahsi idare ve iktidarına son vermektir. Başta Osmanlılık siyasetini benimseyen İttihatçılar, meclisin açılmasının ardından mevcut olan azınlıklarında muhtariyetlerini ve sonrasında kendi bağımsız devletlerini kurmak için gayret göstermeleri karşısında hayal kırıklığı yaşamışlardır. Bu durumun ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti Türkçülük ideolojisini benimsemiştir. II. Meşrutiyet’in ilanı sadece Sultan Abdülhamit’in iktidarının sonunu getiren bir olay olmakla kalmamış, Osmanlı Devleti’nin de çözülmesini hızlandırmıştır.

1.1. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ FİKİR AKIMLARI

İlk ortaya çıktıkları tarihten itibaren Jön Türkleri birleştiren ortak hedef ülkeyi II. Abdülhamit’in istibdadından kurtarmaktı. Onun tahttan indirilmesi ve meclisin yeniden açılmasıyla beraber Jön Türkler için ana hedef tamamlanmış olacaktı. Fakat meşrutiyetin yeniden ilanının ardından izlenecek yol hakkında ortak bir program bulunmuyordu. Ali Fuat Paşa gibi bazı mutedil cemiyet üyeleri: “sonra ne olacak?” sorularına cevaben, “Sonrası kolay” yanıtını alacaktır³⁹. İzlenecek istikamet hakkında herkes kendi görüşü doğrultusunda bir çizgiye doğru ilerliyordu. Bundan dolayı II. Meşrutiyet’in ilanı ile beraber Osmanlı Devleti’nin kurtuluş reçetesi olarak görülen farklı akımlar ortaya çıkmıştır. Bunların en önemlileri Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılıktır.

³⁸ İbrahim Temo'nun *İttihad ve Terakki Anıları*, Arba Yayınları, İstanbul 1987, s. 179.

³⁹ Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İstanbul 2013, s. 178.

1.1.1. Osmanlıcılık

Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıldan itibaren milliyetçilik akımından olumsuz etkilenmesi, devletin bekasını tehdit eder duruma gelmişti. Çok uluslu yapısı ve bu ulusların devletten koparak kendi bağımsızlıklarını kazanmaya çalışmaları bu yüzyılda Devlet-i Aliyye'yi uğraştıran en temel sorundu.

Esas itibarı ile Osmanlıcılık akımı da yayılan bu milliyetçilik dalgasının önüne geçmek için ortaya atılmıştı. Buna göre: tüm azınlıklar "Osmanlı Vatandaşı" sayılacak ve devlet içinde ortak bir Osmanlı kimliği oluşturulacaktı. Osmanlı halkları her bakımdan eşit sayılacak, din, dil ve ırk ayrımı yapılmayacaktı. Osmanlıcılık akımının en önemli temsilcileri ise Tanzimat Dönemi'nde iktidarda bulunan devlet adamları olmuştur. Nitekim ilan edilen Tanzimat ve Islahat Fermanları'nın ana teması da bu Osmanlıcılık akımı ekseninde icra olunmuştur.

Tanzimat Dönemi'nin önemli devlet adamları olan Mustafa Reşit Paşa, Âli Paşa ve Fuat Paşa gibi isimler, Osmanlıcılık fikri ile devleti ayakta tutabileceklerine inanıyorlardı. Devlet bünyesindeki Müslüman - gayri Müslim bütün unsurların kendilerini eşit gördüğü ve ortak bir paydada uzlaştığı bu fikir akımı, milliyetçilik karşısında başarılı olamamış ve Osmanlı içerisindeki birçok azınlık kendi devletini kurma yolunda bu fikir akımını ciddiye almamıştır.

1.1.2. İslamcılık

İslamcılık en geniş anlamıyla, dünyadaki bütün müslümanların bir İslam birliği oluşturması fikir ve idealidir. Bu fikir akımını savunanlara göre: Devletin ve toplumun temeli dindir. Din ve millet birdir. Müslümanların hepsi aynı ümmettirler ve aralarında hiçbir ayırım öngörülemmez. Onları birleştiren en ulvi kavram İslam milletinden olmalarıdır. Bundan dolayı bütün Müslümanlar Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olarak görülen Halife'nin sancağı altında toplanmalıdırlar.

İslamcılara göre Osmanlı Devleti'nin bu duruma düşmesinin en temel sebebi ahkâm-ı ilahiyeden yani şeriattan uzaklaşmış olmasıdır. Devlet yeniden şeriat esaslarına dayanarak idare olunursa eski gücüne kavuşacak ve bu halinden derhal kurtulacaktır. İslamcılık fikri özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında ilan edilen cihadın yeteri kadar etki uyandırmaması, bununla beraber Orta Doğu ve Hicaz'daki Arapların Osmanlı'ya karşı bir tavır sergilemesi sebebiyle etkisini kaybetmiştir. İslamcılık akımının en önemli savunucuları ise, Musa Kazım, Mehmet Akif ve Prens Sait Halim gibi isimlerdir.

1.1.3. Türkçülük

Türkçülük fikri Dünya Türklerinin bir arada olması anlamına geliyordu. Bu birlik: Adetleri, ırkları, dilleri hatta çoğunun inanışları bile bir olan ve Asya kıtasının büyük bir kısmı ile Avrupa'nın doğusuna yayılan Türklerin birleşmesini öngörüyordu.⁴⁰ Dil, tarih ve edebiyat alanlarında etki gösteren bu akım zamanla siyasi bir ideoloji haline dönüşmüştür. Osmanlı Devleti'nin önce azınlıklar tarafından zor durumda bırakılması, daha sonra Arapların emperyalist planlara uymasıyla yıkılış aşamasına gelmesi, elde kalan ve devletin kurucu ana unsuru olan Türk milletini harekete geçirmiş ve milletin istiklal ve refahını sağlamayı amaçlayan bu akımı doğurmuştur.

Türkçülük akımının savunucuları bir milleti; dil, din, soy ve ülkü birliğinin oluşturduğunu savunuyorlardı. Onlara göre Pantürkizm, Türk tarihi ve kültürü, Türk dili, İslam beynelmileliyeti, çağdaşlaşmak, milli iktisat ve milli edebiyat Türk milletini ayakta tutan temel düsturlardı. Türkçülük akımının önde gelen temsilcilerinden Ziya Gökalp' e göre Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu ve güçlenişi yeni bir hayata bağlıdır. Bu hayatın üç dayanağı vardır. Bunlar; Türkçü olmak, İslam ümmetinden olmak ve Batı medeniyetini benimsemektir.⁴¹ Türkçülük akımının en önemli temsilcileri ise Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu gibi isimlerdir.

1.1.4. Batıcılık

Batıcılık genel anlamı ile Batı medeniyetinin örnek alınmasını hedef program haline getirmiş olan akımdır. Batının model alınması Osmanlı Tarihi'nde XVIII. yüzyıldan itibaren gerçekleşmiş bir olgudur. Buna sebep olan en önemli etken ise devletin Batı'dan geri kaldığını fark etmiş olmasıdır.

İlk olarak askeri ıslahatlarla kendisini hissettiren batıcılık akımı daha sonra devlet, toplum ve kültür alanlarında da varlığını göstermeye başlamıştır. Fakat Batı medeniyetinin her alanda örnek alınmasını öngören Batıcılık kavramı daha ziyade II. Meşrutiyet Dönemi'nde ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı Batıcılık fikri II. Meşrutiyet'le beraber bir fikir akımı halini almıştır. Bu akımı savunan kişiler yayınladıkları gazete ve dergilerde Batının üstünlüğünün bilime dayanıyor olmasından kaynaklandığını ve bunu kabul ederek onlara uyulması gerektiğini belirtmişlerdir. Batıcıların programında tek kadınla evlilik, laik mahkemeler, Latin harflerinin kabulü, fes vb. serpuşların yerine modern başlıkların kullanılması gibi kararlar yer almaktadır.

⁴⁰ Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2013, s. 54.

⁴¹ Vahdettin Engin, *a.g.e.*, s. 288.

Tüm bunlarla beraber Batıcıların da aralarında bir fikir birliği bulunmamıştır. Bir grup temsilcileri Avrupa'dan sadece ilim ve tekniğin alınıp, kendi kültürümüzün muhafaza edilmesini savunurken, diğer Batıcı grup ise Batı medeniyetinin her alanda örnek alınması gerektiğini savunmuştur. Önemli Batıcı temsilciler arasında Süleyman Nazif, Abdullah Cevdet ve Celal Nuri isimleri örnek verilebilir.

1.2. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ İÇ POLİTİKA GELİŞMELERİ

Meşrutiyetin ilanı ile beraber Osmanlı topraklarında yaşanan hürriyet sevinci basın üzerinde de oldukça olumlu etkiler doğurmuştur. İlanı takip eden günlerde gazeteler yıllardır süren sansürü kaldırmışlardı. Padişah'ın bizzat kendisi hafiyelik sisteminin bittiğini ilan etmişti. Bu gelişmelerin üzerine İstanbul'da da kutlama ve gösteriler yapılmaya başlandı. İstanbul yıllardır bu görüntülerden çok uzaktaydı. Şehir halkı uygulanan yoğun baskı ve sansürden dolayı meşrutiyetin ilanının Rumeli'deki ayaklanmalar dolayısıyla yapıldığından habersizdi. Bu durum Sultan tarafından bahşedilmiş bir lütuf olarak algılanmaktaydı. Şüphesiz ki bu olay II. Abdülhamit 'in halk üzerindeki itibarını artırıyordu. İstanbul sokaklarında "Padişahım çok yaşa" sesleri yükselirken, Rumeli'de "Yaşasın hürriyet" nidaları caddeleri inletiyordu. İstanbul'da yaşanan bu algıyı kırmak isteyen İttihatçılar, bunun için çeşitli organizasyonlar tertip etmeye karar vermiştir.

25 Temmuz 1908 tarihinde gerçekleşen miting esnasında İttihat ve Terakki adına söz alan Kazım Karabekir:

"İşte bugünkü gösterilerde 'yok olsun hafiyelik, hafiye istemiyoruz' şeklinde haykırımlar da temin ettik. Ama her yerde milletin içinde gezen bu mel'unlar da 'padişahım çok yaşa' diye bağıyorlar ve buna alışkın olan kimseleri de yanlarında götürerek sık sık naralar sokakları dolduruyordu" sözlerini irâd etmiştir.⁴²

Görüldüğü gibi İttihatçılar İstanbul'daki bu durumdan rahatsız olmuş ve önüne geçmeye çalışmıştır.

Gösteri ve kutlamalarla gerçekleşen ilk günün ardından Osmanlı Devleti yeni bir döneme girmişti. Meşrutiyetin ilanından bir gün önce Sait Paşa Hükümeti kurulmuştu. Fakat bu hükümet devletin içinde bulunduğu duruma ayak uyduramıyordu. 28 Temmuz'da ilan edilen genel aflla beraber, yurt dışında sürgünde bulunan isimler geri dönemeye başlamış, mahkumların bir kısmı beraat etmişti. Bunun ardından 31

⁴² Kazım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909*, Yay: Faruk Özerengin - Emel Özerengin, İstanbul 1982, s. 180.

Temmuz'da Sait Paşa Hükümeti istifa etmiş ve yine kendisi liderliğinde yeni bir hükümet kurulmuştur. Kurulan bu yeni Sait Paşa Hükümeti de uzun soluklu bir hükümet olmamıştır. Yeni hükümette hem basının hem de İttihat Terakki Cemiyeti'nin tepki gösterdiği isimler mevcuttu. Kânun-ı Esâsi, hükümeti kurma hakkını bizzat sadrazama veriyordu. Fakat yeni hükümetin duyurulduğu Hatt-ı Hümayun'da Harbiye ve Bahriye Nazırlarının tayini padişaha bırakılmıştı. II. Abdülhamit bu politikasıyla kendi güvenliğini sağlamaya çalışıyordu. Bu duruma tepkilerin yükselmesi üzerine Sait Paşa sadrazamlıktan çekilmiş ve Kamil Paşa hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. (6 Ağustos 1908)

İngilizlere yakınlığı ile bilinen Kamil Paşa'nın kurduğu kabine herhangi bir cemiyete bağlı değildi. Bununla beraber bu hükümet bir saray kabinesi olarak da kabul edilmezdi. Hükümet üyelerinin çoğu daha önce tanınmış isimler arasında değildi. Bunlar arasında en ünlüsü Recep Paşa idi. Harbiye Nazırı olan bu isim bir müddet Libya'da sürgün niteliğinde vazife ifâ etmiş, meşrutiyetin ilanı ile beraber başkente gelmiştir. Recep Paşa'nın geri dönüşünü halk heyecanla karşılamıştı. II. Abdülhamit bu isime itimat için kendisinin nezaretteki görevinden ayrılması amacıyla çok gayret göstermiş, fakat Kamil Paşa bu kararında direnip kendisine teminat verince kurulan kabineyi onaylamak durumunda kalmıştır. Ardından Padişah ile görüşen Recep Paşa sadakat yemini ederek ve II. Abdülhamit'i rahatlatmıştır.⁴³

Sadrazam'ın ilan etmiş olduğu hükümet programı İttihatçılar tarafından desteklenmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti yapmış olduğu güven beyanatında:

“Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti milletimizi yoksun bulunduğu Meşrutiyet yönetimine kavuşturmak için çalıştı. Padişahımız milletin Anayasa'ya kavuşmasını emir buyurdu...Artık Padişah ile millet arasında görülen hiçbir güç kalmamıştır. Milletin beklediği namuslu bir nazırlar kurulu (hükümet) atanmıştır... Bu kurula milletin kesin olarak güvenmesini öneririz.”⁴⁴

Yapılan bu açıklama Kamil Paşa'nın da hoşuna gitmiş ve Sadrazam yapacağı faaliyetler öncesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne danışmayı tercih etmiştir. Hükümetin kurulduğu ilk günlerde mevcut olan bu uyumlu ortam daha sonra ülkenin içinde bulunduğu çeşitli durumlardan dolayı bozulacaktır.

⁴³ Ali Cevat, *İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve 31 Mart Hadisesi*, Hzl: Faik Reşit Unat, TTK yayınları, Ankara 1985, s. 8-9.

⁴⁴ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 52.

Sultan II. Abdülhamit'in meşrutiyeti resmen ilan eden fermanı 23 Temmuz 1908'de yürürlüğe girdi. Meşrutiyetin tekrar yürürlüğe girmesinin ardından, Osmanlı Devleti'ni uluslararası sahada zor durumda bırakan birçok olay yaşanmıştır. 93 Harbi'nin ardından Berlin Konferansı'nda Avusturya-Macaristan'a geçici olarak bırakılan Bosna-Hersek, bu devlet tarafından ilhak edilmiştir. (5 Ekim 1908) Aynı gün Balkanlar'daki yeni güç Bulgaristan istiklalini ilan etti. Osmanlı Devleti ise bu hadiselerin karşısında etkili bir protesto politikası uygulayamamıştır. Avusturya'ya uygulanacak olan en büyük yaptırım bu ülkeden gelen mallara karşı boykot uygulamak oldu.

İç politikada ise, önce Anadolu Demiryolu Şirketinde başlayan işçi grevleri yayılmış ve İstanbul, Selanik, İzmir gibi şehirlerden gelen işçi grevleri, işçilerin maaşlarına zam istemeleri, iş bırakmaları, gazete basımevlerinde çalışan işçilerinde bunlara dahil olması ile beraber ortam gerilmiştir. Üstelik işçiler bunları Anayasal hakları olarak talep ediyorlardı. Bu gelişmelerin yanında Osmanlı kamuoyunda olumlu olarak gösterilecek olan şey, II. Meşrutiyet'in ardından yeni bir özgürlük ortamının mevcut olması idi. Sultan II. Abdülhamit döneminde büyük bir denetim ve baskı mekanizması içerisinde olan basın organları, meşrutiyetin ilanı ile beraber geçici bir süre de olsa özgür yayın politikasına kavuşmuşlardır. Yüzlerce yeni gazete basın hayatına girmiş ve bu basın faaliyetleri Osmanlı Tarihi'ndeki en canlı dönemini oluşturmuştur.

1908 yılının yaz aylarında girilen seçim havası yeni açılacak meclis hakkında toplum üzerinde derin ümitler oluşturmaktaydı. Yapılan seçimlerde İttihat ve Terakki Cemiyeti mecliste üstünlüğü almış olmakla beraber, seçilen mebusların cemiyetle bağları kuvvetli değildi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin içindeki bu kopukluk, 17 Aralık 1908 tarihinde Mebusan Meclisi'nin açılmasıyla birlikte açık bir şekilde ortaya çıktı. Sadrazam Kamil Paşa ile İttihatçılar arasında yaşanan güç kavgası başlangıçta basın aracılığıyla sürdürüldü ve kısa bir süre sonra tam bir siyasal bunalıma dönüştü. II. Abdülhamit ise, hükümetle Cemiyet arasındaki bu çekişmede herhangi bir tarafa yakın durmamaya özen gösteriyordu.

1.2.1. Mebusan Meclisi'nin Açılması ve Kamil Paşa Sadareti'nin Sona Ermesi

II. Meşrutiyet'in ilanı ile beraber Osmanlı kamuoyu seçim havasına girmiştir. I. Meşrutiyet Dönemi'nde bir seçim kanunu çıkarılmış olsa bile ülke 30 sene boyunca hiç seçim tecrübesi yaşamamıştır. Halkın seçimler konusundaki bilgisizliği özellikle basın yolu ile giderilmeye çalışılmıştır. Milletvekili olmak için aranan şartlar: erkek olmak, okuma yazma bilmek ve 30 yaşını doldurmuş olmaktı. Ayrıca 25 yaşını dolduran erkekler seçimlerde oy kullanabilecekti.

Seçime en etkili şekilde hazırlanan İttihat ve Terakki Cemiyeti oldu. Cemiyet hazırlanmış olduğu planla örgütlü bir şekilde seçim çalışmalarını yürütmeyi hedefliyordu. Buna mukabil İttihatçılara karşı da bir muhalefet örgütlenmesi başlamıştı. İttihat ve Terakki Fırkası'na muhalefet eden grupların en belirgin özelliği: II. Abdülhamit devrinde sürgün ve mahkûmiyetlerle dışlanan istibdat karşıtlarından oluşmalarıydı. II. Abdülhamit'e karşı olup, İttihatçılar ile beraber hareket etmeyenler de kendi teşkilatlarını kurmaya başlamışlardı. Sürgünden dönen diğer muhalif isimler bilhassa ekonomik sorunlar nedeniyle sıkıntı içerisindeydiler. Bundan dolayı 12 Ağustos günü Sultanahmet bahçesinde bir miting tertip edilmişti. Bu esnada çeşitli söylemlerin ardından bir araya gelerek bir cemiyet kurma konusunda uzlaşıldı ve Fedakaran-ı Millet Fırkası oluşturuldu.⁴⁵ Fırkanın başkanlığına Avnullah el Kazimi getirildi. Fırkanın tüzüğünde meşruti düzeni muhafaza etmek, devlet için her türlü fedakarlıkta bulunmak, hükümet işleyişini akl-ı selim bir tarzda gerektiğinde tenkit etmek ve başarılarını desteklemek gibi maddeler bulunmaktaydı.⁴⁶

Fedakaran-ı Millet Fırkası'nın kendi basın organı olarak 16 Eylül 1908 günü "Hukuk-ı Umumiye" gazetesi çıkarılmaya başlanmıştır. Fedakaran-ı Millet Cemiyeti başkentteki gayretli çalışmalarına rağmen, taşradaki örgütlenmesini etkili bir şekilde gerçekleştiremediği için seçimlerde başarılı olamadı ve 31 Mart hadisesinin ardından kapandı.

II. Meşrutiyet'in ilanının ardından İttihat ve Terakki Fırkası'na karşı oluşan önemli bir muhalefet cemiyeti ise Ahrar Fırkası idi. Bu cemiyetin en önemli ismi Prens Sabahattin'dir. I. Jön Türk kongresinin ardından İstanbul'a gelip, Teşebbüsü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni kuran Prens Sabahattin, İttihatçılardan farklı bir yol

⁴⁵ Sina Akşin, "Fedakaran-ı Millet Cemiyeti", *A.Ü. S.B.F.D.*, c. 29, sayı: 1, s. 126.

⁴⁶ Sina Akşin, *a.g.m.*, s. 127.

izlemiştir. Ahrar Fırkası 14 Eylül 1908'de kurulmuştur. Bu fırkanın kurulmasıyla beraber, siyasi gündemde farklı bir mücadele başlıyordu. Cemiyetin altı kişilik yönetim kurulu içerisinde herhangi bir başkan isminden bahsedilmiyordu. Ama herkes bu cemiyetin başındaki ismin Prens Sabahattin olduğunun farkındaydı. Partiyi kuran kişiler Prens Sabahattin'in kurduğu Teşebbüsü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin mensuplarıydı. İlerleyen süreçte cemiyetin yayın organı hâline gelen Osmanlı gazetesinin ekonomik gücü de Prens Sabahattin olacaktır.⁴⁷ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çalışma ve örgütlenme disiplinin yanında daha pasif kalan Ahrar Fırkası bu vaziyette seçimlere girmiştir. Bu durum da seçimlerin İttihatçılar açısından büyük bir zaferle sonuçlanmasına yol açacaktır. Meclis-i Mebusan'ın ekseriyeti İttihat ve Terakki'nin elinde idi. Mecliste müslüman temsiliyeti yanında Türk 147, Arap 60, Rum 26, Arnavut 27, Ermeni 14, Slav 10 Yahudi 4, kökenli mebuslarda bulunmaktaydı.

17 Aralık 1908 tarihinde Meclis-i Mebusan, gerçekleştirilen törenlerle açılmıştır. Bayram şenlikleri niteliğindeki kutlamalara Sultan II. Abdülhamit de katılmıştır. Sultan'ın buna iştirak etmesindeki en büyük etken Sadrazam Kamil Paşa'nın ısrarcı tavrı olmuştur. Padişah nutkunun okunmasının ardından meclis çalışmalarına başladı. Padişah'ın meclise gelmesi ve nutkunun sevinçle alkışlanmasının yanında meclis içerisinde bir gerginlikte mevcuttu. II. Abdülhamit'in son mabeyn başkâtibi Ali Cevat Bey, Padişah'ın bu durumdan şikayet etmesi üzerine:

“Her ne suretle olursa olsun milletle barışmaya mecburuz. Bunun için evvelemerde zat-ı hümayununuz mebusan ile görüşün. Kanun-i Esasi hakkında teminat ita buyurun. Fikr-i hümayununuzu iyice anlasınlar.”⁴⁸

Sözleri ile mebusları verilecek olan yemeğe çağrılmasını teklif etti. Padişah tarafından bu teklif kabul edilmiş ve 31 Aralık tarihinde Osmanlı Tarihi'nde eşî görülmemiş bir organizasyon tertip edilmiştir.

Devlet 1908 yılına bu yemekle veda ederken siyasi ortam farklı bir gerginlik ile gündem oluşturacaktı. Kamil Paşa'nın Ahrar Fırkası'nın listesinden meclise girmesi İttihat ve Terakki'ye karşı bir meydan okuma olarak algılandı. Kamil Paşa 10 Şubat 1909 tarihinde İttihat ve Terakki'nin siyasi etkisini azaltmak amacıyla kabine içerisinde bazı değişikliklere gitti. Daha önce istifasını sunan Hikmet Paşa'nın boşalan koltuğuna Bahriye Nazırı olarak Hüsnü Paşa'yı atadı. Bunun ardından Harbiye Nezareti'ne ise Ali

⁴⁷ Sina Akşin, *a.g.m.*, s. 557.

⁴⁸ Ali Cevat, *İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve 31 Mart Hadisesi*, Hzl: Faik Reşit Unat, TTK yayınları, Ankara 1985, s. 8-9.

Rıza Paşa'nın yerine Nazım Paşa getirilmiştir. Hükümet üyelerinin bilgisi dışında gerçekleşen bu değişikliklere tepkiler yükselmeye başlamıştı. Dahiliye, Adliye ve Maliye Nazırları istifa ettiler. Sadrazam görevden alınan isimlerin İttihatçılar ile işbirliği yaptığını Padişah'a ifade ederek desteğini almaya çalışıyordu. Fakat bu beyan kabul görmedi ve Kamil Paşa'da mevcut söylentilerin gerçek dışı olduğunu belirtti. Esasen yapılan bu değişikliklerle planlanan: İttihat ve Terakki'nin meşrutiyeti muhafaza etmek amacıyla Rumeli'den İstanbul'a getirdiği Avcı Taburlarını Nazım Paşa'nın etkisiyle geri göndermekti. Fakat sonucunda İttihatçılara karşı girdiği mücadeleyi kaybetti. Urfa Mebusu Saffet Efendi'nin kabinedeki bu değişiklikler sebebiyle verdiği gensoruya cevap vermeyen Kamil Paşa'ya milletvekilleri güvenoyu vermediler. Böylelikle Kamil Paşa Hükümeti düşürülmüş oluyordu. Kamil Paşa Hükümeti'nin düşürülmesinin ardından İttihat ve Terakki'nin meclisteki etkisi daha da artmıştır.

14 Şubat'ta Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti kuruldu. Hüseyin Hilmi Paşa, resmi görevine Midilli'de Namık Kemal'in yanında yazıcı olarak başlamış daha sonra Makedonya Umum Müfettişliği vazifesine getirilmiştir. Çevresindekiler tarafından akıllı ve yeniliğe açık biri şeklinde nitelendirilen Hüseyin Hilmi Paşa, kabine içerisinde Kamil Paşa'nın sadrazamlığı esnasında onun kabinesinde mevcut bulunan birtakım isimlere de görev vermiştir. Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti İttihat ve Terakki'nin desteği ile kurulmuş olmasıyla beraber bu hükümete bir İttihatçı hükümet demek doğru değildir. Buna rağmen kulislerde hükümet faaliyetlerinin İttihatçılar tarafından yönlendirildiği şayiaları yayılmakta ve İttihatçılar ise hükümet içinde hükümet olmakla suçlanmaktaydı. Bu hâl İttihatçılara olan muhalefetin artmasına sebep oluyordu.

Muhalefetin birleştirici ismi ise Berat mebusu İsmail Kemal Bey'di. Teşebbüsü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin kurucu isimlerinden olan İsmail Kemal bu cemiyetin ardından Ahrar Fırkası'na dahil olacaktır. Meclis içinde sergilenen muhalif politika, parlamento haricinde ise Fedakaran-ı Millet ve Ahrar Cemiyetleri tarafından da destekleniyordu. Hüseyin Hilmi Paşa'nın uzun sürmeyecek olan sadrazamlığı esnasında önemli sıkıntılar yaşandı. Özellikle hariciyede gündeme gelen problemler hükümetin ağır bir şekilde tenkit edilmesine sebep olmaktaydı. Avusturya-Macaristan'ın Bosna ve Hersek'i ilhak etmesi neticesinde Makedonya'nın geleceği de tartışılır bir hâl almıştır. Muhaliflerin bu konudaki temel iddiaları ise hükümetin bu duruma yönelik hiçbir tedbir almaması yönündeydi. Fakat meclis içindeki muhalefet yeteri kadar etkili değildi.

Meclis dışında ise İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı giderek güçlenen bir muhalefet gözlemleniyordu.

Görüldüğü üzere II. Meşrutiyet'in ilanı ile beraber ülkedeki siyasi gündem kısa süreli bir hürriyet sevinci yaşasa da bu durum uzun sürmemiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti içindeki çekişmeler, hükümet istikrarsızlıkları, dış politikadaki kayıplar bu durumu tetiklemiştir. Jön Türklerin, Meşrutiyet öncesi hedefi Padişah'ı indirmek veya hiç olmazsa anayasayı tekrar yürürlüğe koymak iken, zamanla Padişah'a yönelttikleri eleştiriler, 1908'den itibaren kendilerine yöneltilecektir. Ahmet Rıza'nın pozitivist görüşleri, Mizancı Murat'ın cemiyet içindeki muhafazakâr fikir temelleri, Prens Sabahattin'in liberal ve merkezîyetçiliği reddeden politikaları Jön Türklerin bölünmesine yol açacaktır. II. Meşrutiyet'in ilanından 31 Mart Ayaklanması'na değin süregelen dönem incelendiğinde Osmanlı'daki politik atmosferin tansiyonunu yükselten en mühim nedenlerden birisi mazide II. Abdülhamit'e muhalefette birleşenlerin 1908 ihtilâli ile birlikte iktidar ve gücü paylaşamamaları olduğu görülecektir.

1.3. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE BASIN

24 Temmuz 1908 tarihinden itibaren gazetelerini sansürün teftişine sunmadan piyasaya süren Osmanlı basını, böylelikle bizzat kendi eliyle basın rejimini değiştirmiş oluyordu. Bu yeni dönemle beraber basın hürriyeti geniş kitlelere özgürlük olanağını tanıyordu. Ülkenin çeşitli gruplarına mensup düşünürler tarafından birçok gazete ve dergi yayın hayatına girmişti. Birçoğu bir ya da birkaç sayı çıkarıp yok olan bu yayınlar müstakil olarak tek başına bir etki yaratmamalarına rağmen, toplumun hakikati duyma ve arama isteğine yanıt veriyorlardı. 1908 yılının başında Osmanlı içerisinde 120 civarında olan gazete ve dergi sayısı, II. Meşrutiyet'in ilk yedi ayında 730'a yükselmişti. Anadolu'nun pek çok şehrinde Türk girişimcileri tarafından özel basımevleri kuruldu. Toplumda son üç asırda söyleyemediklerini haykırmak, son otuz senede ifade edemediklerini beyan etmek hırsları doğmuştu.

II. Meşrutiyet Dönemi'nin önemli muhalif gazetelerinden Serbesti gazetesinin sahibi Mevlanzade Rıfat Efendi meşrutiyetin ilanı ile oluşan havayı şu ifadelerle açıklamıştır:

“Millet, hürriyet ahraranesini birden bire ve fakat bir fevran-ı azim gösterdi. Memleketimizin her yerinden en ücra bucağından, seday-ı hürriyet ve mesaretini yükseltti. Serbesti-i matbuata, serbesti-i içtimaya meydanlar açıldı. Millet, her sınıftan halkın dertleri ortaya döküldü. Bab-ı Ali, bütün memurin, bu galeyan-ı milliden dolayı şaşırıldı. Bir

hay huy alemine girildi. Hürriyetin cereyan-ı tam ve şedidine kapılındı. Kayd-ı ve şart-ı kanuniye istihkar edildi. Tedrici tekmil-i kanuni ile adeta istihza edilir oldu. İşte bu cidal, bu feveran hep inkılabın cilvesiydi. Bu hay huy bu velvele-i şadi hep tazyik neticesiydi.”⁴⁹

Bu dönemin en önemli gazeteleri İkdam, Tercüman-ı Hakikat ve Saadet gazeteleridir. Bunlara ek olarak kısa süre içinde Hukuk-ı Umumiye, Yeni Gazete, Tanin, Serbesti, Osmanlı, Şurayı Ümmet, Volkan, Sada-yı Millet, Mizan gazeteleri de yayın hayatına girecektir. Meşrutiyet’in hürriyet havası içinde baskı makineleri tüm gün faâl vaziyette olmuş ve gazeteler daha basımevlerinin önünde yok satar hâle gelmiştir. II. Meşrutiyet ile beraber önceleri mizah gazeteleri konusundaki olumsuz ve çekimser tavır yerini özgürlüğe bırakmış, Karagöz, Boşboğaz gibi mizah gazeteleri yayınlanarak bu mizah yayınlarına yenileri de dahil olacaktır. Bunlardan Ali Fuat Bey’in çıkardığı Karagöz gazetesi yönetim alanındaki usûlsüzlükleri ve farklı politik olayları karikatürize etmiştir.⁵⁰

Meşrutiyet’in ilanında en büyük etken olan İttihatçıların kendi basın organları Şura-yı Ümmet ve Tanin gazeteleridir. Bunların yanında cemiyet taraftarlarının yoğun bulunduğu Rumeli’de Kurşun, Silah, Tüfek, Bıçak, Top, Bomba gibi enteresan isimlerde yayın organları da çıkarılır. II. Abdülhamit devrinde yurt dışına kaçan aydınlar meşrutiyetin ilanı sonrasında Osmanlı topraklarına dönmüş ve bunlardan İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne muhalif olanlar Serbesti ve Hukuk-ı Umumiye gazetelerini çıkarmıştır. İdarede ademi merkezîyetçiliği ve iktisadi politikalarda liberal prensipleri benimsemiş bir sistemi savunan Prens Sabahattin ve arkadaşları Ahrar Fırkası’nı kurmuş ve Osmanlı gazetesi bu cemiyetin yayın organı olmuştur. Ayrıca İslamî nizâmı tesis etmek ve bu davayı müdafaa etmek hedefiyle oluşturulan İttihad-ı Muhammedi Derneği ile onlara bağlı olarak çıkarılan Volkan gazetesi ile Cemiyet-i Milliye-i İslamiye Derneğince yayınlanan Beyan-ül Hak gazeteleri, dini politikaya alet eden yaklaşımlar sergilemiştir.⁵¹

Meşrutiyet basınının fikir ve ideoloji ayrılıklarına rağmen birleştikleri en önemli nokta meşrutiyetin korunmasıydı. Basın organlarının en önemli görevleri başında meşrutiyeti tanıtmak ve öğretmek, sonrada onun lehinde propaganda yapmak geliyordu. Gazetelere göre meşrutiyetin faydaları şu şekilde özetlenmişti:

⁴⁹ Mevlanzade Rıfat, *Sürgün Hatıralarım*, Hzl: Mithat Kutlar, Avesta Yayınları, İstanbul 2009, s. 18.

⁵⁰ Çapanoğlu, M. S. , *Basın Tarihine Dair Bilgiler Ve Hatıralar*, Hür Türkiye Dergisi Yayınları, İstanbul 1962, s. 78.

⁵¹ Mehmet Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul 2005, s. 315.

- 1) Meşrutiyet sayesinde özgürlükler genişleyecekti.
- 2) Özgürlüklerin genişlemesi ile yolsuzluklar son bulacaktı.
- 3) Ticaret, tarım ve sanayide büyük bir kalkınma başlayacaktı.
- 4) Meşrutiyet rejimi ile beraber Osmanlı devleti dünyada itibarını yükseltecekti.

II. Meşrutiyet döneminin bazı önemli gazeteleri şunlardır:

Tanin: Hüseyin Cahit, Tevfik Fikret ve Hüseyin Kazım tarafından 2 Ağustos 1908'de çıkarılmıştır. İstanbul mebusu Hüseyin Cahit İttihat ve Terakki'nin önemli isimlerinden ve koyu savunucularındandır. Tanin gazetesi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı olarak görev yapmaktaydı. 31 Mart Vakası esnasında saldırıya uğrayan Tanin gazetesi birkaç kez kapatılmıştır. Cenin, Senin, Renin ve Hak gibi isimlerle tekrar çıkartılmıştır. İstiklal Mahkemeleri tarafından 1925'de kapatılan bu gazetede Adnan Adıvar ve Eski İttihatçı Maliye Nazırı Cavid Bey de görev yapmıştır.

Şura-yı Ümmet: İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yakın bir politika izlemiştir. 31 Mart Vakası'nda yağmalanan gazeteler arasındadır.

Sada-yı Millet: İttihat ve Terakki'ye karşı muhalif cephenin sesi olan bu gazete, Kozmidi isminde bir mebus tarafından çıkarılmaktaydı. Gazetenin en önemli isimlerinden Ahmet Samim bir suikast sonucu öldürülmüştür.

Mizan: Tarihçi Murat Bey tarafından çıkarılmıştır. Kendisi "Mizancı Murat" olarak da bilinmekteydi. Uzun yıllar sürgün hayatı yaşamış olan Murat Bey tarafından çıkarılan bu gazete İttihat ve Terakki'ye sert eleştiri yapan gazeteler arasındadır.

Hukuk-ı Umumiye: Mevlanzade Rıfat Efendi tarafından çıkarılan bu gazete Fedakaran-ı Millet Cemiyeti'nin yayın organı idi. İttihatçılara yönelik eleştirileri sebebiyle kısa sürede kapatılmıştır.

Osmanlı: Ahrar Fırkası'nın yayın organı olan bu gazete İttihat ve Terakki karşıtı bir politika izlemiştir. Gazetenin idarecesi Süleyman Nazif'dir.

Volkan: 31 Mart Vakası'nın en önemli figürlerinden Derviş Vahdeti'nin idaresi altında bulunan bu gazete, irticai faaliyetlerin merkezi durumundadır.

Serbesti: Hukuk-ı Umumiye gazetesinin kapatılmasının ardından, Mevlanzade Rıfat Efendi tarafından çıkarılmıştır. İttihat ve Terakki'ye yönelik muhaliflerin sesi konumunda olan gazetenin en önemli ismi Başyazarı olan Hasan Fehmi Bey'dir.

İttihatçılara karşı yapmış olduğu sert eleştiriler sonrasında birçok kez tehdit mektupları alan yazar, bir suikast sonucu öldürülmüştür.

Tercüman: Ahmet Mithat Efendi tarafından çıkarılmıştır. Tarafsız bir politika izlemeye çalışan bu gazeteyi Ahmet Mithat'ın ayrılmasının ardından Behçet ve Şükrü Beyler çıkarmıştır.

Sırat-ı Müstakim: İslamcı bir çizgide olan bu gazetenin en önemli ismi Mehmet Akif'dir. Bu gazetenin ardından Sebilürreşad gazetesi de çıkarılmıştır.

Edebi Düşünce ve Fikir Dergileri: İctihat (Abdullah Cevdet), Türk Yurdu

(Türk Ocakları), Yeni Mecmua (Ziya Gökalp, Refik Halit, Ömer Seyfettin), Mahasin (Mehmet Rauf).

Basın yayın hayatındaki bu özgürlük ortamı 31 Mart Vakası ile ilk şokunu yaşamıştır. 31 Mart ayaklanması sonrası çıkarılan 1909 Matbuat Kanununu ile beraber basın hayatı üzerinde güçlü bir denetim mekanizması kurulacaktır. 37 maddeden oluşan bu kanunla gazete çıkarmak için hükümete bildirimde bulunmak gerekirken, suça teşvik edici yazılar yazmak, ahlaki kurallara aykırı resim ve yazı yayınlamak yasaklanarak hükümete gazete kapatma yetkisi verilir.⁵² Bununla beraber kanun cevap hakkı gibi nispeten liberal hükümler içermekle birlikte zamanla Osmanlı Devleti'ni derinden etkileyen siyasi bunalımlar sebebiyle değişime uğramış, yasama-yürütme ilişkisi yürütme lehine bozulmuş, muhalefete tepki giderek sertleşirken basın da bu bağlamda denetim altına alınmıştır.⁵³ Bahsedilen kanunun yanında Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması ile beraber hükümet basın üzerindeki etki ve denetimini artırmak amacı ile Sansür Talimatnâmesini çıkarmıştır.

Bununla birlikte İkinci Meşrutiyet Dönemi, gazetelerin tirajlarının büyük oranda artması, çıkarılan gazete sayısında gözle görülür bir sıçrama yaşanması, Osmanlı Telgraf Ajansının 1910'da kurulmasıyla Avrupa ajanslarının tekeline son verilmesi, haber gazeteciliği ve gazete tekniğinde büyük ilerlemeler kaydedilmesi gibi gelişmeleri içinde barındırırken, devletin içinde bulunduğu siyasal bunalımlar hükümete karşı olan eleştirileri artırmış ve bunu dillendiren gazeteciler üzerinde büyük sorunlar yaşanmasına da şahitlik etmiştir.

⁵² Yasemin Doğaner, "Hürriyet ve Modernleşme Enstrümanı Olarak Osmanlı'da Basın", *Edebiyat Fakültesi Dergisi* Sayı: 1, 2012, s. 119.

⁵³ H.R Ertuğ, "Türkiye'de Basın Ve Yayın Mevzuatının Doğuşu Ve Gelişimi", Ajans Türk Matbaası, Ankara 1959, s. 37-48.

Bu dönemde basının, devletin bütünlüğünü ‘İttihad-ı Anasır’ çerçevesinde meşrutiyet idaresi altında sürdürmek isteyen İttihatçılarla, azınlıklar, şeriatçılar, federalistler, adem-i merkezîyetçiler, bağımsızlık yanlıları vb. gruplar şeklinde İttihatçılara muhalif olanlar olarak iki ana gövdeye ayrıldığı ve her iki grupta da her din, ırk ve milletten insanların olduğu görülür. Her ulus kendi menfaatlerini, siyasi taleplerini, duygu ve düşüncelerini basın yoluyla savunurken, imparatorluğun asli unsurunu oluşturan, temelini teşkil eden Türklerin çıkarlarını savunan etkin bir basın organı yoktur. Bunun en önemli sebebi, devam ettirilmek istenen ‘Osmanlı’ kimliğini yaşatmak gayesinden kaynaklanmaktaydı. Bunu yapmak Osmanlılığın temelini yıkmak demek olurdu. Örneğin İslam şemsiyesi altında bulunan Müslüman toplulukları içinde Arap, Kürt ve Arnavut milliyetçiliği savunucuları mevcutken, Türk milliyetçiliği yapan basın oldukça sınırlı kalmıştır. Her etnik unsur kendi çıkarlarını serbestçe müdafaa edebilirken, Türk unsuru her zaman ihtiyatlı davranmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu’nun sınırlarının giderek daraldığı ve dış müdahalelere açık hale geldiği dönemde modernleşme hareketinin bir parçası olarak ortaya çıkan basın, önceleri devletin denetiminde ağır bir ilerleme gösterirken, zamanla sahip olduğu güç ve etkiyi fark ederek büyük bir dinamizme kavuşmuştur. Fakat bu sefer de sansüre karşı çok ciddi bir mücadele vermek zorunda kalır. Gerek II. Mahmut döneminin resmi gazeteleri, gerek Sultan Abdülaziz dönemindeki Yeni Osmanlı basını, gerekse II. Abdülhamit devri ve II. Meşrutiyet süresince gazeteler üzerinde etkili bir denetim mekanizması mevcut olmuştur. Tüm denetim ve sansür politikalarına rağmen bilgi vermektense öte halkı eğitme ve bilinçlendirme vazifesini üstlenen basının, Türk modernleşme seyrinde özgürlüğün ifade edilmesinde ve hayata geçirilmesinde büyük katkısı olmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

2. SERBESTİ GAZETESİ VE İMTİYAZ SAHİBİ M. RIFAT

2.1. SERBESTİ'NİN SAHİBİ MEVLANZADE RIFAT KİMDİR?

Serbesti gazetesinin kurucusu ve sahibi olan Mevlanzade Rifat Efendi aslen Süleymaniye Kürtlerindedir. 1869 yılında İstanbul Küçükçekmece'de doğmuştur. Babası Kütüphaneci Abdurrahman Nacim kütüphaneler müfettişi olarak görev yapmıştır. Mevlanzade Rifat Efendi'nin gençlik dönemi ve eğitim süreci hakkında yeteri kadar bilgi bulunmamaktadır. II. Meşrutiyet Dönemi'nde kendisinin yazmış olduğu eserlerinde de bu dönemleriyle ilgili detaylı bir bilgi vermemiştir. Öğrenimini Mekteb-i Hukuk-ı Şahane'de tamamlayan Mevlanzade, mezun olmasıyla beraber Matbuat-ı Ecnebiye Kalemî'nde görev yapmış ve bu vazifesi esnasındaki başarılarından dolayı terfi ettirilmesi için sadrazama yazı gönderilmiştir. Daha sonra bin kuruş maaş tahsisıyla Beyoğlu Mutasarrıflığı Tahrirat Kalemî'ne, ardından da Sinop Cezaevi'ne müdür olarak Sinop'a tayin edilmiştir.⁵⁴

Mevlanzade Rifat Efendi II. Meşrutiyet öncesinde, V. Mehmet'e bağlı bulunduğu gerekçesiyle 12 sene hapis ve sürülme cezasına maruz kalmıştır. Sürgün hayatını Yemen'e bağlı Sana kentinde çeken Rifat Efendi, 23 Temmuz 1908 tarihinde ilan edilen Meşrutiyet'in ardından yeniden başkente dönmüştür. Payitaht'a dönmesinin ardından ilk amacı II. Abdülhamit'i tahttan indirmek olan Mevlanzade, bu fikrini görüşmek için İttihat ve Terakki'nin merkezini ziyaret etmiş ve teklifini sunmuştur.⁵⁵ Bu süreçte gerçekleştirdiği ilk siyasi faaliyeti İttihatçılardan ayrı olarak oluşan ve İttihatçılara olan muhalif politikaları ile bilinen Fedakaran-ı Millet Cemiyeti'ne dahil olmasıdır. Bunun ardından cemiyetin kendi gazetesi hükmündeki Hukuk-ı Umumiye gazetesinin idaresini üstlenen Mevlanzade Rifat Efendi böylelikle basın ve matbuat hayatına adım atmıştır. Kendisi Hukuk-ı Umumiye gazetesine girmesinin sebebini şöyle açıklamıştır:

“...Sonunda Hukuk-ı Umumiye gazetesinin idaresini de ele aldık. Dolayısıyla işe, Sultan Abdülhamit'ten hesap sormak esasından amacımıza başladık. Mevaade aldanmadık,

⁵⁴ Murat Issı, ‘‘Hürriyet Âşığı Bir Osmanlı-Kürt Aydını Mevlanzâde Rıf'at Bey’’, *Toplumsal Tarih*, sayı: 196, Nisan 2010, s. 2.

⁵⁵ Metin Martı, *Mevlanzade Rifat'ın Anıları*, s. 12.

tehditten korkmadık. Düşmanlıklar büyüdü; türlü türlü entrikalar döner oldu. Fakat bunların hiçbiri bizi takib-i amelden hiçbir surette alıkoyamadı.”⁵⁶

Mevlanzade Rıfat Efendi Yemen’deki sürgününün sona ermesinin ardından temel hedef olarak II. Abdülhamit’ten bir çeşit rövanş alma amacına düşmüştür. Yazdığı birçok yazıda istibdat dönemine atıfta bulunarak ağır eleştirilerde bulunmuştur.

Kamil Paşa’nın sadrazamlığı esnasında Mizancı Murat Bey’in tutuklamasını Hukuk-ı Umumiye’deki köşesinden tenkit eden Mevlanzade yazısında:

“Murat Bey Sadrazam Kamil Paşa’nın emr-i mahsusa ile dün gece tevkif edildi. Bu konuda evrak-ı havadis çok şey yazdı. Biz Murat Bey’in önceki ve şimdiki durumundan şimdilik bahsetmek istemeyiz. Biz mütalaatımızı, eleştirilerimizi daima zamanında yazar, yerine getiririz. Burada bahs etmek istediğimiz şey kanun-i esasi’imize yapılan taarruza razı olmayacağımız hususudur. 1293’te ilan edilip otuz sene amelden sakat bırakılan kanun-i esasi’imize her kim tecavüz ederse lanet ederek müdafaa etmek isteriz. Yani helak-ı kanun tevkifini –her kim olursa olsun- kabul edemeyiz. Murat Bey cürüm işlemiş ise kanun çerçevesinde muamele görsün. Meda-yı umumiye’nin görevi nedir? Bugün, ‘‘ Zeyd’’ yarın ‘‘başka biri’’ aleyhine de gerçekleşmeyecek mi? Memurlar görevlerini bilseler ne olur? Murat Bey ne olursa olsun, en kötü bir hareketi bulunsun, acaba önünü alacak, tutuklayacak ve cezalandıracak bir kanun yok mudur? Meşru hükümet, kanun üstünlüğünü ezip böyle hareketlere başlarsa meşrutiyeti devam edip etmeyeceğinden millet nasıl emin olacak? Bu tür durumları iktidar kanunileri ile şöhret bulan Adliye Nazırından sorar ve savcıcıyı bu genel görevini yerine getirmeye davet ederiz.”⁵⁷

Yazıdan da anlaşılacağı üzere, Murat Bey’in sorgusuz tevkif edilmesini hukuka aykırı gören Mevlanzade, kişisel hak ve hukukun teminat altına alınması ve fikir serbestisi gibi kavramların üzerinde durmuş, bunların varlığının meşrutiyetin devamını sağlayacak öğeler olarak görmüştür. Bu olayla ilgili olarak yazmış olduğu ‘‘Diktatörlük’’ adlı yazısında yine meşrutiyet ve Kânun-ı Esâsi değerlerini şöyle savunmuştur:

‘‘Hiçbir siyasi şüpheli vatandaş, hiçbir Osmanlı savcısının emri olmaksızın sadece Sadrazam’ın bir emri ile zabtîyeler tarafından hapse atılamaz. Aksi takdirde memleket, yine keyfi idare ediliyor demektir. Kanun-ı Esasi’ye riayet etmeyen sadrazamın bu hareketi diktatörlükten başka bir şey değildir. Acaba Kamil Paşa, bir ay sonra toplanacak olan Meclis-i Mebusan’ın kendisine yüklediği sorumluluktan korkmuyor mu? Liberal kabinemizin, kanuna aykırı olan bu uygulamasının Avrupa fikir hayatında ne tür bir etki yaratacağı takdir edilmiyor mu? Sadrazam Kamil imzası ile ve iki satırlık bir telgraf ile

⁵⁶ Mevlanzade Rıfat, *Sürgün Hatıralarım*, Hzl: Mithat Kutlar, Avesta Yayınları, İstanbul 2009, s. 22.

⁵⁷ **Hukuk-ı Umumiye**, sayı: 26, 11 Teşrinievvel 1324 (1908).

Zaptiye Nezareti'ne "filan kişiyi tutuklayınız" emrini verme hakkına hiçbir sadrazam haiz değildir. Ve zaptiye Nazırı o emri icra etmez ise sorumlu tutulmamalıdır. Herhangi bir gazetenin Basın Kanunu'na uymayarak geçici de olsa kapatılması büyük bir mesuliyet doğurur. Kamil Paşa, meşrutî idaremizi korumak amacıyla "aks'ül amel" taraftarlarına böyle bir darbe vurmak ihtiyacını hissetmekte ise hata ediyor. Hürriyetperverler ile istibdat taraftarları nazarımızda, nazar-ı kanunda müsavirdirler. Birine şiddet ile diğerine anlayış ile davranmak ancak ve ancak kanun kırıcılığıdır, eşitsizliktir.

"Mizan gazetesi, kamuoyunun aklını karıştıracak yayınları sürdürmesinden dolayı icra olunan tetkikat sonucuna intizaren devletçe görülen lüzum üzerine mezkur gazete, Sadrazam'ın emri ile geçici olarak tatil olunmuştur" gibi devletin resmi bir gazetesinde çıkan bu tebligat, Mizan gazetesinden daha çok zihin karıştırıcı bir etki yaratmaz mı?

Biz bu sorunun yaratıcısı, sorumlusunun Kamil Paşa olduğuna inanıyoruz. Bütün bu zorbaca hareketler, hiç müzakere edilmeden uygulamaya konulmuştur. Bugün diktatörlük, yarın örfiye, sonra da istibdat mı?... Kamil Paşa'nın bunları düşünmeyecek kadar saf dilli olduğunu zannetmiyoruz. Millet'in de bunu anlamayacak kadar ahmak olduğunu sanmıyoruz. Millet'in kutsal hukukunun korunmasını ısrarla talep ediyoruz.

Buradaki amacımız katiyen Murat Bey'i müdafaa etmek değildir. Ancak zararlı hareketlere karşı yapılacak uygulamaların, kanuna uygun bir şekilde yapılmasını isteriz."⁵⁸

Mevlânâzade Rıfat Efendi'nin Murat Bey'in bu sorgu sualsiz tutuklanması karşısında yazmış olduğu yazılar kamuoyu tarafından ilgi ile takip ediliyordu. Durum o dereceye varmıştı ki Kamil Paşa bizzat gazetenin yazı işleri müdürünü yanına çağırmıştır.

Hukuk-ı Umumiye heyetinin Kamil Paşa ile gerçekleştirdiği görüşmede heyet:

"-Paşa hazretleri! Biz kanuna karşı muhalif bulunmayız. Kanunun verdiği salahiyet dairesinde herkese karşı millet'in hukukunu korumakla sorumluyuz. Kanuna karşı herhangi bir hareketimiz gerçekleşirse zaten devletin mahkemeleri mevcuttur." Sözlerini beyan etmiştir. Buna karşılık Kamil Paşa ise:

"- Cahilsiniz! Çocuksunuz! Devletin bugün ne gibi bir cereyan-ı azim içinde olduğunu bilmezsiniz! Bizi rahat bırakınız. Meşrutiyet vücut bulsun meşguliyetimizi bilmezsiniz?" cevabını vermiştir.

Görevli heyet:

"-Neden bilmeyelim. Meşrutî usullere riayet eden bir hükümetin kabul edeceği her nevi hareketin milletçe bilinmesi iktiza etmez mi? Gizli hareketler efkar-ı millette şüpheler uyandırmaz mı? Bedbaht memleketimizde, Kanun-ı Esasi mevcut mudur? Değil midir?

⁵⁸ **Hukuk-ı Umumiye**, sayı: 27, 12 Teşrinievvel 1324 (1908).

Değil ise onu bize bildiriniz. Kanun-i Esasi'nin müdafaası için her zaman hazır bulunan bir cemiyetin azasındanız, hürriyetperveriz ve milletimizi son derece severiz. Bugün efrad-ı cemiyetimizden bir kişi yoktur ki –bunca isteklerine karşı sizden iyi muamele göremedikleri halde- intizam-ı memleketi ihlal amacıyla bulunsun. Çünkü asıl istibdat idaresinden zulüm gören biziz. Siz istibdattan menfaat bekleyenleri arayınız.” cevabını vermiştir. Bu sözlere Kamil Paşa cevap olarak:

“- Devlet bir cereyan içindedir. Onun için dilinizi ona göre kullanınız.” dedi. Heyet ise; “Kanunun, meşrutiyetin verdiği salahiyet dairesinde milletin hukukunu milletin hukukunu korumaya, muhafaza etmekle cemiyetimizin mükellef olduğunu ve Sadrazam hazretlerinin nasihatlerini bir baba öğüdü olarak kabul ettiklerini” ifade etmiştir.⁵⁹

Bu olay Kamil Paşa Hükümeti'nin ve yeni ilan edilmiş meşrutiyetin içinde bulunduğu durumu açık bir şekilde göstermektedir. Mevlanzade Rıfat ve Hukuk-ı Umumiye yazarları Fedakaran-ı Millet Cemiyeti'ne bağlı oldukları için hükümet üzerinde bir muhalefet baskısı oluşturmak amacındaydılar. Mevlanzade Rıfat Efendi Sadrazam ile Hukuk-ı Umumiye gazetesinin heyeti arasında gerçekleşen bu olayın ardından şu yorumu yapmıştır:

“ Ey millet! Ülkemizin baskı ve zorbalık sebebiyle maruz kaldığı felaketselere kim neden oldu? Görevini yapmayan bakanlar değil mi? Kanun-i Esasi 1293'te ilan ve kabul edildiği halde, Kanun-i Esasi'yi bugüne dek uygulamayan ve yalnız salnamelerde bırakanlar bakanlar değil midir? Otuz üç sene Kanun-i Esasi'den ne istifade ettik? Bugün canımızı ortaya koyarak elde ettiğimiz meşrutiyet hukumuzu bu gibi istibdat ile yeniden mi terk etmeye davet ediliyoruz? Bugün milleti silahsız beytölmali parasız, sınırlarımızı muhafazasız, siyasi kudretimizi etkisiz kılan bakanlar acaba kimlerdi? Kamil Paşa'nın da dahil olduğu bu sabıkalı enkazlar kesimi değil mi?”⁶⁰

Amacı yazdığı yazılarla hükümet üzerinde baskı oluşturmak olan Mevlanzade, İttihat ve Terakki'nin içerden yönettiğine inandığı Kamil Paşa Kabinesi'ni yaptığı icraatlar dolayısıyla sert bir dille eleştirmiştir. Bu yolla kamuoyunu İttihat ve Terakki'ye karşı psikolojik olarak örgütlemekteydi.

Mevlanzade Rıfat Efendi ve hükümet arasındaki bu gerilim devam etmiş fakat Mevlanzade bu süreçte eleştirilerine herhangi bir kısıtlama getirmemiştir. Kamil Paşa'nın Rıfat Bey'i mahkemeye vermesi ve ardından Fedakaran-ı Millet Fırkası'na

⁵⁹ Mevlanzade Rıfat, *Sürgün Hatıralarım*, Hzl: Mithat Kutlar, Avesta Yayınları, İstanbul 2009, s. 27.

⁶⁰ Mevlanzade Rıfat Efendi, *Hakk-ı Vatan Yahud Tarik-i Mücahedede Hakikat Ketmedilemez*, Serbesti Matbuat, 1912.

Mevlânzade Rıfat'ın tabiri ile "Fesat elini sokup cemiyeti kendi isteklerine bağlamaya çalışması" üzerine Mevlânzade gazeteden ayrılmıştır.

Hukuk-ı Umumiye macerasının uzun ömürlü olmamasının ardından Rıfat Efendi, Serbesti matbuatı kurarak kendi yayın organını çıkarmaya başlamıştır. Serbesti adını verdiği bu yayın organı ile beraber İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı politikalarını sürdürmüştür. İttihatçıların destek ve bağlantılarıyla inşa edilen hükümetleri ağır ifadelerle eleştirmiştir. Böylelikle kabinelere karşı sert muhalefet görevini üstlenmiş oluyordu. Serbesti'deki bir yazısında:

"Milli egemenliğe sahip olmak isteyen bir millet, müphem ve karanlık içinde kalmaya tahammül edemez; işlerinde aleniyet ister ta ki düşmüş olduğu veya düşeceği tehlikeleri anlayabilsin." diyerek devletin içinde bulunduğu siyasi bunalımlara dikkat çekmiştir.

II. Meşrutiyet devrinde Sait Paşa hükümetinin ardından kurulan Kamil Paşa kabinesi ile de anlaşamayan Mevlânzade Rıfat, imtiyaz sahibi olduğu Serbesti vesilesiyle Kamil Paşa'yı ağır bir şekilde tenkit etmeye devam etmiştir. Ona göre Kamil Paşa anayasaya aykırı hareket etmekte, matbuat özgürlüğüne engellemeler koymakta ve Meşrutiyet'e gölge düşürmektedir.⁶¹ II. Meşrutiyet döneminde İttihatçıların en önemli rakibi olan Ahrar Cemiyeti'ni destekleyen Mevlânzade Rıfat, her ne kadar bu cemiyete katılmasa da Serbesti gazetesi aracılığıyla yaptığı propandalarda Ahrar Fırkası lehine bir yayın politikası izlemiş ve Ahrar Fırkası'nın mensuplarına Serbesti'de özel bir konum ve mahiyet sunmasıyla İttihat ve Terakki muhalifliğinin merkezi haline gelmiştir. Rıfat Efendi Ahrar Fırkası ile olan münasebetlerini şu şekilde açıklamıştır:

"İşte biz, böyle bir taraftan Ahrar Fırkasına mensup olmadığımız halde karşılık beklemeden müdafaa ediyor, ilerlemesine ve genişlemesine çaba gösteriyorduk. Diğer taraftan da Sabahattin Bey'e yönelik yapılan eleştirilere karşı koyuyor, hiçbir kimsenin hürriyet inancına müdahale ve saldırıya meşruti yönetim kabul edilmiş ise haklı olamayacağını inandırıcı delillerle açıklayıp, ispat ediyor ve hükümetin her zaman gizli işlerden kaçınması gerektiğini kabul ediyorduk."⁶²

Mevlânzade Rıfat 31 Mart Olayı'nın ardından yaşanan yeni firar dalgasıyla, Ahrar Fırkası'nın genel sekreteri olan Nurettin Ferruh ve Dr. Rıza Nur'la beraber Mısır'a kaçmıştır. Kendisine göre Ahrar Fırkası'nın üyesi olmamasına rağmen ve hatta

⁶¹ Metin Martı, *Mevlânzade Rıfat'ın Anıları*, s. 13.

⁶² Mevlânzade Rıfat, *Sürgün Hatıralarım*, Hzl: Mithat Kutlar, Avesta Yayınları, İstanbul 2009, s. 29.

meşrutiyet taraftarı olmasına rağmen, sırf iktidar sahibi olan İttihat ve Terakki'ye muhalif olduğu gerekçesiyle yurt dışına çıkmak zorunda kalmıştır.⁶³ 31 Mart evveliyatında İttihat ve Terakki ile Serbesti gazetesinin arasında yaşanan sürtüşmelerin had safhaya ulaştığı vakıa şüphesiz gazetenin başyazarı olan Hasan Fehmi Bey'in bir suikast sonucu öldürülmesi olayıdır. Hasan Fehmi'nin son yolculuğuna uğurlandığı cenaze merasimi muhalefet mensuplarının giderek İttihatçılara ve hükümete karşı gösterdikleri bir gövde gösterisine dönüşmüştür. Halk içinde bilhassa mülkiye ve hukuk mektebi talebeleri bu suikast vakasına büyük tepki göstermişlerdi. Meclis-i Mebusan ve Bâb-ı Âli önünde yapılan gösterilerde Sadrazam ve kabine üyelerinin hesap vermesi gerektiği vurgulanmış ve halk nazarında suikastın sorumlusu olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti mesul tutulmuştur.

31 Mart ayaklanmasının ardından Hareket Ordusu başkente gelmiş, ayaklanmayı bastırarak durumu kontrol altına almıştır. Böylelikle Meşrutiyet rejimi korunmuş, Osmanlı idaresinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin etkisi daha da artmıştır. 31 Mart olayı sonrasında sıkıyönetim ilan edilmiş ve Divan-ı Harb-i Örfi kurulmuş, suçlular yakalanarak yargılanmıştır. Mevlanzade Rıfat Efendi'nin de Sıkıyönetim Başkanlığı'nın çalışmaları sonrasında bu ayaklanmanın tetikleyicilerinden olduğu ve irticai isyana karıştığı sebebiyle tevkif edilmesine karar verilmiştir. Mevlanzade Rıfat Efendi hatıratında, Divan-ı Harbin verdiği bu kararı yok hükmünde gördüğünü olarak ifade etmektedir. Kendisine göre, Serbesti matbuatta bulunan basın mensupları ve çalışanları her biri özgürlük sevdalısı mücahittirler. Gerek II. Abdülhamit'e karşı gerekse İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yönelik takınmış olduğu muhalif tavrın asıl sebebi hürriyet alanının yaygınlaştırılması ve hukuksuzlukların önlenmesi amacıyla.

Mevlanzade Rıfat Efendi, İttihat ve Terakki Fırkası'nın içine II. Abdülhamit'in hafiyelerinin girdiğini, bunların arasında Jön Türklerin önde gelen isimlerinden Ahmet Rıza Bey dahil birçok hürriyetçi Jön Türk'ün de var olduğunu savunmaktadır. Bu iddiasını savunmasının temel sebebi: II. Meşrutiyet'in ilanının ardından bu isimlerin Padişah tarafından verilen hediye ve paraları kabul etmeleridir. Her dönemde iktidar fark etmeksizin hürriyetçi duruşları ve muhalefette bulunmaları sonucunda hükümetlerin hedefi haline geldiklerini ifade eden Rıfat Efendi, Hasan Fehmi Bey'in de

⁶³ Yakup Kaya- Ersin Müezzinoğlu, "Siyasi ve İdeolojik Kimliğiyle Mevlanzade Rıfat Bey", *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* c. 6, Sayı 3, 2017, s. 1978.

bu yolda hayatını kaybettiğini belirtmektedir. ⁶⁴ Ayrıca Mevlanzade, irticai faaliyetlere destek verdiği, dönemin İslamcı cemiyetleri içerisinde yer alan ve öncülüğünü Volkan gazetesi yazarı Derviş Vahdeti'nin yaptığı İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ile aynı suç çerçevesinde adının anılmasını ve tüm bu iddiaları da reddetmektedir.⁶⁵

Mevlanzade Rıfat Efendi, Ahrar Fırkası'nın mensubu olmamasına rağmen cemiyetin savunduğu merkezîyetçiliği reddeden doktrini desteklemiştir. Bu politikasını çıkarmış olduğu Serbesti gazetesi aracılığı ile de beyan etmiştir. Bir müddet Mısır'a kaçarak burada kalan Mevlanzade Rıfat Efendi doktorların önerisiyle tedavi olmak için ilk başta Yunanistan'a ardından Paris'e gitmiştir. Bu süreçte kendisine Nurettin Ferruh Bey arkadaşlık edecektir. 31 Mart ayaklanmasından biraz önce yurt dışına giderek buradaki muhalefet örgütlenmesini teşkilatlandıran Şerif Paşa ile Paris'te görüşmüştür. Şerif Paşa ile gerçekleştirdiği görüşmenin ardından Serbesti gazetesini Paris'de çıkarmaya başlayan Mevlanzade, Şerif Paşa ile ilişkilerinin bozulması üzerine gazetenin basımını durdurmuştur. Bu süreçte Serbesti sadece 12 sayılıklı bir yayın yapabilecektir.⁶⁶

Serbesti gazetesinin Paris'de kısa süren bu macerasının ardından Mevlanzade Rıfat Efendi Mısır'a tekrar dönmek durumunda kalmıştır. Kendisinin basına ve gazeteye önem vermesinin en önemli sebebi muhalefetin sesini bu yayın organları ile çıkarma imkanı buluyor olmasından kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı Mısır'a döndüğünde de Serbesti'yi yeniden çıkarmayı düşünmüştür. Bunun üzerine Mısır Hidivi'nin yardımıyla yedi sayı olarak tekrar Serbesti'yi yeniden basın hayatına sokmuş, fakat bu girişimi de 1910'da alınan bir kararla engellenmiştir. Serbesti gazetesi artık Mısır'da da yasaklanan gazeteler arasındadır. Bu dönemde Divan-ı Harp Mahkemesinin verdiği karar gerekçesiyle Mevlanzade 10 senelik bir sürgün cezasına çarptırılmıştır. Bu cezanın sebebi ise 31 Mart'a destek vermesidir. Mevlanzade Rıfat Efendi'nin yurt dışında çıkarmış olduğu gazeteler sadece Fransa ve Mısır'daki Serbesti gazetesi ile sınırlı kalmamıştır. 1911 yılında Yunanistan'da Faruk ve Ceht gazetelerini de neşretmiştir. Fakat bu iki gazeteden ilki 3 ikincisi 11 sayılıklı bir yayın hayatı yaşamıştır.

Yunanistan hükümetinin Mevlanzade'ye sebep belirtmeksizin yurtdışına çıkmasını istemesi üzerine kendisi yeniden İstanbul'a dönmüştür. Bir müddet Divan-ı Harb-i Örfi'nin hükmü gereği Bursa'da zorunlu ikamette tutulmuştur. Daha sonra

⁶⁴ Yakup Kaya- Ersin Müezzinoğlu, "Siyasi ve İdeolojik Kimliğiyle Mevlanzade Rıfat Bey", *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, c. 6, Sayı 3, 2017, s. 1979.

⁶⁵ Metin Martı, *Mevlanzade Rıfat'ın Anıları*, s. 62-65.

⁶⁶ Şerif Paşa, *Bir Muhalefin Hatıraları-İttihat ve Terakkiye Muhalefet*, s. 53-60.

Ahmet Muhtar Paşa'nın sadrazamlığı esnasında çıkarılan aftan yararlanarak Payitaht'da Serbesti gazetesini tekrar çıkarmıştır. Serbesti gazetesi yeniden basın hayatına girdiği bu dönemde de muhalefet dilini yumuşatmaması üzerine yeniden kapatılmıştır. Bâb-ı Âli Baskını olarak bilinen hükümet darbesinin ardından, siyasi bir mücadeleye girmeyeceğine dair taahhüd veren Rıfat Efendi bu sayede İstanbul'da kalabilmiştir. Bu sırada Kadınlar Dünyası dergisini çıkaran Ulviye Hanımla evlenmiştir. Fakat bu evlilik Mevlanzade Rıfat Efendi'nin 1924 yılında yüz ellikler kapsamına alınmasının ardından 1927 yılında son bulacaktır.

Mütareke Dönemine kadar birçok gazete ve derginin yönetim ve basın işleri ile ilgilenen Rıfat Efendi, Mondros Ateşkesi'nin ardından tekar politik sahaya girmiştir. Bu süreçte Radikal Avam Cemiyeti'ni kurarak, cemiyetinin basındaki ayağı olan İnkılab-ı Beşer gazetesini çıkarmıştır. (22 Ekim 1918)⁶⁷

2.1.1. Siyasi Düşünce Yapısı ve Kürtçülük İdeali

Mevlanzade Rıfat Efendi'nin basın hayatındaki öne çıkan en önemli özelliği tutkulu bir Meşrutiyet taraftarı olmasıdır. Yemen sürgününün hemen ardından dönüşünde İttihat ve Terakki Fırkası'na gitmiş ve yeni dönemden beklentilerini beyan etmişti. Meşrutiyetin ilanının öncesinde ve Serbesti gazetesini çıkardığı Osmanlılık ideolojisini savunmuştur.

Mevlanzade Rıfat Efendi Osmanlı Devleti içerisinde bulunan azınlıkların kendi siyasi örgütlenmeleri ile idare olunmasını savunmuştur. Federatif idareyi benimseyen Mevlanzade, II. Meşrutiyet devrinde İttihatçılara muhalefet amacıyla kurulan ve idarede merkezîyetçiliği reddeden liberal oluşuma sahip Ahrar Cemiyeti'ni desteklemekle beraber bu fırkanın resmi mensubu olmamıştır. Bunun yanında Osmanlı Devleti bünyesinde özgürlükleri fazlasıyla genişletecek dış etkilerden sıyrılmış yeni ve güçlü bir siyasi fırka oluşturmak amacıyla arkadaşlarıyla beraber çalışmalara başlamıştır.⁶⁸ Mevlanzade Rıfat'ın benimsemiş olduğu Osmanlılık ideolojisi ve kendi düşünce sistemi anılarında şu şekilde izah edilmiştir:

“Biz gerçek bir inkılâb meydana getirmek, yani hükümetimizin yönetim kurallarını başka bir renk ve kalıba sokmak ve bu suretle vatanın geleceğini ve bağımsızlığını esaslı surette güvenceye almak istiyorduk. Evet biz, eski unsurları tümüyle tasfiye etmek ve devletin idari işlerini yeni unsurların elinde görmeyi arzuluyorduk. Evet biz, eskimiş bir yönetimi,

⁶⁷ Ali Birinci, *Tarihin Gölgesinde Meşâhir-i Meçhûleden Birkaç Zat*, Dergah Yayınları, İstanbul 2001, s. 382-383.

⁶⁸ Metin Martı, *Mevlanzade Rıfat'ın Anıları*, s. 20.

eskimiş kanunları, eskimiş örgütü, yine eskimiş devlet büyükleriyle onarmaya çalışmak gibi boşuna vakit kaybettirecek bir yola sapmak istemiyorduk. Evet biz, bütün yönetim örgütümüzü, bütün kanunlarımızı temelinden değiştirmek ve böylelikle ilerlemeyi sağlamak arzusunda bulunan bütün milletler gibi sosyal ve idari kurallarımızı yeniden sağlam temeller üzerine kurmak istiyorduk. Evet biz görüyorduk ki Yakova'da bulunan bir Arnavut ile Necd'de bulunan bir Vahhabi'nin; İstanbul'da bulunan efendi ile Yemen'de bulunan bir Zeydi'nin; Selanik'te bulunan bir Yahudi'yle Hicaz'da bulunan bir Bedevi'nin, Konya'da bulunan bir Türk ile Süleymaniye'de bulunan bir Kürt'ün; Adalar'da bulunan bir Rum'la Van'da bulunan bir Ermeni'nin sosyal ve ruhsal durumu, gelenek ve görenekleri bir değildir. Merkezi yönetim, bir kanun hükmünü bu çeşitli unsurlar üzerinde aynı etki ve kuvvetle uygulama kabiliyetine sahip değildir. Evet biz, kanunların, kavimlerin örf ve adetleri göz önüne alınarak düzenlenmesini, ve bütün unsurların yalnız Osmanlı yüce adı altında köklü surette bağlanarak birleştirilmesini ve bu suretle öteden beri var olan kavimler arası anlaşmazlıkların giderilmesini istiyor, kavimlerin birliğine göre vilayet dairelerinin genişletilmesi ona göre de kanunlar düzenlenmesini esas buluyorduk.”⁶⁹

Bu ifadelerinden de anlaşılacağı üzere merkezîyetçiliği benimsemeyen Mevlanzade, tüm azınlıkların kendi mensubu oldukları milletlerin gelenek, görenek ve kendi istedikleri idare tarzı ile yönetilmesini savunmuştur.

Mevlanzade Rıfat Efendi, fikir ve ideolojisinin en önemli beyan vesilesi olan Serbesti gazetesinin çıkarılma sebebini ilk günkü yazısında şöyle ifade etmiştir:

“Serbesti bütün gayesiyle hürdür. Tamamiyet-i mülkiyemizi meşrutiyet idaremizi muhafaza zımında çalışmaktan ictinab etmeyecektir. Efkâr-ı umumiyenin tenvirine ve anâsır-ı muhtelif-i Osmâniye'nin ittihadına çalışmak heyet-i ictimaiyemizi hakikat yek vucud bir hale getirmeye ve harici düşmanlara karşı hazırlamaya say ü gayret eyleyecektir. Serbesti memurin-i hükümetin menafi-i milliyeye muğayir hareketını, bilhassa noksanı daima şiddetle takbih ve tenkid edecektir. Ve bu gibi hareketı ba'ded-tahkik nazargâh-ı millete arz eyleyecek ve hâmi-i hukuk-ı millet olan kanun yegane rehber hareketi olacaktır. Serbesti namus ve cinsiyeti sertâc-ı meslek itti haz edecektir. Serbesti, meslek itibariyle birbirinden farklı olan cemiyetlerin, komitelerin mürevvici efkârı olduğu takdirde hiçbir şahsın âmâl ve makâsıd-ı siyasiye ve şahsiyesine dahi hadim bulunmayacaktır. Serbesti yalnız hakikati söyleyecek ve milletin şehrah-ı medeniyete vüsûlü çarelerini düşünecektir. Hülâsa Serbesti milletimizin bilâ-tefrik din ve unsur bilumum zalimdide vatandaşlarımızın müdafii ve tercümân-ı efkârı olacaktır. İşte mesleği bundan ibarettir.”⁷⁰

Mevlanzade Rıfat Efendi kişisel hürriyet, milli irade hususundaki görüşlerini meşrutiyet ile beraber şu sözleri ile temellendirmiştir:

⁶⁹ Metin Martı, *Mevlanzade Rıfat'ın Anıları*, s. 20-22.

⁷⁰ **Serbesti**, sayı: 3, 5 Teşrinisani 1324 (1908).

“Bugün, yönetim tarzımız meşrutiyet ise, hakimiyet millete aitse her Osmanlı bu hakimiyetin bir bölümünü teşkil eder. Menfaatini, terakkisini, kendi inancına göre muhakeme eder. Bu onun hakkıdır, hem de en tabii hakkıdır. Bu hak herhangi bir sebeple ile engellenemez, engellemeye gayret eden şahıs zalimdir.”⁷¹

II. Meşrutiyet’i, Abdülhamit’in istibdadına karşı gerçekleştirilmiş büyük inkılap olarak tarif eden Mevlanzade, Osmanlıların ulusal egemenlik yolunda gerçekleştirdiği bu devrimin daha sonra İttihatçılar tarafından amacından saptırıldığı ve ulusal egemenliğe ipotek konulduğuna inanmaktadır. Meşrutiyetin ilanının ardından devrimin getirdiği kargaşa kamuoyunda etkisini sürdürmüştür. Bu tespiti tarihten referanslar veren Mevlanzade Rıfat Efendi:

“Evet, tarihe bakınca görürüz ki inkılapların bu gibi keşmekeş-i edvarı sırasında birçok mücadeleden, birçok zorluktan, birçok tasfiyelerden sonra sağduyulu ileri gelenler, homojen siyasi partilerin kurulmasında başarılı olmuşlardır. Ve esaslı idari yapılarının ciddi uygulamaları sayesinde mensubu oldukları devleti, milleti, mutlak yok oluştan kurtarmışlardır.

Evet, bir millet egemenlik hakkına ne suretle, ne kuvvetle olursa olsun, bir kez sahip olma mutluluğunu hissettiği an, sosyal hayatını koruyabileceği vasıtaları düşünür, arar; mütecanis siyasi partiler kurulmaya başlar. Bu durum siyasetin doğal bir sonucudur. Fakat bir anda bir günde tecelli edemez, kanun-ı tekamüle bağlıdır. Bu da milletin yetenek ve anlayışı oranında devam eder.”⁷²

Sözleri ile devrimin asıl meyvelerinin alınması için belirli bir toplumsal evrimin gerçekleşmesinin altını çizmiştir. Hukuksal, siyasi ve sosyal açıdan gerçekleşecek olan bu tekamül sürecinin ardından devrimin hakiki manada olgunlaşacağını ve başarıya ulaşacağını savunmaktadır. Bu yolda en önemli vasıtaların siyasi partiler olduğunu da ifade etmiştir.

Mevlanzade Rıfat Efendi çizmiş olduğu siyasi tabloda ulusal egemenlik, siyasi partiler, muhalif partilerin yorumlarını belirli bir ortak taban ve payda da birleştirmektedir. Bunları yaşatacak yegâne unsur ise “Milli Egemenlik” şuuruna haiz bir toplumsal algının olduğunu beyan eder. Bu gelişim sürecindeki en önemli faktörün ise farklı düşünceleri temsil eden siyasi partilerin olduğunu belirtir. Bu konuda hem iktidar hem de muhalefet partilerinin birbirlerine karşı olan görev ve yaklaşımlarının ana hatlarını şu sözleri ile ifade etmiştir:

“Millet böyle bir tekamül sürecine girince, köklü türdeş partiler kurulur. Kurulan her bir siyasi parti, görüşlerini, kınat-ı vicdaniye ve siyasetine göre bir yönetim biçimi belirler.

⁷¹ Mevlanzade Rıfat Efendi, *Hakk-ı Vatan Yahud Tarik-i Mücahedede Hakikat Ketmedilemez*, Serbesti Matbuat, 1912, s. 32.

⁷² Mevlanzade Rıfat, *Sürgün Hatıralarım*, Hzl: Mithat Kutlar, Avesta Yayınları, İstanbul 2009, s. 35.

Muhalifi olacak öteki siyasi partilere de bir çerçeve çizer. Faaliyetlerinde itidalini korumaya, ihtiraslarına yenik düşmemeye gayret ederek, çoğunluğunun isteklerine kulak verir.”⁷³

Mevlânzade Rıfat Efendi'nin yazıları incelendiğinde devrim sürecini üç ana evreye ayırdığı görülecektir. Bu evreler: İstibdadın yıkılmasıyla beraber kurulan ‘‘tağlib’’ evresi, bunun ardından var olan zorbalığın ortadan kaldırıldığı ‘‘yıkıcı kuvvetler’’ evresi ve en sonunda tüm zorbalık ve istibdadın ortadan kaldırıldığı’’ yapıcı kuvvetler’’ evreleridir. Bu konuda:

‘‘En büyük inkıplara bakınız, oluşlarını inceleyeniz, derin bir dikkatle sırlarını tahlil ediniz. Görürsünüz ki bir toplum velev ki muhtelif unsurlardan oluşsun, siyasi birlik hasebiyle esir kaldığı istibdadı devirmeğe, egemenlik hakkını korumak için ayaklanıp başarılı olunca, inkılabı önyak olan kesim, yerine tekrar bir ‘‘tağlib’’ (zorbalık) ikame eder.

Bu hal kötü olmakla beraber, bir millet için hatve-i terakki olarak kabul edilir. Çünkü o millete hakkını elde etme yolunda ayaklanmayı öğretmiştir. İşte mutlak istibdadı yıkıp, yerine zorbalık geçince, bu ayaklanan kişilere tarih ‘‘yıkıcılar kuvveti’’ adını verir. Egemenlik hakkını isteyen bir millet, üçüncü bir kuvvete muhtaç kalır ki buda pek az zamanda ortaya çıkar, zorbalığı kökünden sökerek millete egemenlik hakkını kazandırır. İşte bu üçüncü kuvvete ‘‘yapıcılar kuvveti’’ adı verilir.”⁷⁴ sözleri ile görüşlerini ifade etmiştir.

Sonuç olarak, Mevlânzade meşrutiyeti korumayı, tüm Osmanlı tebaasının siyasi ve sosyal haklarını savunmayı, hükümetin yapacağı politikalarda devlet menfaatlerinin tatbik edilmesi konusunda öncül olmayı, herhangi siyasi ve idari kimliğe mensup şahsın şahsi hizmetinde olmamayı kendi düsturu olarak görmektedir. Başta benimsediği Osmanlılık fikrini, siyasi konjonktürün değişmesiyle milletlerin kendi idaresiyle yönetilmesini öngören ve merkeziyetçiliği reddeden federatif sisteme çevirmiştir. II. Meşrutiyet sürecinde gerek bu rejimin tesis edilmesi için mücadele edilen II. Abdülhamit’e, gerekse Meşrutiyet’in öncüsü olan İttihatçılara tam bir muhalif politika sergilemiştir.

Mevlânzade Rıfat Efendi'nin devrimcilik anlayışı incelendiğinde ise derece derece güçlenip oluşan tedrici-tekamül fikriyatı dikkati çeker. İnkılapçı bir yöntemden ziyade tekâmül şeklini anımsatan ve doğa kanunlarının içtimai alana bağlantı kurulmasıyla oluşacak bir değişim metodu yazdığı eserlerinde dikkati çekmektedir. Bu

⁷³ Mevlânzade Rıfat, *Sürgün Hatıralarım*, Hzl: Mithat Kutlar, Avesta Yayınları, İstanbul 2009, s. 34-35.

⁷⁴ Mevlânzade Rıfat, *Sürgün Hatıralarım*, Hzl: Mithat Kutlar, Avesta Yayınları, İstanbul 2009, s. 35.

düşünce yapısı da pozitivist ve sosyal darwinist fikirlerin Rıfat Efendi'nin fikir oluşumuna etkileri olarak açıklanabilir.

Mevlânzade Rıfat Efendi'nin siyasi düşünce yapısı I. Cihan Harbi'nin peşinden imzalanmış Mondros antlaşması ile farklı bir boyut kazanmıştır. Mevlânzade, mütareke dönemine gelinceye kadar savunduğu "Osmanlılık" ideolojisini terk etmiş ve Kürtçü bir çizgiyi benimsemiştir. Bu fikri değişimde şüphesiz emperyalist devletlerin Anadolu coğrafyasında planladıkları siyasi projelerin etkisi mevcuttur. Mütareke sürecinde önce Kürt Teali Cemiyeti'ne giren, daha sonra İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ne katılan Mevlânzade bunların dışında Hürriyet ve İtilaf Cemiyeti'ni de desteklemiştir.⁷⁵

Güneydoğu'da müstakil Kürt devletinin kurulmasını isteyen bir grup Kürt Teali Cemiyeti üyesi, bu cemiyetin faaliyetlerini ılımlı bulmuş ve İngilizlerin de desteğini alarak Diyarbakır merkezli "Teşkilat-ı İhtimaiyye Cemiyeti" isminde yeni ve daha radikal bir fırka kurmuştur. Hedeflerindeki bağımsız Kürdistan projesini gerçekleştirmeleri ise Anadolu hareketi tarafından 1921'de engellenmiştir. Teşkilat-ı İhtimaiyye Cemiyeti mensupları içinde bulunan Mevlânzade Rıfat Efendi 1913 yılında yazmış olduğu bir makalede kendi istikballerini şekillendirmek amacıyla "Kürtlerin artık kendi başlarının çaresine bakması gerektiğini" vurgulamıştır.⁷⁶

İngiltere Mezopotamya'daki planlarını gerçekleştirebilmek için bölgedeki Kürtler ile sıkı bir ilişki kurmanın gerekliliğini bilen bir ülke idi. Bu doğrultuda İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, Kürt halkı ile sıkı bir münasebet kurma yoluna gidecektir. 1919 yılından itibaren Musul ve Süleymaniye'den Anadolu coğrafyasına gelen Kürtler ile irtibatı sağlayacak olan isim ise Binbaşı Noel'di. Kürtleri İngiliz çıkarları doğrultusunda örgütleyen Noel, İngilizlerin Kürtler üzerinde planladıkları emellerin "Lawrence" i gibi faaliyet göstermekteydi. Paris Barış Konferansı'nın devam ettiği günlerde Kürt halkının geleceği hakkında bir grup Kürt aydın Bâb-ı Âli ile bir görüşme tertip etmiştir. Mevlânzade Rıfat Efendi, Seyit Abdülkadir, Emin Ali Bey'in oluşturduğu bu grup, Kürdistan'ın özerkliği konusunu görüşmüştür. Görüşmeler esnasında Mevlânzade Rıfat, Kürdistan'a verilecek otonominin hem Kürtlere hem de Osmanlılara fayda sağlayacağını açıklayan heyet mensubu olarak dikkati çekmektedir.

⁷⁵ Bilal Şimşir, *Kürtçülük II*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2009, s. 70

⁷⁶ Mehmet Malmısaniy, *Kürt Talebe Cemiyeti-İlk Legal Kürt Öğrenci Derneği*, Avesta Yayınları, İstanbul 2002, s. 250-252.

Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele esnasında, Sivas Kongresi'nin ardından Kürt hareketine katılan kişiler hakkında Erzurum ve Ankara'da bulunan 15. ve 20. Kolordu Kumandanlıklarına çektiği şifre telgrafta durumu Nutuk'da şu şekilde anlatır:

“Müstakil Kürdistan teşkili propagandası yapmakta olan İngiliz Binbaşısı Mister Novil (Noel) yanında Mevlanzade Rıfat, Bedirhanilerden Kâmran, Celâdet ve Cemil Paşazâde Ekrem beyler namındaki zevat ile Malatya'ya gelerek Elâziz Valisi Ali Galip Bey de kendilerine iltihak ile Bedirhanilerden olan mutasarrıf-ı liva Halil Bey'le müştereken millet ve vatan aleyhinde icraata tevessül eyledikleri ve güya postayı vuranları takip eylemek maksadiyle etraftan ektrat celbine kalkıştıkları istihbar edildiğinden Harput'tan 15'inci Alay Kumandanı makineli tüfekle mücehhez bir müfreze-i askeriye, Aziziye'den iki süvari bölüğü, Siverek'ten Malatya'daki Süvari On İkinci Alay'a mensup bölük Malatya üzerine tahrik edilerek mümaileyhi(m)in tevkifleri eshabına tevessül edilmiştir. Netice ayrıca arz olunacaktır.”⁷⁷

Atatürk'ün telgrafta isimlerini verdiği, Diyarbakırlı Ekrem, Mevlanzade Rıfat Bey, Halil Rami ve Celadet Bey, Cizreli Bedirhan ailesinden Kâmuran ve Diyarbakırlı Hilmi Efendi'nin aralarında bulunduğu Kürt grup Milli Mücadele sürecindeki ilk firari Kürt topluluğunu oluşturmuştur. Bu isimler daha sonra tevkif edileceklerini anlayınca ilk olarak Urfa'da yer alan İngiliz'lere ardından Şam'daki Fransız kuvvetlerine sığınmıştır.

Tüm bunlar Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı bunalımın en acı sahnelerindendir. Hayatının önemli bir kısmını Osmanlıcılık ilkesine vermiş, bu yolda gençliğinden beri menfâları, tutuklamaları, hapse atılmaları yaşayan Mevlanzade Rıfat, hayatının son yıllarında Osmanlılık benliğini reddederek kendini Kürtçülüğe adanmıştır. Mevlanzade Rıfat Efendi'nin atıldığı bu macera, ulusal etnik kimlik üzerinden, emperyalist oyunlara hizmet etmekteydi. Mevlanzade Rıfat, yurt dışına sürüldüğü 1922 yılında, İtalya'da sürgünde bulunan Sultan Vahdettin ile görüşmüş, burada Kürtlerin geleceğine dair fikirlerini anlatmışsa da devrik padişah tarafından nazar-ı itibare alınmamıştır.⁷⁸

2.1.2. Milli Mücadeleye Yönelik Tutumu

Mevlanzade Rıfat Efendi, Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa liderliğinde yürütülen Milli Mücadele hareketini, İstanbul Hükümeti ve Sultan'a karşı açıkça girişilmiş bir isyan faaliyeti olarak yorumlamıştır. Sivas Kongresi'nde Temsil

⁷⁷ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk Söylev Vesikalar/Belgeler*, c. III., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 1308-1310.

⁷⁸ Metin Martı, *Mevlanzade Rıfat'ın Anıları*, s. 6.

Heyeti'nin aldığı kararları bir başkaldırı olarak yorumlayan Mevlanzade, bu tutumunu milli mücadele süresince devam ettirecektir. Osmanlı Devleti'nin I. Cihan Harbi'nde yenilmesinin ardından bu duruma aldırmayan İttihatçıların, Osmanlı Devleti'ni içerden yıkmaya çalıştıklarını, bu gaye doğrultusunda da Anadolu'ya mühimmat sevk ettiklerini, Enver Paşa'nın bu hedefi tatbik etmek için Rusya'ya yollandığını, fakat İttihatçıların uyguladıkları yanlış politikaların Mustafa Kemal'in işine yaradığını savunmuştur. Ayrıca Milli Mücadele'nin doğrudan Sovyetler tarafından desteklendiğini belirtir. Tüm bu olayların belirli bir program çerçevesince tertip edildiğini müdafaa eder.⁷⁹ Buna ek olarak Anadolu insanının yurdunu savunmak için teşkit ettiği Kuva-yı Milliye hareketini ise sadece bir eşkıya çetesi olarak nitelendirir.⁸⁰

Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın desteği ile tertip edilen ve Elazığ Valisi Ali Galib'in liderliğinde Sivas Kongresi'nin toplanmasına mâni olmayı, bunun yanında Mustafa Kemal'i yok edip, Milli Mücadeleyi durdurmayı ön gören Ali Galip olayı hakkında Mevlanzade Rıfat, Ali Galib'in tedbirsizce hareket ettiğini, aslında Sivas Kongresi'nin toplanmasını fazla kuvvete ihtiyaç duymadan engelleyebileceğini savunmuştur. Bu kongrenin toplanmasına engel olarak da Osmanlı'yı yıkılmaktan kurtarıp, Anadolu insanının kutsallarıyla oynanmasının önüne geçebileceğini iddia etmiştir.⁸¹ Mevlanzade Rıfat Efendi'nin bu yorumları gerek milli mücadele, gerek yeni Türk devleti ve gerekse de Mustafa Kemal Paşa hakkındaki olumsuz düşüncelerini açıkça göstermektedir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni Yahudilerin kurduğunu iddia eden Mevlanzade Rıfat Efendi, Anadolu'daki milli kurtuluş mücadelesini de İttihatçıların devamı niteliğindeki benzer bir yapının sürdürdüğünü ifade etmektedir. Anadolu'daki milli kurtuluş hareketini Osmanlı medeniyetini yok etmek amacıyla inşa edilmiş bir dış proje olarak gören Mevlanzade bu konudaki bir yazısında şu ifadelere yer vermiştir:

“Sulh konferansına mayısın on dördüncü günü davetliyiz. Devlet ve millet namına korkunç dakikalar içindeyiz. Mazinin, harp senelerinin ve bu günlerin hesabı rü'yet edilecektir. Alman hesabına harbe girmenin, harp senelerinde enva'-ı cinayet irtikap etmiş bulunmanın, hâl-i hazırda dahi gösterilmekte olan taşkınlıkların hesabı sorulacak ve ona göre ah! ceza verilecektir. Vatanımızın en kıymetdar kısımları, payitahtımız işgal altındadır. Buna da mütareke aylarında irtikap edilen hata ve fecayi' sebep olmuştur. Bu elim hakikatler nasıl unutulabilir? Bu sütunlarda defaatle yazdık. Canilerin tedip ve

⁷⁹ Mevlanzade Rıfat, *Türkiye İnkılâbı'nın İç Yüzü*, Hzl: Metin Hasırcı, Pınar Yayınları, İstanbul 1993, s. 284.

⁸⁰ Mevlanzade Rıfat, *a.g.e.*, s. 286.

⁸¹ Mevlanzade Rıfat, *a.g.e.*, s. 280.

tecziyesi lüzumunu ihtar ettik. Milletin, devletin nâsiyesine sürülen kanlı lekelerin tathirini istedik. Maalesef kimseye meram anlatamadık. Harp müsebbipleri, taktik ve tehcir failleri, ihtikar mürtekepleri, hırsız ümera ve zâbitan cezasız kaldıkça konferans huzurunda hukukumuzu müdafaada şüphesiz güçlük çekeceğiz. Kabul edilmiş bir düstur vardır: Her millet amâline göre fayda veya zarar görür. Felah ve helakı efaline tabidir. İnsaf ile muhakeme edelim: İttihat ve Terakki'nin ve bu günkü yardımcısı Mustafa Kemal ve yârânının bu zavallı masum millete etdikleri fenalıklar cezasız bırakılması müddeti alemin efkarı umumiyesine ne kadar acı tesirler vermiştir. Hükümetimizi ne kadar elim bir şekilde sokmuştur. Mütarekeden sonra gelen hükümetlerin hatalarını bu defa olsun Ferid Paşa'nın hemen tamir etmesi lazım gelmez miydi? Ferid Paşa, marazı teşhis edilmiş bir hastanın tedavisini şahane bir hattı hümâyun ile deruhte etmiştir. Anadolu'da elan adam asılıp kesilmektedir. Fesad merkezi ise defaatle söyledığımız gibi İstanbul olduğu halde bugüne kadar kime layık olduğu ceza verilebildi? Anadolu eşkıyanın muhbirleri, katilleri, yârânı serbest serbest payitahtın sokaklarında gezmektedirler. Bunu yar da ağyar da görmektedirler. Cism-i devlet hastadır. Kesb-i hayat edebilmesi bir ameliye-i cerrahiye muhtaçtır. Başka türlü çaresi yoktur.”⁸²

1920 yılında yazmış olduğu bu makaleden de çok bariz bir şekilde görüldüğü üzere Mevlanzade Rıfat Efendi, Anadolu'daki İstiklal Savaşı'na, o savaşın başkomutanı Mustafa Kemal'e karşı büyük bir kin ve düşmanlık taşımaktadır.

Mevlanzade Rıfat Bey, Milli mücadeleyi ve o mücadelenin lideri olan Mustafa Kemal Paşa'yı İttihatçıların devamı, Anadolu'daki planlarının uygulayıcısı olarak ifade etmiş, öz yurdunda istiklal mücadelesini veren milli kuvvetleri, Anadolu'da çete faaliyetleri yürütmekle ve yaptıkları yüzünden İstanbul Hükümeti'ni İngiliz ve Fransızlara karşı zor durumda bırakmakla suçlayarak açık bir şekilde düşmanca iftiralarda bulunmaktadır. Türk milletinin bu haklı mücadelesini çeşitli itham ve iftiralarla karalayan Mevlanzade, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ardından, düşman zulmünden kan gölüne dönen Türk yurdunun düşman işgalindeki coğrafyalarında yaşanan emperyalist katliamlardan, doğuda Ermenilerin, batıda Yunanların “Megola İdea” hedef ve hayalleri yüzünden Anadolu'nun sömürgeci planlarla paylaşımının adımlarının atılmasından ve memleketin içinde bulunduğu sömürge haline gelmiş durumdan hiç bahsetmemektedir. İngilizlerle anlaştığı bağımsız Kürdistan hedefi uyarınca, işgalcilerin katliamlarına sessiz kalmıştır. Mevlanzade Rıfat Efendi içinde yaşadığı azınlı İttihat Terakki nefreti ve düşmanlığı ile davranış sergileyerek ülkenin problemlerinin çözümünü emperyalist planlara teslim olmuş, manda ve himaye

⁸² Mevlanzade Rıfat, “Hâlâ mı?”, *Serbesti*, 22 Nisan 1920, s. 1.

projelerini benimsemiş bir siyasi yöntemde aramaktadır. Bu durum, üyesi bulunduğu Kürt Teali Cemiyeti ile Hürriyet ve İtilaf Cemiyetlerinin İngiltere mandasını kabul etmeleri ve aynı şahsı gibi düşünen işbirlikçi Damat Ferid Paşa kabinesinin icraatlarıyla paralel yörüngede gittiğini göstermektedir.

II. Meşrutiyet ilan edilmeden önce Sultan Abdülhamit ile ve ilanından sonra İttihat ve Terakki ile ters düşmesinden dolayı gerçekleştirdiği yurttan kaçışları, Milli mücadelenin başarıya ulaşmasına mukabil olarak yeniden gerçekleştirecektir. Büyük Taarruz'un kazanılmasının ardından İstanbul'dan kaçan Mevlanzade Rifat, 1923 yılında bir müddet Romanya'nın Köstence şehrinde ikamet etmiş, bunun ardından ilk olarak Atina'ya gitmiş ve daha sonra San Remo'da son Osmanlı Padişahı Vahdettin ile Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki istiklal mücadelesine karşı bir Kürt devrim organizasyonu projesini sunmuştur. Ayrıca sâbık Padişah'a şahsını Kürt ihtilal projesinin önderi şekline tanıtmışsa da Vahdettin Han bu proje ve tanıtımı kayda değer bulmamış ve tekrar Yunanistan'a dönmüştür.⁸³

Mevlanzade Rifat Efendi 1924 yılında meclis tarafından sürülen ve 150'likler olarak bilinen grubun içerisinde yer almış ve Suriye'ye göç etmek zorunda kalmıştır. Hayatının son altı yılını Suriye'de geçiren Mevlanzade 1930'da yaşayacağı bir kalp spazmı neticesinde yetmiş yaşında hayatını kaybedecektir.

2.1.3. Yazın Hayatı

Mevlanzade Rifat Efendi'nin basın yayın hayatının en önemli safhasını II. Meşrutiyet dönemi oluşturmaktadır. II. Meşrutiyet'ten önce yazı ve basın faaliyetlerinde aktif olup olmadığı konusunda net bir bilgi yoktur. II. Abdülhamit'in Meşrutiyet'i yeniden ilan etmesiyle beraber Mevlanzade yurda dönerek dönemin en kritik siyasi ve politik mevzularında etkileyici dili ve yazıları ile basın hayatında adından bahsettirecektir. Basın tarihimizin önde gelen isimlerinden Ziya Şakir Bey, Mevlanzade hakkında: Şöhrete, nam salmaya meraklı bir kişi olduğu ve hırslarının esiri hâlinde bulunduğundan söz etmiştir.⁸⁴ Mevlanzade Rifat'ın yazılarının çıktığı gazeteler: Faruk, Hukuk-ı Umumiye, İnkılab-ı Beşer, Serbesti ve Ceht gazeteleridir. Kendisine ait olarak yayınlan ilk kitabı "Bilanço Yahud Vatan Uğrunda Çektiklerim"dir. Daha sonra basılan ikinci kitabı, Yemen'deki sorunlara dair incelemelerinden oluşan ve "Yemen

⁸³ Ali Birinci, *Tarihin Gölgesinde Meşâhir-i Meçhûleden Birkaç Zat*, Dergah Yayınları, İstanbul 2001, s. 383-384

⁸⁴ Yakup Kaya- Ersin Müezzinoğlu, "Siyasi ve İdeolojik Kimliğiyle Mevlanzade Rifat Bey", *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* c. 6, Sayı 3, 2017, s. 1992.

Hakkında Dahiliye Nâzırı Talat Bey Efendi'ye Açık Layiha'' adlı kitaptır. Bu kitap, Yemen'de çıkan isyanlara dair malumat sunan bir rapor şeklinde tasarlanmıştır.⁸⁵ 31 Mart hadisesinin en önemli tanıklarından biri olan Mevlanzade Rıfat Efendi, bu olay hakkında da iki ciltlik bir kitap kaleme almıştır. Bu kitabının adı 'İnkılâb-ı Osmanî'den Bir Yaprak Yahud 31 Mart 1325 Kıyamı' dır.

Mevlanzade Rıfat'ın İstanbul'da basılmış olan ilk kitabı "Hakk-ı Vatan Yahud Tarik-i Mücadele'de Hakikat Ketm Edilemez''dir. 1912 tarihinde yayınlanan bu kitap, Mevlanzade Rıfat'ın hayat hikayesi ve siyasi düşüncelerine dair mühim mâlumat içermektedir. Daha sonra "Mevlanzade Rıfat'ın Anıları ve Sürgün Hatıralarım'' adıyla eski Türkçe'den çevrilerek yeniden basıma sürülmüştür. 'Devlet-i Osmaniye ve Siyonistler-Türkiye'yi Yıkan Yahudiler' adlı bir risalesi de bulunan Mevlanzade bu eseri kısa bir dönem kaldığı Romanya'da basmıştır (1923). Rıfat Bey'in ön plana çıkan önemli bir özelliği de Yahudi aleyhtarlığıdır. Yazmış olduğu bu eserde siyonizmin Osmanlı'yı yıkan en önemli aktör olduğu konusunu işlemiştir.

Mevlanzade Rıfat Efendi'nin yazmış olduğu 'Türkiye İnkılabı'nın İç Yüzü' adlı eseri ise kendisinin son kitabı olacaktır. 1929 yılında basılan bu kitapta: İttihat ve Terakki düşmanlığı, Milli mücadele ve Mustafa Kemal'e olan karşıtlığına dair fikirlerini aktarmaktadır. Ayrıca bu eserde Tehcir Olayları esnasında Ermenilerin katlediliğine dair fikirlerini de beyan eden Mevlanzade'nin bu eseri, Türkiye ve Osmanlı Düşmanı olan mihraklar tarafından Türkler aleyhine kullanılan referans eserler arasında yer almaktadır.

2.2. SERBESTİ GAZETESİ

Mevlanzade Rıfat Efendi'nin çıkardığı Serbesti gazetesinin ilk sayısı Rumi 3 Teşrinisani 1324 (16 Kasım 1908) tarihinde basılmıştır.⁸⁶ Günlük olarak çıkarılan gazete 31 Mart ayaklanmasının ardından kapatılmış ve 17 Temmuz 1328 (30 Temmuz 1912) tarihinde yeniden neşredilmeye başlamıştır. Fakat bu ikinci basım süresi çok uzun sürmemiş ve yayın hayatına Rumi 18 Ağustos 1328 (31 Ağustos 1912) tarihinde 191. sayısı ile veda etmiştir. Serbesti gazetesinin kısa süreli Avrupa serüveni ise Paris'de aralıklarla çıkabilen on altı sayıdan ibarettir. Basın hayatı boyunca gazetenin yayın politikasının ana eksenini İttihat ve Terakki Cemiyeti muhalifliği teşkil etmektedir.

⁸⁵ Metin Martı, *Mevlanzade Rıfat'ın Anıları*, s. 89.

⁸⁶ Bkz. Ek: 4 (Siyasetten bahs olmak üzere "Serbesti" namıyla yevmi bir gazete neşrine ruhsat itası Mevlanzade Mehmet Rıfat imzasıyla takdim olunup idare-i çakeriye havale buyrulan arzualde istida kılınmıştır).

Gazetenin çıkan ilk sayısındaki başlığının altında ‘‘Meşrutiyet-i idareye ve bila tefrik-i cins ve mezhep Osmanlıların hukukuna hadim yevmi gazete’’⁸⁷ ibaresi yer almıştır. Bu ibare gazetenin son sayısına kadar başlık altında yer alacaktır. Çıktığı ilk günden itibaren bağımsız bir yayın politikası izlemesi sebebiyle toplumun dikkatini üzerine çeken Serbesti, siyasi alanda Ahrar Fırkası’na yakın bir politik tavır sergilemiştir.

Gazetenin yazarları arasında imtiyaz sahibi olan Mevlanzade Rıfat Efendi, Başyazar Hasan Fehmi Bey, Mahmud Asım Bey, Avanzade Mehmet Süleyman Bey, Şerafeddin Mağmûmî gibi isimler mevcuttur. Gazetede ayrıca okuyucu telgrafları ve diğer gazete yazarlarından tevdi’ edilen tebrik ve teşekkür mektupları da basılmış, o isimlerin görüşleri de gazetede neşredilmiştir.

Serbesti gazetesinin neşredildiği süreç göz önüne alındığı takdirde Osmanlı Devleti’nin hem içeride hem de dışarıda pek çok sorun ile mücadele ettiği görülmektedir. II. Meşrutiyet’in getirdiği siyasi heyecan basına da yansımış ve Serbesti de bu heyecanı yayın politikasında yansıtmıştır. Gazetenin çıkan sayılarında üzerinde durduğu temel meseleler: Basın hürriyeti, ifade özgürlüğü, eğitim alanında yaşanan aksaklıklar, ademî merkezîyetçilik ve Osmanlı’ya mensup milletlerin temel hak ve özgürlükleri, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin baskısı ve hükümet sorunları oluşturmaktadır. Bunlarla beraber hariciyede yaşanan sorunlar ve güçlü devletler arasındaki bloklaşma ile Osmanlı’nın bu taksimattaki konumu da gazetede değerlendirilen konular arasındadır.

Gazetenin ilk sayfasının üstünde ‘‘Serbesti’’ başlığı, sağ üst tarafında ‘‘ Sahip ve müdürü Mevlanzade Rıfat’’ ibaresi ile adres (Yeni Postahane karşısında Ferruh Bey Hanında Daire-i Mahsusa) bulunmaktadır. Adresin ardından düşülen notta ‘‘ Gazeteye gönderilen evrak iade edilmez.’’ şeklinde bir cümle de bulunmaktadır. Sol üst tarafında ise gazetenin fiyat ve abonelik bilgileri mevcuttur. Buna göre: Abone fiyatı Memalik-i Osmaniye ile Bulgaristan, Bosna Hersek, Mısır, Kıbrıs için senelik 180, altı aylık 90 kuruştur. Memalik-i saire için senelik 38 frank şeklinde bir fiyat belirlenmiştir. Bunun ardından alt tarafında ise ‘‘İlan için ayrıca mukavele edilir’’ notu düşülmüştür.⁸⁸

⁸⁷ Bkz. **Serbesti**, sayı: 1, 3 Teşrinisani 1324 (1908).

⁸⁸ Bkz. **Serbesti**, sayı: 1, 3 Teşrinisani 1324 (1908).

2.2.1. Serbesti'nin Çıkarılma Amacı

Gazetenin sahibi olan Mevlanzade Rıfat, II. Abdülhamit Dönemi'nde birçok yerde sürgün hayatı yaşamıştır. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi ile beraber İstanbul'a gelerek istibdadın baş mimarı olarak gördüğü II. Abdülhamit'den hesap sorma gayesine kapılmıştır. Bu doğrultuda ilk olarak Hukuk-ı Umumiye gazetesinde çalışmış ve daha sonra kendi gazetesi olan Serbesti'yi çıkarmaya başlamıştır. Zaman içinde meşrutiyetten beklentilerin karşılanmaması ile İttihat ve Terakki Fırkası da gazetenin hedefleri arasında olacaktır.

Serbesti'nin ilk sayısında gazetenin çıkarılma amacı şu şekilde özetlenmiştir:

“Serbesti bütün gayesiyle hürdür. Tamamiyet-i mülkiyemizi meşrutiyet idaremizi muhafaza zımında çalışmaktan ictinab etmeyecektir. Efkâr-ı umumiyenin tenvirine ve anâsır-ı muhtelif-i Osmâniye'nin ittihadına çalışmak heyet-i ictimaiyemizi hakikat yek vucud bir hale getirmeye ve harici düşmanlara karşı hazırlamaya say ü gayret eyleyecektir.

Serbesti memurin-i hükümetin menafi-i milliyeye muğayir hareketını, bilhassa noksanı daima şiddetle takbih ve tenkid edecektir. Ve bu gibi hareketı ba'ded-tahkik nazargâh-ı millete arz eyleyecek ve hâmi-i hukuk-ı millet olan kanun yegane rehber hareketi olacaktır. Serbesti namus ve cinsiyeti sertâc-ı meslek ittihaz edecektir. Serbesti, meslek itibariyle birbirinden farklı olan cemiyetlerin, komitelerin mürevvici efkârı olduğu takdirde hiçbir şahsın âmâl ve makâsıd-ı siyasiye ve şahsiyesine dahi hadim bulunmayacaktır.

Serbesti yalnız hakikati söyleyecek ve milletin şehrah-ı medeniyete vüsülü çarelerini düşünecektir. Hülâsa Serbesti milletimizin bilâ-tefrik din ve unsur bilimum zalimdide vatandaşlarımızın müdafii ve tercümân-ı efkârı olacaktır. İşte mesleği bundan ibarettir.”⁸⁹

Yazıdan da anlaşıldığı şekilde gazetenin çıkarılma amacı var olan siyasi boşluğu doldurmak ve hiçbir şahsın hizmetine girmeden tüm hakikati Osmanlı toplumuna ilan etmek olduğu anlaşılacaktır. Bu amaç istikametinde izlenen yayın politikasının en bariz özelliği ise gazetede kullanılan dilin oldukça sert bir eleştiri unsuru olarak istimal edilmesidir. Bu husus hakkında bizzat Mevlanzade Rıfat özeleştirisini şu şekilde ifade etmiştir:

“Bizim başlıca kusurumuz sert bir üslup kullanmamız, eski yönetimin önde gelenlerine karşı açıkça ve mertçe muhacematımız olmuştur.”⁹⁰

⁸⁹ Serbesti, sayı: 3, 5 Teşrinisani 1324 (1908).

⁹⁰ Mevlanzade Rıfat, *Sürgün Hatıralarım*, Hzl: Mithat Kutlar, Avesta Yayınları, İstanbul 2009. s. 33.

Gazetenin üçüncü sayısında yazmış olduğu yazıda satırları ile yılmadan, her türlü zorluk karşısında mücadele ederek gerçekleri dile getireceğini belirtmiştir:

“ Vatana, millete hizmet yolunda olacağım. Zindanlar vükelamızın o müdebedeb, meşum kaşanalarından daha şanlıdır. Mahkum ettiler. Evet etsinler, mezara kadar evet mezara kadar hakikati müdafaada sebat edeceğim.”⁹¹

Gerçekleri beyan etmedeki en önemli vesilesi ise çıkardığı Serbesti gazetesi olacaktır.

2.2.2. Basın Özgürlüğüne Verdiği Önem

Serbesti gazetesi yazarlarının başta Rıfat Bey olmak üzere, üzerinde durdukları en önemli mesele “Basın Özgürlüğü” hususu olmuştur. Gazetenin birçok sayısında bu konu üzerine uzun makaleler yazılmıştır. Hükümetin çıkarmış olduğu Basın Nizamnamesi etkili tenkitlerle eleştirilmiş ve basına gem vurulamayacağı defaatle vurgulanmıştır. Bu konuda şu yazılar önem arz etmektedir:

“Derin bir hâb-ı gafletten payedar olan millet-i Osmaniye'nin dahil olduğu devre-i cedide-i mesudiyet de esbab-ı terakkisini istihzar edecek, otuz üç seneden beri vatanın bağrına açılan yaralara bir çare-i tedavi bulacak iş görücü bir kabineye ihtiyaç vardır. Mülk ü milletin muhafaza-i selameti emrinde bulunan kabineye takip edeceği meslek-i siyasette rehber olacak matbuata şiddetle ihtiyacı vardır.”⁹²

Ülkenin meşrutiyet öncesindeki halini gaflet uykusu olarak tanımlayan Hasan Fehmi Bey, bu gafletten uyanan millete yol gösterecek ve sorunları çözecek kabineye en önemli yardımcı olarak basın organlarını göstermektedir. Bu bağlamda basın organlarının siyasi boyutu da önem kazanmaktadır.

Gazetede yer alan bir başka yazıda ise şu satırlara yer verilmiştir:

“Bir milletin hayatı hürriyet ve meşrutiyet ile kaim olduğu gibi, hürriyet ve meşrutiyetin devam ve bekası da serbesti-i matbuat ile daimdir. Buna binaendir ki en müstebit hükümetler, en müşeddid hükümdarlar ahaliyi, umum milleti nüfuzu altına almak için en evvel hürriyet-i matbuata musallat olurlar. Onları sansür denen bir zincir-i melânetle bağlamak isterler. Evvela kudret-i maliyelerine müracaat ederler. Büyük fedakarlıklarla vicdan erbabı matbuatı satın almaya çalışırlar.”⁹³

⁹¹ Serbesti, sayı:3, 5 Teşrinisani 1324 (1908).

⁹² Serbesti, sayı: 7, 10 Teşrinisani 1324 (1908).

⁹³ Serbesti, sayı: 73,16 Kanunusani 1324 (1909).

Basın organlarının üzerindeki en önemli baskı unsuru olan siyasi iktidarların yukarıdaki yazıda basını kontrol altına almak amacıyla başvurduğu yöntemler çok açık bir şekilde anlatılmıştır. Milletın bekasını bağımsızlık ve milli iradeye bağlamakla beraber, bunların istikbalinin de basın özgürlüğünde mahfuz olduğu belirtilmiştir. Devlete hâkim olan siyasi gücün muhalif basını susturtmak amacı ile sansür ve satın alma usûlüne müracaat ettiği ifade edilmiştir.

II. Meşrutiyet ile beraber başlayan basın özgürlüğü zaman ilerledikçe İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kontrolü altına girmiş ve muhalif basın üzerinde etkili bir baskı oluşturulmuştur. Serbesti gazetesi de bu baskıdan payını alan en önemli basın organları arasında yer almıştır.

28 Kanunusani 1324 tarihli Halep Mebusu Ali Bey tarafından kaleme alınan şu yazı Serbesti gazetesinin basın hürriyeti konusuna verdiği önemi zahiren gösteren önemli bir örnektir:

“Hürriyet-i Matbuat”

“Hürriyet-i matbuatı muhafaza için Serbesti gazetesinin teşebbüsâtı mucib-i şükrandır. Nâmına layık bir vazifeyi deruhde ve ifâ ettikten şayân-ı tebriktir. Devr-i sabıkın en çirkin istinatgâhı olan setr-i ma'ayib usûlünün şu devr-i hürriyette tekrar ihya arzusuna teessüfler ederiz.

Hürriyet-i matbuatı tahdit etmek arzu edenlere rağmen serbesti-i matbuat her zaman mahfuz kalacaktır. Kuvve-i icraiyenin, heyet-i kanuniyenin, bütün efrad-ı milletın ifâl ve hareketını tenkit edecektir. Matbuat-ı memûrînin hükümetin noksanlarını, kusurlarını haber vermesinden niçin daima telaş olunur? O noksanların vaktiyle görülüp tashih olunması için matbuatın ihtarâtı mucib-i teessür değil, müstelzem-i teşekkür olmalıdır. Çünkü :

Çeşm-i insaf gibi kâmile mizan olmaz,

Kişi noksanını bilmek gibi irfan olmaz.

Biz Osmanlılar bin müşkülât ile senelerce meşak ü mezahim çekerek istihsal-i hürriyet ettik. Hür olduk. Hürriyetimizi son derece muhafaza edeceğiz. Serbesti-i matbuat bizim hürriyetimizin temin-i tabiyesidir. Hür olarak düşünür ve efkârımızı dilediğimiz gibi neşretme hakkına malikiz. Nutuk ederiz, konferans veririz, miting yaparız, gazete ve kitap neşrederiz. Bizim bu hakk-ı meşrumuz hiçbir arızaya düşer olamayacaktır.”⁹⁴

⁹⁴ Serbesti, sayı:85, 28 Kanunusani 1324 (1909).

Zaman zaman önemli konularda İttihat ve Terakki'ye muhalif olan mebusların görüşlerini belirtmek için o isimlere yazı hakkı tanıyan Serbesti gazetesi, bu sayısında Halep Mebusu Ali Bey'e söz vermiştir. Hükümetin çıkardığı matbuat nizamnamesine gösterilen bir tepkinin ifadesi olan yukarıdaki yazı istibdad devri olarak nitelendirilen II. Abdülhamit dönemindeki basın üzerindeki baskı ve muhalefetin susturulması gibi olayların, meşrutiyetin ilanından sonra dahi devam etmesine karşı tepki göstermiştir. Yazının devamında şu satırlara yer verilmiştir:

“... Bizce şayân-ı kabul olabilecek matbuat nizamnamesi, hürriyetimizi istirdad değil onu muhafaza ve müdafaa edebilecek bir nizamname olmalıdır. Adab-ı umumiyye muhalif olan, emniyet ve asayiş-i memlekete, selamet-i vatana tecavüz eden neşriyat düçar-ı mücazat olabilir. Şu esaslar üzerine müesses olmadıkça matbuat nizamnamesi kabul edilemez.”⁹⁵

Serbesti gazetesinin basın özgürlüğüne verdiği önem ve değer sadece köşe yazılarından ibaret olmamıştır. Toplum üzerinde etkili bir hürriyet algısı yaratmak amacıyla hürriyet-i matbuat mitingleri de gazete öncülüğünde tertip edilmiştir. Gazete bu şekilde hem özgürlüklerin savunuculuğunu yapmakta hem de gerek Kamil Paşa ve gerekse Hüseyin Hilmi Paşa kabineleri üzerinde bir baskı oluşturmaktaydı.

Bu mitinglerden bir tanesi de 31 Mart Vakası olarak bilinen olaydan bir hafta önce hazırlanıp kamuoyunun davetine sunulan “Hürriyet-i Matbuat” mitingi idi.

“Miting”

“Elimizdeki hürriyet ve hakimiyetimizi muhafaza için gerek makarr-ı hükümette, gerek umum vilayatta serbesti-i matbuata taraftar olan bi'l cümle hürriyetpervân-ı milletin fevc fevc mitingler teşkili ile kuvve-i teşriyenenin selameti ve efkâr-ı arâsını temin ve teyide çalışmasının derece-i vücubunu sınıf-ı muhtelif-i osmaniyeden birçokları tavsiye ve ihtar etmiş olmakla 26 Mart Perşembe gübû Sultanahmet'de saat altıda miting icra olunacağı ilan olunur. ‘’⁹⁶

Gazetenin bu ilanının ardından yayınlanan sayılarında diğer basın organlarına gönderilen davetiyelerin cevapları yer almıştır. Curcuna, Geveze ve Eşref gibi gazetelerden gelen yazılarda bu mitinge destek olunacağı bildirilmiştir.

Serbest-i matbuat lehinde icra edilecek mitinge iştirak için gönderilen davetnameleri vasıl oldu. Hayat-ı milletin hami-i yeganesi olan matbuatın muhafaza-ı itibarı için vukua gelen

⁹⁵ Serbesti, sayı:85, 28 Kanunusani 1324 (1909).

⁹⁶ Serbesti, sayı: 140, 24 Mart 1325 (1909).

teşebbüslerine iştirak-ı vecibeyi zimmet bilir, teşebbüs-i vakıanın muvaffakiyetle neticelenmesi duasını yâd-ı tekrar eyleriz.

Curcuna Gazetesi Sermuharriri Rıfki

Edib-i Muhterem Efendim

Perşembe günü akd olunacak mitinge iştirak eyleyeceğimi beyan eylerim.

Mahmut Sefa

Efendim

Serbesti-i matbuatı temin için vakıa olacak her türlü teşebbüsata iştirakı bir vecibe-i hamiyet bildiğimizi ve kemal-i memnuniyet ile icabet eyleyeceğimizi arz eyleriz.

Geveze Gazetesi Sermuharriri Mazhar

Efendim

Önümüzdeki Perşembe günü ceride-i muhterimeleri delaleti ile icra olunacak mitinge ceride-i fakiranelerimizin de maalmemnuniye iştirak edeceğini arz ile ihtiramatımızın kabulünü temenni eyleriz. Ol babda.⁹⁷

Eşref Gazetesi Sahibi Nazmi

Serbesti'nin sermuharriri olan Hasan Fehmi Bey de matbuat nizamnamesi ve hükümet politikalarını 8 Mart 1325 tarihli köşe yazısında şu ifadelerle tenkit etmiştir:

“... geçen kabine matbuat nizamnamesi nâmı altında bir yadigar ortaya koyup hürriyeti ebkem etmeye kalkıştı. Bu yeni kabinede hakk-ı içtimaiyeyi men ile bacağı kırarak istiyor. Yarınki vükelada tefevvühat-ı lisanîye kanunnamesi tanzimine koyulursa o zaman artık kahraman Niyazi Bey'in bir ikinci inkılabın hatıratını yazmak için kalemini yontmaya başlamaktan başka yapılacak şey kalmaz.”⁹⁸

⁹⁷ Serbesti, sayı: 141, 25 Mart 1325 (1909).

⁹⁸ Serbesti, sayı: 124, 8 Mart 1325 (1909).

2.2.3. Siyasi ve Sosyoekonomik Konulara Bakışı

Serbesti gazetesi aralıklarla devam eden yayın hayatı boyunca II. Meşrutiyet döneminde kurulan, İttihat ve Terakki Cemiyeti gölgesindeki hükümetlerin politikalarını tenkit etmekten çekinmemiştir. Bundan dolayı gazeteye birçok kez ceza verilmişse de bu Serbesti'nin yayın politikasını engellemede yeterli olmamıştır.

3 Teşrinisani 1324 tarihli birinci sayısında Bahriye Nazırı Arif Paşa'ya yönelik söylemleri gazetenin daha ilk günden itibaren hükümet faaliyetleri hakkındaki takibinin hangi minvalde olacağını göstermiştir.⁹⁹ Bahsedilen Bahriye Nazırı hakkındaki ithamlar daha sonra Serbesti gazetesinin ceza almasına sebep olacaktır.

5 Teşrinisani 1324 tarihinde "Netice-i Muhakeme" başlığı ile verilen yazıda şu hükme yer verilmiştir:

"Sadrazam mülk ü millete hizmet etmekte olduğu milletçe meşhut ve malum iken aleyhinde neşriyatta bulunması, Harbiye Nazırı hakikatte muhterem bir zât iken ona tecavüz edilmesi, Bahriye Nazırı'nın haysiyetine dokunur tecavüzatta bulunması hasebiyle Hukuk-ı Beşer gazetesi müdür-i sabıkı ve Serbesti gazetesi müdürü Mevlanzade Rıfat Bey'in üç mâh müddetle hapsine karar verilmiştir."

Bu kararın üzerine Mevlanzade Rıfat Bey baskı ve yıldırımlar karşısında pes etmeyeceğini gazetesindeki köşesinde belirtmiştir:

"Vatana, millete hizmet yolunda gireceğim meclisler, zindanlar vükelamızın o müdebdeb, muhteşem kâşanelerinden daha şanlıdır. İşte bu niyet ve itikat ile meslek-i serbestide devam edeceğim. Vükelanın menafi'i milliyeye mugayir tecavüzatını tenkitten geri kalmayacağım. Mahkum ettiler yine de etsinler. Mezara kadar, evet! Mezara kadar hakikati müdafaada sebat edeceğim."¹⁰⁰

Mevlanzade ve Serbesti gazetesinin bu duruşu İttihatçılara muhalif olan kesimler tarafından destekleniyor ve gazeteye olan ilgiyi artırıyordu. 10 Teşrinisani 1324 tarihli sayısında okuyucularından birinin mektubuna yer veren Serbesti'de şu satırlar yer almıştır:

⁹⁹ Umur-ı Bahriyenin Arif Paşa gibi saraydan yetişme ve tecrübesiz bir adama tevdi'ni millet elbette tecviz etmez. Çünkü paşa-yı müşarün ileyh henüz mülazım iken akrabasından bulunan Hicaz Vali-i Sabıkı Ratıb Paşa'nın delaleti ile Yıldız Sarayına alınmış ve orada serhafiye maiyetinde az bir vakitte terakki etmiştir. Bkz. **Serbesti** 3 Teşrinisani 1324 .

¹⁰⁰ **Serbesti**, sayı:3, 5 Teşrinisani 1324 (1908).

“ Hukuk-ı Umumiye gazetesini terk ettikten sonra Serbesti nâmı tahtında neşrine muvafık olduğunuz gazeteyi seve seve okuyorum. Gayret ve hamiyetinizi öteden beri musaddık buluyorum. Hele vükela-yı hâzıra ile çarpışmak derecesinde cesaretsiz bi'l cümle vatandaşlarımızı sürûr-ı heyecana sevk ediyor. Yalnız bir şeyi unutuyorsunuz. Affınıza sığınarak hatırımza getirmeye müsaade ediniz.

Bahsetmek istediğim vükela maaşı meselesidir. Bir parça şu zevatta insaf, hamiyet olsaydı 40.000, 50.000, 30.000 kuruş gibi milletin fakr-u zarureti ile mütenasip olmayan miktarları tenzil etmeleri icâb ederdi. Hamdolsun Kâmil Paşa zengindir, mesuttur. Maaşını yüz liraya tenzil etmekle dücâr-ı sefalet olmaz itikadındayım.

Hukuk-ı umumiye'de olduğunuz gibi şimdi de hakikaten bitarafsınız. Lütfen şu mektubumu aynen derc ediniz. Efendim.”¹⁰¹

K. Hayati

Yayınlanan mektupta, milletin içinde bulunduğu iktisadi sıkıntılara karşılık kabine üyelerinin refah ve zenginliği tenkit edilmiştir. Sadrazam Kâmil Paşa'ya yönelik yapılan bu eleştiriler aynı zamanda Osmanlı toplumunun içinde bulunduğu ekonomik sorunlara da ışık tutmaktadır.

Serbesti gazetesinin imtiyaz sahibi Mevlanzade Rıfat Bey 4 Teşrinisani 1324 tarihli köşe yazısında meşrutiyet ve halk iradesi konusundaki görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

“Hakimiyet-i millet, ruh-ı meşrutiyet”

“Ezmine-i kadimeden beri heyet-i içtimaiye halinde teşekkül edebilen akvamın gaye-i amâli olan saadete vusûlü için düşünüp tecrübe bulabildikleri muhtelif-i hükûmât içinde şu maksada en ziyade hâdim olabilecek tarz-ı hükümet “Hâkimiyet-i millet” esası üzerine mübteni idare-i meşrutiyet ile cumhuriyetten ibarettir. Meşrutiyetin esası hâkimiyet-i millet olduğuna göre bu hâkimiyetin vesâit-i teminesi de meclis-i milli-i mebusânın vücûdu ve tercüman-ı efkâr-ı ümmet olan her nevi neşriyatın bütün manasıyla serbestisidir. Zira neşriyat serbest olmadıkça efkâr-ı umumiyenin mahiyet-i katiyesi tebeyyün edemeyecektir.”¹⁰²

İnsanlık tarihine atıfta bulunarak en ideal yönetim tarzları olarak halk iradesine dayanan rejimleri gösteren bu yazıdan da anlaşılacağı üzere hâkimiyet-i milliyeyi her şeyin üzerinde gören siyasi bir olgunluk Serbesti gazetesinin bünyesinde mevcuttur. Bu

¹⁰¹ Serbesti, sayı: 8, 10 Teşrinisani 1324 (1908).

¹⁰² Serbesti, sayı: 2, 4 Teşrinisani 1324 (1908).

bağlamda milli hakimiyetin tam anlamı ile oturmasının vesileleri arasında yazar basın hürriyetini de göstermektedir. II. Meşrutiyet'in ilanı halk iradesinin yönetime yansması konusunda Osmanlı aydınlarında büyük bir umut yaratmıştır. Fakat meşrutiyet ile beraber ilerleyen süreçte bu konuda görülen aksaklıklar ve idaredeki otoriterleşme bu umudun yerini özgürlüklerin savunulması için mücadele etmeye bırakacaktır. Serbesti gazetesinin 5. Sayısında "Ne düşündük ne çıktı?" başlıklı yazıda bu konu hakkındaki görüşler dile getirilmiştir.

"Ne Düşündük Ne Çıktı?"

"Memleketimizde Kanun-ı Esasi'nin, Meşrutiyet'in ilanı üzerine milletin kanına susamış cellatların, zalimlerin amâl-i cengizanesine bir sedd-i şedid çekileceğini ümit etmiş idik. Heyhat! Ümitlerimiz bir hayalden ibaret imiş.

Bulduğumuz devr-i cedidin heyet-i umumiyesine matuf olan nazarlar yine o kanlı pençelerini açarak millete saldırıyor. Kanun-ı Esasi'mize tecavüz, hürriyet-i matbuatımıza hücum istidadını gösterenleri zavallı millet hala kendisine sadık ve hâdim zannediyor ne acı.

Bundan otuz üç sene mukaddem yine Kanun-ı Esasi ilan olmuş, milletin hakkı, hakk-ı hükümeti istihlal edilmiş idi. Ne oldu? Bugün meşhud olan tarz-ı siyaset takip edilmedi mi?" 103

Mevlânâzade Rıfat Efendi'ye ait bu yazı gerek I. Meşrutiyet'te gerekse de II. Meşrutiyet'te hedeflenen demokrasi beklentilerinin boşa çıktığını göstermektedir. Bu beklentiyi tüm Osmanlı toplumuna şâmil kılmak doğru olmayacaktır. Çünkü bu iki atılımda toplumsal bir talepten ziyade bir grup aydınlar tarafından verilen mücadele sonrasında elde edilmiştir. II. Meşrutiyet'ten beklenen hürriyetin bir anlamda güdük kalması, ekonomik ve siyasi alanda yaşanan istikrarsızlıkların son bulmaması, 23 Temmuz ile yaşanan sevinç ortamını yarıda kesecektir. Bu hususta Serbesti gazetesinin 5 Mart 1325 tarihli sayısında yer alan ve Mevlânâzade'nin kaleminden olan yazı oldukça önemlidir.

103 Serbesti, sayı: 5, 7 Teşrinisani 1324 (1908).

‘‘Sefalet’’

‘‘Bu kelimeyi bizim kadar tanıyan hatta bizim kadar sefaletle el ele gezen bir millet yok gibidir. Diyebiliriz ki bu kelimenin en ziyade istimal olunduğu, en ziyade revaç bulduğu memleket maalesef bizim memleketimizdir.

Lastikli arabalarda, altın gözlük ve eldivenlerle gezinen ve milletin dışından tırnağından sökülerek cem edilen altınlar ile, mahdum ve damat olmak şerefi ile altından örme kafesli giysilere yerleşen şık beyler memleketimizdeki sefaleti göremezler.

Sefaleti görmek için arabadan inmek, gözlükleri çıkarmak ve üzerlerindeki birçok yetimlerin, fakirlerin gözyaşları kurumuş olan altınlarını iade ederek memlekete bakmak gerekir.

Bugün memleketimizde sefalet bir dereceye gelmiştir ki artık bu kelime matlup olan mana-yı tefhimi kuvvetle ifade etmiyor. Sefaletin ahval-i zahiresi orta yerde bütün kuvveti ile aşıkardır. Bunun için hiçbir şeyi söylemek lazım değil. Çünkü sokaklar, caddeler, evler, hanlar, dükkanlar, köprüler, çamurlar, köpekler bunların lisan-ı hali arz-ı sefalet eden şahididir. Lakin bir de iç yüzüne bakarsanız insanın ciğerleri parçalanıyor, kanı donar, tüyleri ürperir.

Altı yedi kişiden mürekkep ve kiralık bir evde sakin bir aile reisi, zavallı adam elleri böğründe sokak ortasında kalmış. Çocuklar aylığını vermedikleri için mektepten ihraç edilmiş ve ev sahibi kira almadığı için hepsini evden çıkarmış. Çoluk çocuğu ile beraber sokak ortasında rahmet-i rahmana muntazır bir halde bulunsun. Şimdi bu aileye hususi surette acıyan erbab-ı hamiyet sefalette olduğunu anlayınca umumiyetle kan ağlamaz mı?

Bugün yüz dirhem et yüzü görmeyen sıcak çorba içmeyen nice aileler vardır ki bunlar sırlarını kimseye açamaz ölürler.’’¹⁰⁴

Yazı 1909 Osmanlı’sı için son derece etkili bir durum tespitini ortaya koymaktadır. Yazarın tasvir ettiği araba ve altınlar içinde olan kesim o devrin ekonomik imkanlarından faydalanan üst idareci sınıftır. Bu kişilerin gelirleri için halktan alınan ve yetim hakkıyla bulanmış kazançlar söylemi Meşrutiyet dönemindeki yolsuzluklara yapılan açık bir tenkittir.

Ekonomik imkanlarının rahatlığı ile yaşayan refah içindeki kesimlerin yanında, son derece zor şartlarda yaşayan Osmanlı toplumu Serbesti’nin dikkat çektiği önemli bir husustur. Buradan yola çıkılarak Serbesti gazetesinin, gelir dağılımındaki eşitsizlik,

¹⁰⁴ Serbesti, sayı: 121, 5 Mart 1325 (1909).

yoksulluk ve geçim sıkıntısına atıfta bulunmasının gazetenin sosyoekonomik konulardaki hassasiyetinin en önemli göstergesidir.

Gazetede aynı gün verilen ilanda şu haber mevcuttur:

“Geçen gün görülen lüzum üzerine gazetemize bir musahhah istediğimizi ilan ettik. İlk günü kırk elli ve ikinci günü iki yüzü müteceviz erbab müracaat bulundu. İnsan vatanına, milletine biraz muhabbet hisseder de bu hal karşısında nasıl kan ağlamaz?”¹⁰⁵

Bir kişilik istihdama iki gün içerisinde yüzlerce kişinin müracaat etmesi Osmanlı toplumunun içinde bulunduğu iktisadi çıkmazın önemli bir göstergesidir.

Serbesti gazetesinin toplumun bu sorunlarını dile getirmesi halk üzerinde kendisine duyulan ilgiyi artırmıştır. Gazete kısa sürede İttihatçı çevrelere muhalif olan isimler tarafından desteklenmeye başlanmıştır. Prens Sabahattin’e bağlı olan Ahrar Fırkası gazeteye yakın fırkaların başında gelmektedir. Bu yakınlığın sağlanmasındaki etkili ortaklık Serbesti gazetesinin de Ahrar Fırkası’nın da ademî merkezîyetçiliği savunmasından kaynaklanıyordu. Bu doğrultuda 7 Mart 1325 tarihinde “Anasır-ı Osmaniye Arasında Müsavat” başlıklı Hasan Fehmi Bey’e ait köşe yazısı gazetenin bu konudaki görüşlerini ifade etmektedir.

“Anasır-ı Osmaniye Arasında Müsavat”

“Müsavatın husûlü lazım olan şey anasır arasındaki sui tefehhümlerin izalesine ve bunun izalesi de maarifin tamimine vabestedir. Memalik-i Osmaniye’de bugüne kadar mevcut olan milletler mevcudiyetlerini birbirlerine olan merbutiyetleri ile muhafaza edebilmişlerdir. Bu merbutiyete riayet edilmedikçe münafematlar, ihtilaflar, nifaklar zuhura gelmiş ve anasır-ı mütemimmemizden birçoklarının nâhak yere kanları dökülmüştür.

Sui tefehhüm cehaletin bendesidir. Bu hainin girdiği yerde cehaletin ahkamı icra-yı hüküm eder. İnsanlar birbirinin maksatlarını anlayamaz ve bu yüzden birbirinin düşmanı olurlar. Onlar bu çaka çak ihtilafta gözleri kızarmış olarak devam ederken memleketin serveti ecnebi ellerine nâmahsus surette intikal eder. İşte hep maarifsizlikten ve cehalet yüzünden uğradığımız hatalar sayesinde ki bugün bile belimizi doğrultamıyoruz.”¹⁰⁶

Yazıda Osmanlı toplumunun kaynaşması, o toplumu oluşturan farklı unsurların birbirlerine karşı olan anlayışlarına bağlanmaktadır. XX. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı toplumunda var olan eğitim problemleri halk içindeki diyalogun kopmasına, ve

¹⁰⁵ Serbesti, sayı: 121, 5 Mart 1325 (1909).

¹⁰⁶ Serbesti, sayı: 123, 7 Mart 1325 (1909).

karşılıklı kötü düşünce neticesinde sosyal yapıda ayrışmaların meydana geldiğine vurgu yapılmaktadır. Hasan Fehmi'nin maarif sisteminin eksikliklerine ve kamuoyunda mevcut bulunan cehalete atıfta bulunması, yaşanan problemlerin farklı alanlardaki yetersizliklerden kaynaklandığının göstergesidir. Dikkat edilmesi gereken bir başka husus ise: Osmanlı toplumu içindeki ihtilaflardan faydalanan ecnebilerin, memleketin kaynaklarına bu yolla hakim olduklarının belirtilmesidir. Yazının devamı şu şekildedir:

“Eğer hükümetimiz biraz insaf eder ve telif-i anasır nokta-yı mühimmesine atf-ı ehemmiyet eyler ise neticesinde iktitaf olunacak semere pek istifadeli ve azametli bir surette olacaktır. Telif-i anasır sayesinde esbab-ı istirahat hâsıl olacağından memleketimizde servet, ziraatler, ticaretler, yollar, madenler hep yüzleri letafet, uhuvvet ve müsavat ile mütehalli vatandaşlarımız tarafından idare olunur ki memleket bu telif-i anasır sayesinde az zamanda zenginleşir ve bu sefalet-i elimeden millet kurtulur. İşte hükümetin vazifesi...

Lakin bizim hükümetimiz birtakım âsime sarân-ı rüesanın şahsiyatını inhisar ettiğinden ve onlarda kendi mevkilerinin tahkiminden başka hiçbir şey düşünür olmadıklarından vücutları memlekette sefaletin, fakrin, zaruretin ve bunların netayicinde olan nifakin, şikâkın, ihtilafatın tevlit ve teksirine bais olmuşlardır.”

Yazarın yukarıda değindiği anasır-ı Osmaniye arasındaki müsavata sağlayacak makam Osmanlı Hükümeti'dir. Bu vazifeyi resmi hükümet görevlilerine tevdi eden Hasan Fehmi Bey, vükelanın bu konudan çok uzakta olduğunu ifade etmektedir.

Gazetenin başyazarı olarak üstlendiği misyon ile hükümet icraatları konusundaki sert eleştirilerini sürdüren Hasan Fehmi, hükümet yetkililerini koltuk ve makamlarına olan düşkünlükleri hususunda sert şekilde tenkit etmiştir. Yazının son bölümünde şu satırlar yer almaktadır:

“...Eğer arzu ettiğimiz gibi telif-i anasır husûle gelir (kayserin hakkı kaysere, milletin hakkı millete) verilirse ihtilafat ortadan kalkar ve hiss-i uhuvvet memleketin her tarafında hükm-ü ferman olmaya başlar. Zira memleketimizi teşkil eden akvam-ı celilenin Osmanlılığa karşı mevcut olan muhabbet ve hissiyat-ı şerifelerini anlamak isteyenlere kemal-i mefharet ile meclis-i mebusanı gösterebiliriz. Akvam-ı mümessil-i hamiyet ve gayretleri olan o vatanpervaranenin nasıl bir hararet-i mütekafile ile Osmanlılığı ve menafi-i Osmaniye müdafaa etmekte olduklarını görürsünüz.

Böyle bir milletin bu hal-i sefaletle pûyan olmasına nasıl rıza verilir? Eğer bu anasır-ı azimenin itilaf-ı matlubu husûle gelirse umum millet dest-i bedest ittifak olursa öteden beri cihanı titiren Osmanlıların önüne hangi bir devlet hangi bir kuvvet çıkabilir?”

Netice olarak: Yazar, Osmanlı'ya bağlı azınlıklar ile devlet arasındaki bağı güçlendirmenin en önemli adımını eğitime bağlamış, maarif teşkilatındaki sorunların giderilmesi ve tabandan başlayacak atılımlar sayesinde toplumsal bağı güçlendirilebileceğini savunmuştur. Fakat çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı'nın telif-i anasır adı altında azınlıklara tanıyacağı haklar devletin istikbali açısından büyük sorunlar yaratabilirdi. Bu noktada şüphesiz ki en önemli tehdit unsuru azınlıkları Osmanlı'ya karşı kışkırtan emperyal güçlerdi.

Eğitime yapılan yukarıdaki atıfların ardından 13 Kanunuevvel 1324 tarihinde Ahmet Sıtkı Bey tarafından Serbesti gazetesinde kaleme alınan ‘‘Taşra Mekâtib-i Rüştîyesinin İslahı’’¹⁰⁷ başlıklı yazı Osmanlı eğitiminin içinde bulunduğu şartları açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

‘‘Sabah gazetesinin 6900 numara ve 27 Teşrinisani 324 tarihli nüshasında mekâtib-i rüştîye muallimlerinin tensikatına dair Maarif Nezareti'nin tezkeresi dünki gün meclis-i mahsus ile vükelada tansib edilmiştir. Diye bir fıkra görülmüştür. Artık Maarif Nezareti'nin şimdiye kadar her türlü sefaletle mahrumiyetlere katlanmış olan zavallı rüştîye muallimlerini düşündüğü anlaşılıyor. Tabii tensikatın ne derecelerde olduğunun neşrini de isteriz. Lakin mekâtib binalarını da nazar-ı dikkate almak lazım.

Bundan evvel taşra mekâtib-i rüştîyesinin çoğunda muallim-i sani bulunmadığı yalnız bir muallim-i evvel ile idare olunduğunu söylemiş idim. Bu gibi mekteplerdeki muallimler ne kadar muktedir olurlar ise olsunlar, maaşları ne kadar tezyit edilirse edilsin mektep binaları ıslah, lüzum-ı nisbetinde muallim tayin edilmedikçe yine evlad-ı vatan bir şey öğrenemezler.’’

Ahmet Sıtkı Bey, Maarif Nezareti'nin muallimler hakkında tanzim ettiği tensikat ile eğitime olan desteğin artırılmasını olumlu bulmakla beraber, sorunların bununla çözülemeyeceğini vurgulamıştır. Mektep binalarının yetersizliği, teknik eksiklikler ve muallim noksanlığı eğitimin başlıca problemleri olarak yazının girişinde ifade edilmiştir. Yazının devamı şu şekildedir:

‘‘...Böyle mektepleri görüp de devam eden zavallı masumlara acımamak elden gelmez. Hemen umumunda teneffüşhane yok. Elli altmış çocuk istiab edecek kadar salon. Yanında muallim-i evvele mahsus bir oda. Bazılarında da kapı yanında ufak bir bevab odası.

Müddet-i tahsilleri üç sene olduğu için şakirdan üç sınıfa taksim olunmuş. Salonda karışık olarak otururlar. Hariçten giren, bir sınıftan ibaret zanneder. Muallim kendisince malum

¹⁰⁷ Serbesti, sayı: 70, 13 Kanunuevvel 1324 (1908).

olan bu sınıflardan birini odasına derse çağırır. Ders takririne mahsus olan kürsü yerine odanın bir tarafında eski usûl yüksekçe bir sedir. Muallim buraya kurulur. Biçare çocuklar hocanın karşısında sıra ile daire vâri iki diz üzerine oturlar. Mevsim yaz ise altlarında kuru tahta, beş dakika sonra zavallıların bacakları şiddetle ağrımaya başlar. İçlerinden biri bağdaş kursa ‘‘Terbiyeli otur!’’ diye değenek kafasına iner. Çocuklar korkularından, dimağlarına dizlerinin acısından muallimin sözlerine kulak veremezler.

Bu sırada mezkur salonda kalan diğer iki sınıfta bir gürültüdür kopar. Bevvabı saymazlar. Çünkü ümmi olduğundan talebeye karşı hiçbir nüfuzu haiz değil. Artık muallimin takriri anlaşılmasız bir hale gelir. Biçare muallim dersten çıkar. Mezkur salona girer. Bağırır, çağırır. Elindeki değenek ile bir ikisini haşlar. Ses de kesilir. Fakat şimdi dershanedekiler rahat durur mu? Onlarda birbirleriyle uğraşmaya başlar. Zaten kötü söze dayak yemeye alışmışlardır. Nazarlarında hiç ehemmiyeti yok. Her sınıf günde bir ders ya okur ya okumaz. Nihayet saat ona doğru birbirlerini ite kaka dışarı çıkarlar. Çünkü nazarlarında mektep hapishane, hoca da polis memuru. Şu dört beş saatlik işkenceden kurtuldukları için cümlesinin yüzlerinde sevinç alametleri görülür.’’

Yazarın yaptığı durum değerlendirmesinde, var olan eğitim sisteminde okul binalarının yetersizliği, dersane ve teneffüs olanaklarının eksikliği, eğitimde mevcut bulunan dayak yönteminin çocukta oluşturduğu baskı ve mektepten sorumlu olan muallimin birçok sorunla uğraşmasından dolayı yetersiz kaldığının vurgusu yapılmıştır.

XX. yüzyıl Osmanlı eğitimi hakkında oldukça kıymetli olan bu değerlendirmede gerek eğitici kadro gerekse de öğrencilerin pek çok sorunla iç içe olduğu aşıkardır. Bu tespitin ardından yazar yazısına şu ifadeler ile devam etmiştir:

‘‘...Şimdi böyle bir mektebe dolgun maaşla muktedir bir muallim tayin edilsin çocuklara bir şey öğretebilir mi? Tabiki hayır! Eğer sahib-i vicdan ü hamiyet ise ahaliyi teşvik ederek mektep binasının ıslahına, kendisinden başka muallim-i sani ve salis sıfatı ile iki muallimin tayinine bütün kuvvet ve merhameti ile çalışır. Muvaffak olamaz ise tebdil-i meslek ile namus ve haysiyeti ile mütenasip bir usûl-i maişet takip ederek kimseye muhtaç olmadan geçinmesini kati bir suretle bilirse hemen istifa edip çekilir. Çünkü etmezse uhdesine tevdi olunan şu mukaddes vazifeyi hüsnü suretle ifa edemeyecek. Evlad-ı vatanı tutuldukları cehalet belasından kurtarmaya muvaffak olamayacak. Halbuki onlara daima cansiperane hizmet ederek milletin kendisine verdiği parayı hak etmek ister.

Eğer biz ciddi bir iş görmek istiyor isek tensikat-ı muallimin ile beraber taşradaki rüştiye binalarının ıslahını da düşünmeliyiz. Sade düşünmekte değil icraatını fiilen göstermeliyiz.

Bu mektepler üç sınıf olduğundan hiç olmazsa ikinci katı kırk elli talebeyi istiaba kafi üç dersane, büyük bir alan, bir muallimeyn, bir mubassır, kapı yanında bir hademe odaları ile kışa mahsus olmak üzere vasi’ bir teneffüşhaneden ibaret olmalıdır.

Taşra rüştiyelerinin arz ettiği usûlde inşaları pek büyük bir masrafa mütefevvik değildir. Çünkü idadilerden mahrum olan sancaklar ile bazı kasabaların rüştiye mektepleri oldukça cesim olarak yapılmışlardır.

Muallimlere gelince: Madem ki mekteplerin müddet-i tedrisleri üç senedir öyle ise herhalde evvel, sani, salis nâmı altında üç muallim, bir mubassır, bir hizmetçi bulunmalı, muallim-i evvel mektepte müdür sıfatı ile tanınmalı. Bu muallimlerin üçü aynı saatte derse girerler. Bu sırada mektepteki şakirdanın umumu hocaları karşısında ders okumakta ve dinlemekte meşgul olacaklarından asla gürültü olmaz, muallimler kemal-i sükûnet ile vazifelerini ifa eder.”

Ahmet Sıtkı Bey’in bu yazısı ile görüyoruz ki, Osmanlı eğitimindeki aksaklıklar sadece teorik manadaki yetersizlikler değildir. Devlet pratikte de birçok olanaksızlıklarla mücadele etmek durumunda kalmıştır. Tabi ki bunun en önemli nedeni yaşanan ekonomik sıkıntılardır. XIX. yüzyılda girilen ve büyük başarısızlıklarla sonuçlanan savaşlar devleti önce dış borca daha sonra da iflasa sürüklemiştir. Alınan dış borçların faizi dahi ödenemeyecek hale gelmiştir. II. Abdülhamit Dönemi’nde dış borçta hatırı sayılır bir rahatlama görülmüşse de bu durum sorunların tamamının çözümü için yeterli olmamıştır.

II. Meşrutiyet Devri’ndeki bu durum tahlili maarifteki aksaklıkların zincirleme bir şekilde cereyan ettiğinin göstergesidir. Yazar okullardaki eğitim ve disiplin seviyesinin artırılması konusunda muallim tayinlerinin oldukça önemli olduğunu belirtmiştir. Maaşları ne kadar iyi olursa olsun, mektepteki disiplinin tam manasıyla sağlanmasının birden fazla muallimle gerçekleşebileceğini ifade etmiştir. Bununla beraber okul ortamının ve çevresinin de düzenine vurgu yapmış, öğrencilerin teneffüs imkanının ve istirahati önemini altını çizmiştir.

Gazete 31 Mart isyanı esnasında olayların yatıştırılması yönünde bir politika takip etmiştir.¹⁰⁸ Fakat bu isyanın ardından kapatılan Serbesti 17 Temmuz 1328’de yeniden basın hayatına dönecektir. Bu süreçte Mevlanzade Rıfat Bey’in yazdığı “Sükûn Lazım Olan Sükûndur”¹⁰⁹ adlı köşeyazısı gazetenin zorlu bir dönemden geçen Osmanlılara verdiği bir nasihat ve yol gösterici pusula hükmündedir:

¹⁰⁸ Bkz. Sayfa: 95.

¹⁰⁹ **Serbesti**, sayı: 159, 17 Temmuz 1328 (1912).

‘‘Sükûn Lazım Olan Sükûndur’’

‘‘Memleketimizin ihtiyaçlarını tadad edecek değiliz. Zaten o kadar çoktur ki tadadı da kabil değil dense sezâdır. Fakat asıl lazım, mutlak lazım, hemen lazım bir şey var ise oda sükûndur.

Mevcut dertlerimizi, ihtiyaçlarımızı bile düşünüp söylemek için yine lazım olan sükûndur. Zaten haddi aşan, tahammül derecelerini çoktan taşan dertlerimizin, ihtiyaçlarımızın lâyuad kesretine yeni yeni dertler, yaralar açmamak için mutlak lazım olan yine sükûndur.

Bunu takdir etmeyen aramızda bir fert yoktur. Bu öyle bir hakikat ki bütün Osmanlı ağızlarında, kalplerinde, cevalan eden sözler, fikirler hep arzu-yu sükûndur. Bu öyle bir hakikattir ki mülkümüzün milletimizin düşman-ı amânlarının husûlünden korktuğu yine sükûndur.

Bu öyle bir hakikattir ki milleti, yaranı temin edecek bir penâh-ı itibarın hırsı-ı tecavüzüne meydan vermeyecek metin bir silah var ise oda sükûndur.’’

Gazetenin bu yeni ve kısa döneminde çıkardığı ilk sayıda, tüm Osmanlı kamuoyuna sükuneti tavsiye etmesi, toplumun kendi dinamiklerini dinlemesi açısından önemli bir ihtardır. Zira devlet bu yazıdan iki sene sonra önü alınamayacak kayıplara yol açan bir cihan harbine girmiş ve telafisi mümkün olmayan hatalar silsilesini takip etmiştir.

Serbesti'nin yeniden basın hayatına girmesi okurları tarafından sevinçle karşılanmıştır. Gazete, kendi sayfasında bu sevinçlere tercümanlık eden tebrik yazılarına da yer vermiştir. Bu yazılardan birinde şu ifadelere yer verilmiştir:

Dersaadette Serbesti Gazetesi Sahib-i İmtiyazı Rıfat Bey'e¹¹⁰

Bugünden itibaren intişar eden Serbesti'yi kemal-i iftihar ile alkışlar, muvaffakiyetini temenni ederim.

Kadıköyünde Sepetçi Sokağında

Debreli Arnavut Füzuz

XX. yüzyılın başlarından itibaren çok büyük badireler atlatan Osmanlı Devleti 1911 Trablusgarp Savaşı ile Kuzey Afrika'dan çekilmiş, Balkan Savaşları ile Rumeli'de bir zamanlar kendi azınlığı olan devletlere karşı ağır mağlubiyetler almış ve 1914

¹¹⁰ Serbesti, sayı: 159, 17 Temmuz 1328 (1912).

yılında girdiği Birinci Dünya Savaşı ile yok oluşun eşiğine gelmiştir. İşte bu büyük yıkımlara giden süreçte Serbesti hâl-i pür melâlimizi şu şekilde ifade etmiştir:

“...Dertlerimiz denilince yüreklerimiz inliyor. Evet dertlerimizin ne kadar çok, ne kadar elim olduğunu bilmeyen bir ferd-i vatan yoktur.”¹¹¹

Mevlânâzade Rıfat Efendi, Hasan Fehmi Bey’in ölümünün ardından gazetede yazdığı yazılar ile onun boşluğunu doldurmaya çalışmıştır. Siyasi konularda yaptığı tahliller ile Serbesti’nin yayın politikasını belirleyen en etkili âmil olmuştur. Kendisinin 6 Ağustos 1328 tarihinde “Ademîmerkeziyet”¹¹² başlığı ile yazdığı yazı önemli bir durum incelemesidir.

“Ademîmerkeziyet”

“Ademîmerkeziyet tabiri memleketimizde mevzu bahis olur olmaz efkar-ı umumiyemizde hüsn-ü kabul görmemiş, o vakitten beri mümkün merteye az kullanılmış. Hatta bu tabiri programına koyan zat bile bazı izahat-ı muahhire ile bunu “Tesvi’-i Mezuniyet” tabiri ile telife mecburiyet görmüş idi.

Fakat bu kelime oyunu, bu tabir-i tebdilatı, o ademîmerkeziyet tabirinin muhteva ettiği fakri tahvil etmemiş, hatta o fikri takip edenleri tebdil-i tabirdeki tebeddül gibi yolları dahi tebdil etmek sureti ile olsun yine o hedefi takip etmekten alıkoymamıştır.

Memleketin düçar-ı mukaseme olması havf-ı hirası ile titreyen Osmanlı kalpleri bu ademîmerkeziyet tabirinde kendiliğinden düçar-ı inkisam olmak şaibesini gördüğü için, bu tabiri asırlardan beri malını, canını, kanını heba ederek önüne geçmeye çalıştığını, bu felaket-i uzemanın kendi eliyle yapılmış gibi telakki ettiği için canı, kanı, ırzı, namusu pahasına asırlardan beri muhafaza ettiği şu vücud-ı mukaddes memleketi kendi eliyle parçalamak addettiği için, hakiki Osmanlı evlatlarının, Osmanlı vatanının hakiki evlatlarının bunu hazmetmeye istidad göstermediğini görenler, tabirler gibi şekilleri dahi tebdile lüzum görmüşler idi.”

Mevlânâzade Rıfat, 31 Mart ayaklanması gerçekleşene kadar çıkardığı Serbesti gazetesi ile Ahrar Fırkası ve Prens Sabahattin’e yakın bir politika takip etmiştir. Bu doğrultuda ademîmerkeziyetçiliğin savunucusu olan Prens ile yakın dostluk kurmuştur. Fakat 31 Mart’ın ardından, Prens’e yönelik ağır eleştirilerde bulunmuş ve 31 Mart ayaklanmasının Prens Sabahattin’in iktidar hırsı yüzünden tertiplendiğini belirtmiştir.¹¹³

¹¹¹ Serbesti, sayı: 173, 1 Ağustos 1328 (1912).

¹¹² Serbesti, sayı: 178, 6 Ağustos 1328 (1912).

¹¹³ ... Bu olay yenilgiyle değil de başarıyla sonuçlansaydı, yani Abdülhamit tahttan indirilip, yerine Sultan Reşat Hazretleri getirilse ve inkılap ileri gelenleri birer birer katledilip, İttihat ve Terakki Cemiyeti yok edilebilseydi ve bu suretle hükümetin nüfuzu Prens Sabahattin Bey’in eline geçmiş olsaydı, Sultan Mehmet Reşat Hazretleri’nin

Yukarıdaki yazısında da ademîmerkeziyetçiliğin tahlilini yaparken ‘‘tabiri programına koyan zat’’ olarak bahsettiği kişi yine Prens Sabahattin’dir.

Yazının girişinden de anlaşılacağı üzere Osmanlı toplumu ademîmerkeziyet fikrine ısınmamış ve canları pahasına kazandıkları memleketlerini kendi elleri ile yok etmek olarak algılamıştır. Bunun üzerine bu tabir yerini ‘‘Tevsi’-i Mezuniyet’’ kavramına bırakmıştır. Rıfat Bey yazısına şu şekilde devam etmiştir:

‘‘...Hatta bunlar meyanında tebdil-i fikir edenlerde nadir olmamış, buna füyuz-ı hürriyetten başka mana vermeyenler bilahire asar-ı şümül görmüş ve bittabi tebdil-i fikre mecbur olmuşlar idi.

Tabir-i vakıa bizde yenidir. Fakat asıl fikr-i vaka tarihimiz, hayat-ı tarihiyemiz kadar eski addolunur. Edvar-ı sabıka-ı tarihiyemizde bu fikrin suret-i tatbiki ile, bulunduğumuz devirdeki fikr-i tatbiki arasında fark görmek isteyenler var ise de, millet pek eski bir derdi olan bu illetin şimdi kendisine bir deva gibi tavsiyesini hüsn-i telakki etmemekte haklıdır.

Evet, hayat-ı milliyemizin pek eski bir illeti olduğu için pek derin yaralar bırakmış olan bu derd-i dilsûzun füyuz-ı meşrutiyet, mâesir-i hürriyet ve müsavat ile şifa pezir olacağına aklen kani bir zamanda eski derdini, velev ki bunu hatıra getirebilecek bir tabir ile öne sürmeyi, o derdi yine deprendirmeyi hiç olmazsa döktüğü kanlar, kurbanlar verdiği canlara hürmeten beklemiyor idi.

Bu kadcılık olsun kendisine inayette bulunmayıp da cümlenin menfaatine olarak kal’ ettiği müşkilat-ı cesim yorgunluğundan henüz alınının terini silmeye vakit bulmadan bunu öne sürenleri bittabi hazmedemiyorlar.’’

Mevlânâzade Rıfat Bey yazısında ademîmerkeziyet fikrinin milletin bu en zor dönemleri yaşadığı sırada yeniden gündeme getirilmesini yersiz bulmaktadır. Hatta isim değiştirerek kamuoyuna sunulmasını kabullenemediğini belirtmektedir. Bu fikre olan karşıtlığı 31 Mart olayından sonra Prens Sabahattin ile olan ilişkisinin bozulmasına bağlanabilir. Zira gazetesini çıkardığı ilk dönemlerde gerek ademîmerkeziyetçiliği gerekse de telif-i anasır kavramlarını desteklemiştir.

Mevlânâzade 31 Mart olayının iç yüzünü Serbesti gazetesinde tefrika edeceğini ilan etmişse de bu mümkün olmamış ve gazete kapatılmıştır. Bu ilanı şu şekilde kamuoyuna sunmuştur:

yumuşaklığından ve kendilerine olan güvenlerinden yararlanarak tac ve taht aramaya koyulacaktı. (Bkz. Mevlânâzade Rıfat, 31 Mart Bir İhtilalin Hikayesi, s.24).

“31 Mart 1325”

“31 Mart 1325 kıyımı, tarih-i inkılabımızın mühim bir safhasını teşkil etmiştir. Bunun avâmil-i zahire ve batnesini milletimize bildirmek, ricalini bihakkın tanımak gibi bir vecibe-i vataniye ifasına hizmet edeceği ihtirasat-ı iktisadiyeye de nihayet vereceği şüphesizdir.

Vukufumuz derecesinde bu hailenin tarihçesini biz Mısır’da iken neşre gayret ettiyse de rengarenk avarıza muhacemata uğrayıp itmam-ı vazife edememiştik. Lehülhamd vatanımıza, vatandaşlarımıza kavuştuk. Binaenaleyh bu tarihçeyi badü’l id Serbesti’de tefrika olarak vicdan-ı umumiye-i millete arza karar verdik.”¹¹⁴

Mevlânâzade Rıfat Bey bir vatan hizmeti olarak gördüğü bu vakanın içyüzünü anlatma hizmetini Serbesti gazetesinde tefrika edememişse de daha sonra Kahire’de kitap şeklinde neşretmiştir.¹¹⁵

Serbesti gazetesinin bu süreçte dikkati çeken bir ayrıntısı da Trablusgarp Savaşı esnasında Ermenilerin rolüne dair yapmış olduğu haberdır. Gazetede Ermenilerin büyük bir vatanperverlik sergileyerek Enver Paşa’ya destek oldukları belirtilmiştir. Haberin detayı şu şekildedir:

“Ermeni Vatandaşlarımızın Hamiyeti”

“Trablusta Enver Bey’in silah arkadaşlarından olan Bahaddin Bey ahiren Mısır’a gelmiş ve ahvali harpten bahsettiği sırada Trablusta Ermeni gönüllüleri bulunduğunu beyan eylemiş ve bunların vatanperverliğini takdirimiz bir lisanla zikretmiştir.”¹¹⁶

Kamuoyunu bilinçlendirme ve belirli bir toplumsal algı yaratma konusunda Serbesti gazetesi; basın özgürlüğünden ekonomiye, işsizlikten eğitim sorunlarına kadar pek çok alanda toplumun nabzını tutmuştur.

2.2.4. Haber Örnekleri

Serbesti gazetesi Osmanlı toplumunu ilgilendiren her konuda halkı bilinçlendirmeye çalışmıştır. İç ve dış haberler ile gündemi yakından takip etmiştir. Gazetede bazı haber detaylarından örnekler:

¹¹⁴ Serbesti, sayı: 191, 18 Ağustos 1328 (1912).

¹¹⁵ İnkılab-ı Osmani’de Bir Yaprak yahud 31 Mart 1325 Kıyımı, Matbaatü’l Ahbar, 1329 Kahire.

¹¹⁶ Serbesti, sayı: 190, 17 Ağustos 1328 (1912).

Havadis-i Dahiliye

Şehrimizin en meşhur asar-ı atıkasından olan Çemberlitaşın çemberleri harap olduğu cihetle maazallah bir kaza zuhuratta muhtemel bulunduğundan, mezkur çemberlerin tamiri için sarf-ı iktiza eden on bin kûsür kuruşun müze-yi hümayun aidatından sarfiyla tamiri Maarif Nezareti'nden Şura-yı Devlet'e yazılmıştır.¹¹⁷

Yeni Tarife

Şirket-i Hayriye ahalinin istihsal-i memnuniyeti için yeni bir tarife tanzim etmiştir. Bu tarife kemal-i dikkatle tanzim edilse fena olmaz. Zira eski tarifeden dolayı ahali her dakika şikayet etmektedir. Şirket ahalinin menfaatine hizmet ederse kazanır.¹¹⁸

Şehzade Abdurrahim Efendi

Şehzade Abdurrahim Efendi Hazretleri'nin mühendishane-i berr-i hümayuna devam-ı takarrur eylediği haberi alındı. Şehzadegân Hazretleri'nin böylece evlad-ı vatan ile temasta bulunmaları mucib-i fahr-u mesârdır.¹¹⁹

Veliâhd-ı Saltanat-ı Osmanî

Berlin 23 Kanunuevvel

Dersaadetten keşide olunup Berlin'de birçok gazetelerde derc olunan bir telgrafnamede veliâhd-ı saltanat Reşat Efendi Hazretleri kendi hakk-ı saltanatını Şehzade Yusuf İzzeddin Efendi Hazretleri'ne terk eylediği bildiriliyor.

İstanbul'da bazı entrikacıların eser-i tertibi olarak Avrupa'da keşide olan şu telgrafnamenin katiyen esası olmadığı ve hakikat bu merkezde değil iken bu yolda neşrin sui maksata matuf bulunacağını bu millet-i muazzime-i Osmaniye elbette anlar ve tayib eyler.¹²⁰

Tebrik-i Ramazan

Şeref-i husûl eden Ramazan-ı mağfiret-i nişanı Serbesti bilumum mümin ve müminatı tebrike müsareat eyler.¹²¹

Serbesti gazetesi yapmış olduğu haberlerden ziyade, Mevlanzade Rıfat Efendi ve Hasan Fehmi Bey gibi yazarların fikirleri ile kamuoyunu etkilemiştir. Bundan dolayı

¹¹⁷ Serbesti, sayı: 5, 7 Teşrinisani 1324 (1908).

¹¹⁸ Serbesti, sayı: 5, 7 Teşrinisani 1324 (1908).

¹¹⁹ Serbesti, sayı: 8, 10 Teşrinisani 1324 (1908).

¹²⁰ Serbesti, sayı: 40, 12 Kanunuevvel 1324 (1908).

¹²¹ Serbesti, sayı: 173, 1 Ağustos 1328 (1912).

gazete için bir haber gazetesi demekten ziyade fikir gazetesi demek daha doğru olacaktır. Fikirleri ile gazetenin keskin kalemlerinden olan Başyazar Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesi olayı, tarihimize ‘31 Mart İsyanı’ olarak geçen girişimin en önemli tetikleyicilerinden olmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. 31 MART'A GİDEN SÜREÇTE HASAN FEHMİ BEY CİNAYETİ

3.1. 31 MART ÖNCESİNDE MUHALİF BASININ TUTUMU

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'ni siyasi ve ekonomik açıdan en fazla zorlayan durum 1877-1878 Osmanlı - Rus (93 Harbi) Savaşı olmuştur. Savaş esnasında yapılan askeri harcamalar Meclis-i Mebusan'da sert münakaşalara neden olmuştur. Mebusan Meclisi'ni bir süreliğine kaldırdığı izlenimini veren Sultan Hamit Han, süre geçtikçe devlet idaresinde tasarladığı kendi güçlü hakimiyetini kurmuştur. Basından başlayarak, kamuoyunun hemen her alanında çok etkili bir sansür ve denetim mekanizması oluşturulmuştur. Abdülhamit'in baskı rejimini sona erdirmek hedefiyle kurulmuş olan ve büyük çoğunluğu askerlerden oluşan İttihatçılar, Kânun-ı Esâsi ve meşrutiyet sisteminin yeniden tesis edilmesini hedeflemişlerdir. II. Abdülhamit tarafından ikinci kez ilan edilen meşrutiyetle beraber yaşanan hürriyet sevinci neticesinde basın sansürü kendiliğinden kaldırmıştır.

II. Meşrutiyet ile beraber doğan özgürlük ve hürriyet ortamı halk tarafından çok anlaşılammış ve halk eski rejim taraftarlarından öç alma psikolojisine bürünmüştür. Durumun farkına varan II. Abdülhamit, olayları kontrol altına almak amacıyla Şeyhülislam nezdinde meşrutiyeti muhafaza edeceğine yönelik Kuran-ı Kerim'e el basarak yemin etmiş ve bu hareket olayların yatıştırılmasında etkili olmuştur.¹²²

II. Meşrutiyet'in getirdiği bu ortam toplum üzerinde farklı beklentilerin oluşmasına da sebep olmuştur. Vergilerin azalacağı, ekonomik alanda bir refaha kavuşulacağı, devletin içinde bulunduğu siyasi bunalımlardan kurtulacağına inan halk bu beklentilerine istediği karşılığı bulamamıştır. Zaman içerisinde yönetimde etkisini artıran İttihat ve Terakki Cemiyeti kendisine karşı yükselmekte olan muhalefet hareketlerini azaltmak için sert bir politikayı benimsemiştir. Ordu içerisinde bile askerler yönetime muhalefet etmeleri sebebiyle birbirlerini düşman olarak görmeye başlamışlardır. Bu durum beraberinde partiden ayrılmaları da getirecektir.¹²³

Meşrutiyet'in ilk seçimleri ile büyük üstünlüğü sağlayan İttihat ve Terakki buna rağmen hükümeti kurma görevini üstlenmemiştir. Bunun yerine kurulacak olan hükümetlere kendi içlerinden bazı isimleri koyarak, hükümetleri bu şekilde

¹²² İhsan Güneş, *Türk Parlemanto Tarihi- Meşrutiyete Geçiş Süreci*, c. 1, TBMM vakfı yayınları, s. 238.

¹²³ Örneğin Rıza Nur, partisinin tavrı nedeniyle partiden ayrılır. Ardından da yasak ve gizli bir cemiyet in mensubu olduğu gerekçesiyle tutuklanır.

yönlendirmeyi tercih edeceklerdir. Meşrutiyet'in ilanından sonra kurulan Küçük Sait Paşa ve Yusuf Kamil Paşa kabineleri, İttihatçıların hem askeriye hem de kabine içindeki güçlerini kırmaya çalışmışlarsa da bunda başarılı olamamışlardır. İttihatçıların bu tutumları "hükümet içinde hükümet kurmak" olarak değerlendirilmiştir.¹²⁴

Halk üzerinde büyük beklentiler yaratan İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Meşrutiyet'in ile beraber zaman içinde iktidarı ele geçirmiş ve zihni bir dönüşüm yaşayarak kurduğu iktidarın gücünü azaltmamak adına baskıya dayalı yeni bir otorite mekanizması kurmuştur. II. Abdülhamit dönemindeki sansürden yeni çıkmış olan kamuoyu bu baskıdan rahatsızlık duymuştur. Bu durum da İttihatçılara karşı muhaliflerin çoğalmasına sebep olacaktır. Özellikle basın bu muhalefet görevini üstlenmiş, Mizan, Osmanlı, Volkan ve Serbesti gibi gazeteler bunun öncüsü olmuşlardır.

Bu süreçte halk içinde kendini âlim olarak tanıtan kişiler mitingler düzenleyerek toplumu galeyana getirmeyi hedeflemiştir. Bu durum İttihatçılara karşı giderek yükselen bir tepkiye zemin hazırlayacaktır.

Bunun ilk provası ise "Kör Ali" olayı olmuştur. Fatih Camii'nde verdiği vaazda özgürlük ve hürriyetin şeriatla mümkün olacağını ve dinden giderek uzaklaşıldığını ifade eden Kör Ali'nin vaazından etkilenen halk ayaklanmış, Kör Ali ise ortadan kaybolmuştur. İkdam gazetesi ise Kör Ali'nin tutuklandığını belirtmektedir.¹²⁵ Daha sonra bu olayla irtibatı olduğu öne sürülen Mizancı Murat sürgüne gönderilmiş ve gazetesi de kapatılmıştır.¹²⁶

Meşrutiyet'in ilanının ardından yaşanan kısa süreli hürriyet ortamı ve basın üzerindeki sansürün kalkması beraberinde asayişin bozulmasında da etkili olmuştur. İttihat ve Terakki'ye yakın olan gazetelerden Tanin ve Şura-yı Ümmet ile onlara muhalif olan Serbesti, Mizan, Osmanlı ve Volkan gazeteleri arasında sert tartışmalar yaşanacaktır. Bu durumdan Sultan II. Abdülhamit dahi rahatsız olacaktır. Hükümdar Serbesti gazetesini kast ederek "biraz utansınlar!"¹²⁷ şeklinde bir serzenişte bulunmuştur. Buna karşılık İttihatçıların kendilerine muhalif olan basın organlarına uyguladığı baskı ve sansür de tepki çekmiştir.

¹²⁴ **Volkan Gazetesi**, 29 Mart 1909 (Rumi: 16 Mart 1325).

¹²⁵ **İkdam Gazetesi**, 1 Kasım 1908 (Rumi: 19Teşrinievvel 1324).

¹²⁶ Erhan Ayaz, Muammer Erdem, Yunus Kuloğlu, "II. Meşrutiyet Döneminde Bir Faili Meçhul: Hasan Fehmi Bey", *Electronic Journal of Vocational Colleges*, Mayıs 2015, s. 109.

¹²⁷ Ali Cevat (Hzl: Faik Reşit Unat), *İkinci Meşrutiyetin İlâmı ve Otuzbir Mart Hâdisesi – II. Abdülhamid'in son Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Bey'in Fezleke'si*, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 39.

Basın hayatındaki bu ayrışma ordu içerisinde de mevcuttu. Büyük kısmını İttihatçıların teşkil ettiği mektepli grup ile geleneğe dayalı olarak eğitilen alaylılar arasında sorunlar yaşanıyordu. Bundan dolayı İttihatçılar ordu içindeki alaylıları tasfiye etmeye başladı. İttihatçılara karşı en etkili muhalefet haberlerini yayınlayan Volkan gazetesi ise bu durumu fırsat bilmiş ve tasfiye edilen askerlerin mektuplarını tefrika etmeye başlamıştır.¹²⁸

Volkan gazetesindeki yazıları toplum üzerinde en çok etki uyandıran ismi olan Derviş Vahdeti, sürekli olarak Şeriat propagandası yapmıştır. “Şeriat dışında hürriyet yoktur...Müslümanlığa yakışmayan şeylerin memleketimizde oluşmasına meydan vermeyelim.” diyerek özellikle medrese öğrencileri üzerinde etkili olmaya ve toplumun dini duygularını canlandırmaya çalışmıştır. Bu süreçte etkili olan Batı kültürüne duyulan ilgi ve merak Derviş Vahdeti'nin yazılarında şiddetle tenkit edilmiştir. Avrupa'yı dinsizliğin yuvası olarak gören Vahdeti, Batı ile münasebetlerin artmasının ardından Osmanlı toplumunda ahlaksızlığın ve müstehcenliğin giderek arttığını savunmuştur. Hatta toplum üzerinde yaşanan bu ahlaki yozlaşmanın koleradan daha kötü bir tesir yaptığını ve milleti yok ettiğini belirtmiştir.¹²⁹

Derviş Vahdeti, yazılarında hedefindeki İttihatçıları dinsizlikle suçlamakta, Avrupa'ya benzemenin insanları dinden çıkaracağını belirterek etkili olmaya çalışmaktadır. Kendisi yazılarını halka, medrese öğrencilerine, şeriat taraftarı olan ‘hakiki müslümanlara’ hitaben yazdığı gibi, askerlere yönelik çağrılarda da bulunmuştur. Derviş Vahdeti 26 Mart 1325 tarihli yazısında, askerlere hitaben, İttihatçıları kast ederek Batı medeniyetinin kültürü ile yetişip frenkleşmiş birkaç tane ayyaş boyun eğmemelerini istemiştir.¹³⁰ İttihad-ı Muhammedi Fırkası'nın önde gelen isimlerinden olan Vahdeti bu parti lehine yazılar yazarak taraftar kitlesini genişletmeyi de amaçlamıştır. Ayrıca bu cemiyete Abdülhamit Han'ın hafiyeleri ve Şehzade Vahdettin Efendi de kayıtlıdır.

İttihatçılara muhalif bir başka gazete olan Mizan gazetesinde de aynı çizgide haberler ve yazılar çıkmıştır. Din derslerinin kaldırılmaması, gayri müslimlerin askere

¹²⁸ Ecvet Güresin, *31 Mart İsyanı*, Habora Kitabevi Yayınları, İstanbul 1969, s. 35.

¹²⁹ Bkz. **Volkan**, 27 Ocak 1909 (19 Kanunuevvel 1324)

¹³⁰ **Volkan**, "İttihat ve Terakki Cemiyeti", 26 Mart 1325 (8 Nisan 1909).

alınmaması, hristiyanların askere alınmasıyla kışla ve askeri okullarda kiliseler mi olacak¹³¹ haberleri ile toplumun dini duyguları suistimal etmiştir.

Toplum basın tarafından yapılan haberlerle kışkırtılıyor, ordu içine nifak sokuluyor, dini duygular kullanılarak Şeriat sesleri yükseliyordu. İttihatçılara yönelen tepkinin bir başka sesi olan Serbesti gazetesinin sahibi Mevlanzade Rıfat ise 31 Mart hadisesine giden süreci şöyle anlatıyor:

“ ... veliaht bulunan Sultan Reşad Hazretleri’ne suikast söylentileri, Avcı Taburları’nın yollanmasına teşebbüs edilmesi, iki farklı Nazır’ın vazifelerine son verilmesi ¹³²; Yusuf Kamil Paşa’nın Sadarettin ayrılması, basın mitingi; Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinin hataları; merhum Hasan Fehmi Bey şehid edilmesi ve cenaze merasimi gibi sebepler bütün Osmanlı toplumunu özellikle İstanbul halkını şaşırtmıştı. İşte böyle bir siyasi ortamda, özgürlük libasını giymiş siyasi ve şahsi hırslarının peşinden giden menfaatperestlerin sahtekarlıklarınca tertiplenerek 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909) hailesi meydana geldi.”¹³³

3.2. HASAN FEHMI BEY KİMDİR?

Serbesti gazetesinin Başyazarı olan Hasan Fehmi, 1874 yılında dünyaya gelmiştir. Aslen Arnavut olan Hasan Fehmi Bey, maddi sorunları olmayan zengin bir ailenin üyesi idi. Ailesi Teselya Yenişehir’denidir. O dönemde Osmanlı Devleti ağır mağlubiyetler almaktaydı. 93 Harbi’nin ardından toplanan Berlin Konferansı’ndan sonra Osmanlı’ya çok ağır şartlar kabul ettirilmiş ve Teselya’da Yunanistan’a bırakılmıştır. Rumeli’den ve Kafkaslar’dan yüz binlerce insan Osmanlı Anadolu’suna göç etmekteydi. İşte Hasan Fehmi Bey’in ailesi de 1882 yılında Yunanistan’ın Larissa (Yenişehir) şehrinden İstanbul’a göç etmiştir. Hasan Fehmi Bey’in babası Fehmi Bey İstanbul’a gelişinin peşinden kısa bir süre sonra hayatını kaybetmiştir. Bunun üzerine oğlu ile yakından ilgilenen annesi Hasan Fehmi’yi Mekteb-i Sultani’ye yazdırmıştır.

Mekteb-i Sultani’de eğitim gördüğü esnada Tefik Fikret ile tanışma fırsatı bulan Hasan Fehmi, burada Türkçe ve edebiyat dersleri veren hocasının fikirlerinden etkilenmiştir. ¹³⁴ Mekteb-i Sultani’yi bitirdikten sonra birçok arkadaşının aksine Harbiye’ye gitmeyi tercih etmemiş ve Mekteb-i Mülkiye’ye kayıt yaptırmıştır. Çevresi tarafından sevilen ve aydın bir kişi olarak görülen Hasan Fehmi, İstanbul’da Mülkiye eğitimi görmüş ve sonrasında II. Abdülhamit’e karşı çıktığı için önce Avrupa’ya gitmiş

¹³¹ Erhan Ayaz, Muammer Erdem, Yunus Kuloğlu, II. Meşrutiyet Döneminde Bir Faili Meçhul: Hasan Fehmi Bey, *Electronic Journal of Vocational Colleges*, Mayıs 2015, s. 109.

¹³² Bahriye ve Harbiye Nazırları.

¹³³ Mevlanzade Rıfat, *Sürgün Hatıralarım*, Hzl: Mithat Kutlar, Avesta Yayınları, İstanbul 2009, s. 38.

¹³⁴ Hıfzı Topuz, *Özgürlüğe Kurşun*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007, s. 16.

ardından Mısır'a geçmiştir. Mısır'da çıkardığı "Emel" adındaki gazetesi ile basın hayatındaki ilk önemli adımını atmıştır. Mısır'daki kısa süreli basın hayatının ardından Paris'e giden Hasan Fehmi burada Jön Türkler ile tanışma fırsatı bulmuştur. Cemiyet içerisinde liberal fikirleri ile bilinen Prens Sabahattin ile burada tanışmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin basın organları arasında sayılan Meşveret gazetesinde yazıları çıkmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanının ardından Hasan Fehmi Bey başkente dönmüş ve diğer muhaliflerin yaptığı gibi hürriyet sevinci ile siyasi gündeme dahil olmuştur.

İstanbul'a gelişinin ardından Mevlanzade Rıfat'ın çıkardığı Serbesti gazetesinin idaresini ele almış ve bu gazetede başyazar olarak yazılar yazmıştır. Bu dönemden itibaren asıl gayesi Meşrutiyet taraftarları ile çalışmaktır. Fakat bu tasarısı gerçekleşmemiştir. Kendisi, İttihatçılar tarafından dışarıda bırakılmıştır.¹³⁵ Hasan Fehmi Bey'in İttihat ve Terakki'den dışlanmasının temel sebebi: Fransa'da bulunduğu sırada demokrasi ile ilgili birçok soruna tanık olmuş ve bunlardan önemli dersler çıkarmış olmasıdır. Kendisinin amacı Fransız demokrasisini olduğu gibi almak yerine, demokrasi kurallarını Türkiye koşullarına uydurabilmek amacıyla yeni bir ortam inşa etmektir. Fakat İttihat ve Terakki Cemiyeti bu konuda aynı görüşlere sahip değildi.

İttihatçılar ile yaşadığı yol ayrımının ardından, kendi fikirlerini Serbesti gazetesi vesilesi ile kamuoyuna sunan Hasan Fehmi, dönemin en önemli muhalif gazetecileri arasında yer almıştır. Serbesti gazetesinde yazmadan önce Hukuk-ı Umumiye gazetesinde de yazılar yazmıştır. Bu gazetenin de yazı işleri müdürü, Serbesti'nin sahibi olan Mevlanzade Rıfat Bey'di. Hasan Fehmi Bey çalıştığı her iki gazetede de İttihat ve Terakki'ye yönelik sert bir karşıt politika takip etmiştir. Bundan dolayı yazdıkları sebebiyle çalıştığı gazetelere tehdit mesajları yollanacaktır. Fakat kendisi sert muhalif üslubunu terk etmemiştir.¹³⁶ Hasan Fehmi Bey'in bu sert eleştirilerine devam etmesinin sebebini, Padişah'tan ve İttihat Terakki'nin düşmanlarından menfaat sağlamak olarak görenler olmuştur.¹³⁷

Hasan Fehmi Bey'in muhalefetteki misyonu sadece yazdığı köşe yazıları ile de sınırlı kalmamıştır. Ahrar Fırkası üyelerinden ve aynı zamanda İkdam gazetesinin yazarlarından olan Ali Kemal Bey ile İttihat ve Terakki idaresine karşı birçok protesto

¹³⁵ Siddık Yıldız, *Çıkışından Bastırılmasına Kadar 31 Mart İsyanı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Master Tezi, Ankara 2006, s. 44

¹³⁶ Erhan Ayaz, Muammer Erdem, Yunus Kuloğlu, II. Meşrutiyet Döneminde Bir Faili Meçhul: Hasan Fehmi Bey, *Electronic Journal of Vocational Colleges*, Mayıs 2015, s. 111.

¹³⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. III-IV-V., TTK Yayınları, Ankara 1983, s. 83.

mitingleri tertip etmiştir. Hasan Fehmi basın özgürlüğü ve milli irade konusunda şu değerlendirmede bulunmuştur:

“ İnsanların huzur ve saadetine en münasip nizam, milli hakimiyete dayalı siyasi rejimdir. Milli hakimiyeti meclis tesis eder. Meclisin var olması için de hürriyet-i matbuat şarttır. Hürriyet-i matbuat bulunmayan memlekette ne meclis vardır, ne de meşrutiyet.”¹³⁸

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere Hasan Fehmi Bey’de fikir hürriyeti ve milli egemenlik hususunda gelişmiş bir düşünce yapısı mevcuttur. Hasan Fehmi Bey’in bir müddet yurt dışında kalması ona dünyadaki gelişmeleri daha yakından tanıma imkanı sunmuştur. XX. yüzyılın başlarında dünya siyasi atmosferinde giderek yükselen tansiyon, birçok ülkeyi belirli bloklaşmalara sevk ediyordu. Her açıdan zor durumda olan Osmanlı Devleti ise bu kutuplaşan atmosferde kendi yerini tayin etmekte zorlanmaktaydı. Hasan Fehmi Bey’e göre: Avrupa’da iki büyük blok vardı. Bu bloğun biri Almanya, Avusturya ve İtalya’dan oluşan üçlü ittifak grubu idi. Diğer blok ise Fransa, İngiltere ve Rusya’dan müteşekkildi. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Almanya’ya yönelik izlemiş olduğu yakın politika, Hasan Fehmi tarafından doğru bulunmuyordu. Ona göre Almanya-Avusturya bloğu ‘İtilaf-ı Müselles’e’¹³⁹ göre çok daha zayıftı.

1908 seçimlerinin ardından Ankara Mebusu olarak meclise giren ve Osmanlı Mebuslar Meclisi’nin son dönemine kadar Ankara mebusu olarak görev yapan Mahir Said Bey, Hasan Fehmi ile arasında geçen bir konuşmayı hatıratında şöyle aktarmıştır:

“ – Onu bitirdik (İttihat ve Terakki’yi kastederek) demişti; o heyet-i müstebide bundan böyle iras-ı mazarrat edemez. Bakalım siz ne yapacaksınız? Eğer sizde aynı yola sapar, şu memleketin yaralarına siz de merhem olmazsanız, uğrayacağınız akıbet işte budur. Karşınızda gene bizi bulursunuz. Hem vallahi sizin hakkınızdan da geliriz.”¹⁴⁰

Konuşmadan da anlaşıldığı üzere, Hasan Fehmi’nin gazetecilik misyonu, İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni yıpratın en önemli basın amillerindendir. İttihatçıların, ülkenin sorunlarına çare bulamaması ve otoriter bir siyasi politika tesis etmesi Hasan Fehmi Bey’in eleştirilerinin temel nedenleri arasındadır.

Serbesti gazetesi ve Hasan Fehmi Bey’in İttihatçıların dahili ve harici politikalarını eleştirmeleri basın üzerinde etkili bir sansür politikasının uygulanmasına sebep olmuştur.

¹³⁸ Hıfzı Topuz, *Özgürlüğe Kurşun*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007, s. 23.

¹³⁹ İngiltere, Fransa, Rusya.

¹⁴⁰ Mahir Sait Pekmen, 31 Mart Hatırları, Hızl: Hasan Babacan- Servet Aşar, TTK Yayınları, Ankara 2013, s. 58.

3.2.1. Etkili Yazılarından Örnekler

Hasan Fehmi'nin Serbesti'deki en önemli özelliği yazılarındaki eleştirel bakış açısı olmuştur. Doğrudan hükümeti eleştiren yazıları, icraatlara yönelik görüşleri ve toplumun sorunlarına çare bulmak amacıyla kaleme aldığı köşe yazıları onu başyazar yapmış ve gazetenin en önemli ismi haline getirmiştir. 6 Mart 1325 tarihli yazısı bu hususa yönelik önemli bir emsal teşkil etmektedir.

“...Asırlardan beri rengarenk ihtilallere, inkılaplara düçar olarak saadetlerin, sefaletlerin türlüüne, envaine göğüs vermiş ve bin türlü mehalik-i içtimaiye ve siyasiye arasında mevcudiyet-i siyasiyesini her türlü tazyikat-ı şedideye rağmen meşrutiyet ile tezyin ederek ortaya çıkabilmiş bir millet kesaletle katıyyen matuftur diye hüküm olunamaz. Bu yolda bir hüküm vermek sırf nazarperestlik olur. Hayır, hayır! Osmanlılara hiçbir zamanda teseyyüb isnad olunmadı olunamaz.”¹⁴¹

Yazısının bu giriş bölümünde, kendisinin de bağlı bulunduğu Osmanlı Devleti'nin yıllar boyu edindiği siyasi mücadele ve bu mücadele sonrasında elde ettiği tecrübe ile meşrutiyeti kazandığını vurgulamaktadır. Hasan Fehmi Bey'in ve Serbesti gazetesinin en temel özelliği: İttihat ve Terakki ile II. Abdülhamit'e muhalif olmakla beraber, meşrutiyeti kazanılmış, hak edilmiş bir netice olarak görmeleri ve bu idareyi sonuna kadar benimsemeleridir. Bu doğrultuda gerek Sultan Hamit'i gerekse de İttihatçıları otoriter rejimler tesis ederek meşrutiyetin ihtiva ettiği hakiki anlamı kaybetmesine sebep oldukları gerekçesiyle ağır bir şekilde eleştirmişlerdir. Yazının devamı şu şekildedir:

“Mamafih teseyyüb ve ihmal gözlere batacak şekilde ayandır. İşte asıl onun menbainı bulmak lazımdır. Bunun içinde hükümeti tetkik etmek ister.

Hükümetler esbab-ı ömrünü ihzar etmek için ne yaparlar? Telefonlar, telgraflar, elektrikler, kumpanyalar, madenler, fabrikalar ve bunlara mümasil müessesat-ı nafianın memlekette tezyidi için ne gibi teşebbüsat lazım ise tevessül eder ve bunların tesisi için her türlü teslihat-ı mümkinneyi itâda adeta bir muavenet-i fevkalade izhar eder. Acaba bizim hükümetimiz ne yapar? Sekiz aylık meşrutiyette hükümet ne gibi teşebbüsat-ı nafiaya tevessül buyurdu? Buna cevap vermek Nafia Nezareti'ne aittir.

Biz Nafia Nezareti'ni terakki-i mülk ü memleket hususunda en büyük nezaretlerden olarak bilir ve nazırından birçok hidemat-ı hakikiye beklerdik. Rüesa-yı hükümet sınıf-ı amalenin sefaleti karşısında milletin gözyaşlarıyla âlûde olmuş altınlarını nasıl huzur-ı

¹⁴¹ Serbesti, sayı:122, 6 Mart 1325 (1909).

vicdan ile envai sefaletlerle israf ediyor. Merhamet! Merhamet! Sayesinde mütenaim oldukları fukara-yı ahaliye karşı bu ne lakaydı! Bu ne israftır!”

Yukarıdaki yazıdan anlaşılacağı üzere Hasan Fehmi o tarihte iktidarda bulunan Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti’ni yaptıkları ve yapmadıkları ile sert bir üslup ile eleştirmiştir. Burada altı çizilmesi gereken bir noktada; yazarın işçi sınıfının haklarına vurgu yapmasıdır. Ayrıca kabineyi hizmet yapmak yerine yolsuzluklara bulaştığı şeklinde bir itham ile de suçlamaktadır.

Hasan Fehmi Bey hükümet hakkında yaptığı eleştiriler ile toplumsal bir baskı oluşturmayı amaçlamaktaydı. “Siyaset-i Meçhulemiz”¹⁴² başlıklı yazısının girişinde şu şekilde yer alan bir iğnelemede bulunmuştur:

“Zaman-ı idareyi güya tedvir eden evliya-yı umur ne gibi bir tarz-ı hükümet ile idare olduğumuzu bize bildirmek lütfunda bulunur mu? Zira ne biz ve ne sair refiklerimiz hatta ne de Avrupa matbuatı bu hakikati tayin edemiyor.”

Hasan Fehmi Bey’e göre istibdad dönemi olarak adlandırılan II. Abdülhamit Devri’nde yapılan yanlışlar ve israf, II. Meşrutiyet hükümetleri tarafından da tatbik edilmiştir. “Yazık Bu Millete”¹⁴³ isimli yazısında bu konuya şu şekilde değinmektedir:

“Yazık Bu Millete!..”

“İnsan hariçte olup da burada neşr olunan bazı gazeteleri mütalaa ettiği esnada memleketi refahiyet-i latife içinde kamuran farz eder.

Hariçte birçok zamanlar imrar-ı ömür edenler böyle havadise inanmak hususunda kendilerinde bir meyl-i garizi hissederler. Zira bunca senelerden beri idaremizin fenalıklarından, vatanımızın iğtişaşlarından maada gazetelerde bir şey göremeyen ve ecanibe karşı serfûrû kılan bir gurbetzedeye bu hissi çok görmemeli.

Yalnız o biçareyi sergerm-i neşat olduğu neşve-i hayalatta devam etmesi için buraya gelmesini tebliğ etmeli. Zira gelirse, o evham-ı nazike-i latifeden bir nebze hazız ve sahit-ı mutlakıye düşmekten hasıl olma bir teşennüc-i asabi ile malul edersiniz Memleketimizde terakki şöyle dursun, tedenni ve tesafül bir raddeye gelmiş ki hükümetin şaşkınlığı bir dereceyi bulmuş ki bu hali görüp de sefaletten sefalete, hem dost elleriyle sefalete düşürülen şu zavallı millete kan ağlamamak mümkün değildir.

¹⁴² Serbesti, sayı: 140, 24 Mart 1325 (1909).

¹⁴³ Serbesti, sayı: 127, 11 Mart 1325 (1909).

Zira bir zamanlar memlekette icra edilen israfları hariçte takbih edenler, tenkit edenler şimdi onları taklit ediyorlar. Dünyanın hangi yerinde meclis-i mebusan reisi 10.000 kuruş maaş alıyor?”

Yazıda Osmanlı memleketinin içinde bulunduğu durum eleştirel bir üslup ile tasvir edilmiştir. Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılara rağmen hükümetin kendi içinde yaşattığı zenginlik Hasan Fehmi Bey’in birçok yazısında eleştirilmiştir. O dönemde meclis başkanı olan ve İttihatçılara yakın bulunan Ahmet Rıza Bey’in maaşı yazarın köşesinde tenkit konusu olmuştur.

Hasan Fehmi Bey yaptığı durum tahlilinde meşrutiyet için mücadele edenlerin o mücadeleleri esnasında, ülkede yapılan israfı eleştirdikleri halde, iktidarı ele geçirmelerinin ardından aynı israf ve yolsuzlukları kendilerinin de yaptıklarını beyan etmektedir. Bu israf karşısında ezilenin, sefalet çekenin Osmanlı milleti olduğunu ve bu durum karşısında millete kan ağlayacak bir hale geldiğini ifade etmektedir.

Yukarıdaki yazıları ile toplumun iktisadi sorunlarını ve geçim darlığını ele alan Hasan Fehmi Bey’in kalemi hükümetler üzerindeki etkili bir baskı unsuru olmuştur. Çünkü bu yazılar ilgi buluyor ve İttihatçılara yönelik tepkilerin hızlanmasına sebep oluyordu.

Hasan Fehmi Bey Kamil Paşa’nın ardından sadrazamlığa getirilen Hüseyin Hilmi Paşa’ya yönelik eleştirilerini kendi köşesinden yapmış ve Sadrazam’ın meşrutiyete tam anlamıyla bağlı olmadığını belirtmiştir. 10 Şubat 1324 tarihli yazısında, Hüseyin Hilmi Paşa’nın tam anlamıyla bir hürriyetperver olmadığını şu satırlarla ifade etmiştir:

“Viyana Muhabirimiz, Hüseyin Hilmi Paşa’nın Selanik’de iken pek de efkar-ı hürriyetperver etmediğini hatırlatıyor. Filhakika müşarün ileyh zümre-i hürriyetperveraney pek dahil olanlardan olmadığı gibi ancak meşrutiyetin tesisi artık tahakkuk edince böyle hareket etmeye karar verdiğini bildiriyor.”¹⁴⁴

Bu haberle beraber daha sadaretinin başında Hüseyin Hilmi Paşa hakkında bir kamuoyu oluşturmaya başlayan Hasan Fehmi, kabine ve cemiyet hakkındaki eleştirilerini devam ettirmiş ve ölümünün ardından Serbesti’de yazıldığı üzere birçok tehdit mektubu almıştır.

144 **Serbesti**, sayı: 98, 10 Şubat 1324 (1909).

3.2.2. Suikastın Gerçekleşmesi

Gazeteciliği boyunca İttihat ve Terakki idaresine yönelik muhalefetin en etkili isimlerinden birisi olan Hasan Fehmi, çalıştığı gazetelerde İttihatçıları hedef alan ağır yazılar kaleme almıştır. Hasan Fehmi'nin sert eleştirileri sadece İttihatçılara mahsus olmayıp, Yıldız'a yani II. Abdülhamit'e karşı da sert tenkitlerde bulunmuştur. Ünlü tarihçilerimizden Enver Ziya Karal, Hasan Fehmi'nin bu tutumunu Padişah ve İttihatçı düşmanlarından maddi çıkar sağlamak amacına bağlamaktadır.¹⁴⁵

1909 yılının 6 Nisan günü, Hasan Fehmi Bey, görevine son verilen arkadaşı Ertuğrul Şakir Bey'in hâlini istişare etmek amacıyla Hadi Paşa ve o sırada milletvekili olan Müfit Bey'in yanına gidecektir. Hadi Paşa ve Müfit Bey Beyoğlu'nda idiler. Daha önce Hicaz vilayetinde kaymakamlık yapmış olan Şakir Bey, Hicaz Valiliğine tayin olan Hadi Paşa'dan Hicaz içerisinde bir kaymakamlığa atanmak için yardım isteme niyetindedir. Kendisinin tanınmış ve itibarlı bir gazeteci olmasından dolayı Hasan Fehmi'ye beraber gitmeyi teklif eden Şakir Bey'e Hasan Fehmi, Hadi Paşa'yı tanımadığını söylemiş fakat Ergiri Mebusu Müfit Bey'in bu konuda kendilerine yardım edebileceğini belirtmiştir. Müfit Bey ile Hadi Paşa'nın yakın dostluğu bu görüşmeye gidilmesinde etkili olmuştur.

Suikastın işlendiği gece Ertuğrul Şakir Serbesti yayınevine uğramıştır. Burada Hasan Fehmi Bey ile görüşmüş ardından da Beyoğlu'na Hadi Paşa'nın yanına gideceklerini gazetenin sahibi Mevlanzade Rıfat Bey'e belirtmiştir. Mevlanzade ise ikiliye geç kaldıkları takdirde bir otelde kalmaları için bir miktar para vermiştir. İkili yayınevinden ayrıldıktan sonra, Karaköy'den Galata'ya geçmişler ve tramvay yolu ile Tepebaşı mevkiine gelmişlerdir. Hadi Paşa'nın kaldığı otel oradaydı.¹⁴⁶ Fakat buraya gelişlerinin ardından ne Hadi Paşa ne de Müfit Bey ile görüşmemişlerdir. Hadi Paşa'nın hasta olduğundan dolayı aşağıya gelemeyeceğini, Müfit Bey'in ise yattığını garsondan öğrendikten sonra otelden ayrılmışlardır. İkili önce Tokatlıyan Gazinosuna giderek birer çay istemişler fakat ayakkabıları kirli olduğu için bir boyacı dükkanına girmişlerdir. Bu esnada Ahrar Fırkası'nın genel sekreteri olan Nusreddin Ferruh Bey ve şair Celal Sair ile karşılaşan Hasan Fehmi ve Ertuğrul Şakir kısa bir sohbetin ardından tekrar Tokatlıyan Gazinosuna geri dönmüşlerdir. Bundan sonra Britanya Otel'e geçen

¹⁴⁵ Sıddık Yıldız, *Çıkışından Bastırılmasına Kadar 31 Mart İsyanı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Master Tezi, Ankara 2006.

¹⁴⁶ Erhan Ayaz, Muammer Erdem, Yunus Kuloğlu, II. Meşrutiyet Döneminde Bir Faili Meçhul: Hasan Fehmi Bey, *Electronic Journal of Vocational Colleges*, Mayıs 2015, s. 112.

ikili Hasan Fehmi'nin dostu Kamil Bey ile görüştüktan sonra Beyoğlu tüneline gitmek üzere yola koyulmuştur.

Yürüyüşleri esnasında Hasan Fehmi, Ertuğrul Şakir'e Serbesti matbuatı çok iyi yerlere yükselticeklerini belirtmiş ve köprü geçiş ücretini verdikten sonra, köprünün tam orta yerinde, siyah asker paltosu giymiş, giydiği kaputun üstünde kırmızı bir işaret bulunan, az siyah bıyıklı biri tarafından vurulmuştur.¹⁴⁷ Ertuğrul Şakir Bey, suikastı yapan kişinin silahı attığı esnada "Al Mevlan!" şeklinde haykırdığını duymuş ve parlak düğmelerinden dolayı adamın bir subay olabileceğini ifade etmiştir.¹⁴⁸

Cinayetin işlenmesinin ardından polis noktasına koşan Ertuğrul Şakir, olayı polis memuruna anlatmıştır. Adının Hakkı olduğu iddia edilen görevli polis memuru, Ertuğrul Bey'i tevkif ederek karakola teslim etmiştir. Durumu oradaki memurlara anlatan Ertuğrul Şakir, Hasan Fehmi'nin yaralandığını belirtmiş ve polislerle beraber olay yerine gelmiştir. Hasan Fehmi o esnada yaralıdır. Yaralı halde iki arkadaşı arabaya bindirilmiş ve Zaptiye Nezaretine götürölmek üzere yola çıkılmıştır.¹⁴⁹ Hasan Fehmi Bey ise bu esnada Mekteb-i Hukuk'un karşısındaki Molla Fenari Camii Şerifi'nin önünden geçerken hayatını kaybetmiştir.¹⁵⁰ Ölümünün ardından hazırlanan adli tıp raporunda, Hasan Fehmi'nin kurşun yaraları sonrasında iç kanamadan hayatını kaybettiği anlaşılacaktır. Bu konuda 8 Nisan 1909 tarihli Sabah gazetesi Hasan Fehmi Bey'in üç farklı yerinden vurulduğunu, kurşunlardan ikisinin kulak ve yanak bölgesinden çıktığını üçüncüsünün ise dahilde kaldığını yazmıştır. Cinayetin işlendiği esnada Galata Köprüsü'nde nöbette bulunan görevli polis memuru Hakkı Efendi ise, silah seslerini duyduğu anda köprüye doğru ilerlediğini ve kendisine doğru koşan birinin, arkadaşının vurulduğunu belirttiğini ve gelen kişiyi derdest edip tutukladığını ama bu esnada Ertuğrul Şakir Bey'in de yaralı olduğunu belirtmiştir.¹⁵¹

Suikast haberini öğrendikten sonra Zaptiye Nezaretine gelen Mevlanzade Rıfat Bey, nezarete Mebusan Meclisi Başkanı Ahmet Rıza Bey ile karşılaşmış, durumu anlattığında kendisinden şu yanıtı duymuştur: "Şahsiyat ile uğraşanların akıbeti böyle olur".¹⁵² aldığı bu yanıt sonrasında Mevlanzade Rıfat Bey de, olayın içinde İttihatçıların parmağının olduğu şüphesi canlanmıştır.

¹⁴⁷ **İkdam**, 8 Nisan 1909 (Rumi: 26 Mart 1325).

¹⁴⁸ **Sabah**, 8 Nisan 1909 (Rumi: 26 Mart 1325).

¹⁴⁹ **İkdam**, 8 Nisan 1909 (Rumi: 26 Mart 1325).

¹⁵⁰ **Sabah**, 8 Nisan 1909 (Rumi: 26 Mart 1325).

¹⁵¹ **İkdam**, 8 Nisan 1909 (Rumi: 26 Mart 1325).

¹⁵² **Volkan**, 8 Nisan 1909 (Rumi: 26 Mart 1325).

3.2.3. Öldürülmesinin Ardından Yaşananlar

Hasan Fehmi Bey'in suikast sonrasında öldürülmesinin ardından özellikle Volkan ve Hasan Fehmi'nin yazdığı Serbesti gazeteleri hükümet ve İttihatçılara karşı süren muhalefeti iyi yönlendirerek kitleleri harekete geçirmeyi başarmıştır. Cinayetin işlendiği günün ardından çıkan ilk sayısında Serbesti gazetesi şu ibareye yer vermiştir:

“Serbesti-i matbuatın (basın özgürlüğünün) ilk kurbanı, ömrünü menfalarda (sürgünlerde)geçirmiş olan evlad-ı hürriyetten Hasan Fehmi Beyin ruhuna fatiha.”¹⁵³

Muhalif gazeteler olayın peşine düşmüş, katillerin hemen bulunup gerekli cezanın verilmesini talep etmişlerdir.

Suikastın ardından basın ve aydınların etkisi ile özellikle mülkiye öğrencileri heyecanlı protesto gösterileri yapmışlardır. II. Abdülhamit'in saltanatı süresince Fransa'da yaşayan ve sonrasında başkente dönerek bir yandan İkdam gazetesinde yazarlık yapıp diğer taraftan Mülkiye'de siyasi tarih dersleri veren Ali Kemal Bey, suikastın ardından girdiği derste, Hasan Fehmi'nin öldürülmesinden mütevellit çok üzgün olduğunu, onun şehitlik mertebesine yükselmesinden dolayı ders yapmayacağını ve ona atılan kurşunun basın özgürlüğüne, fikir ve vicdan özgürlüğüne atıldığını belirtmiştir.¹⁵⁴

7 Nisan 1909 günü öğrencilerin de mevcut olduğu geniş kitleler Bâb-ı Âli önüne gelmiş ve olayın aydınlatılmasını, suçluların bulunmasını feryat etmişlerdir. Sadaretin önünde toplanan kalabalık bu taleplerini Sadrazam'a iletmek amacı ile aralarından bir temsilci seçmiştir. Seçilen kişi, o dönemde Mekteb-i Hukuk öğrencisi olan ve daha sonra basın tarihimizin önemli simâlarından biri hâline gelen Burhan Felek'tir. Burhan Felek Bey Sadrazam ile yaptığı konuşmada: Serbesti başyazarı Hasan Fehmi'nin katillerinin derhal bulunması gerektiğini ifade etmiş, iki tarafı denizle çevrildiği ve heme yakınında polis karakolu olan Galata Köprüsü'nden zanlının kaçmasının mümkün olamayacağını belirtmiştir.¹⁵⁵

Artan baskılar üzerine Hükümet harekete geçmiş ve talepleri dikkate alarak Hasan Fehmi cinayetinin aydınlatılması amacıyla tahkikat başlatmıştır. Serbesti başmuharriri Hasan Fehmi'nin uğradığı suikastta Galata Köprüsü'nde bulunan

¹⁵³ Serbesti, sayı:142, 26 Mart 1325 (1909).

¹⁵⁴ Alpay Kabacalı, *Bir İhtilacının Serüvenleri Doğmayan Hürriyet ve Yarıda Kalan İhtilal*, Gürer Yayınları., İstanbul 2007. s. 119.

¹⁵⁵ Burhan Felek, “İkinci Meşrutiyet ve İttihat-Terakki Cemiyeti”, Milliyet, 7 Mart 1982.

polislerin ihmali olup olmadığı tahkik edilmiş ve suçlunun derdest edilmesi amacıyla çaba harcanmıştır. Bu araştırma sonucunda, Hasan Fehmi suikastında ihmali olduğu saptanan zaptiye memurlarının vazifelerine son verildiği, gerekenin yapılacağı ifade edilmiştir.¹⁵⁶ Şüphesiz Hasan Fehmi cinayetinin bu derecede büyük bir etki yaratmasının ve kitleleri harekete geçirmesinin en önemli sebebi meşrutiyetten beklentilerin boşa çıkması ve İttihatçıların kurduğu despot idare tarzıdır.

Toplum üzerinde bu olayın yarattığı etki meclise de yansımıştır. Mecliste muhalif milletvekilleri cinayetin aydınlatılması için bir gensoru vermişlerdir. Gensoruyu yönelten milletvekillerine göre bu suikast siyasi bir suikasttır. İttihat ve Terakki mensupları ise bu olayın şahsi bir mesele olabileceği üzerinde durmaktadırlar. Muhalif milletvekillerinden İsmail Hakkı, Rıza Nur, Kasım Zeynel ve Kozmide Efendi gibi bazı isimler suikastçının elini kolunu sallayarak kaçmasının mümkün olamayacağından, bu konuda emniyetin zafiyet içinde bulunduğunu belirtmişlerdir. Dahiliye Nezareti ise gensorunun 17 Nisan 1909 günü yanıtlanacağını belirtmiştir. Velien bu cevabın ardından Erzurum Mebusu Varteks Bey “Diğer cumartesi mi? Diğer cumartesi gelene kadar neler olmaz” diyecektir¹⁵⁷. Gerçekten de tarih bize onun bu sözünün haklılığını ispat edecektir. Bu suikastın ardından gittikçe gerilen siyasi gündem, iç politikadaki muhalefeti giderek artırmıştır. Hasan Fehmi Bey’in öldürülmesi muhalefet ve İttihatçılar arasındaki bütün bağları koparmış, İttihatçılar doğrudan doğruya bu suikastın faili olarak görülmüştür.

Hasan Fehmi Bey, 8 Nisan 1909 günü Ayasofya Camii’nde kılınan ve 30-40 bin¹⁵⁸ kişinin katılımıyla gerçekleşen cenaze töreni ile toprağa verilmiştir. Cenaze töreninin bu denli geniş katılımlı olması olaydan duyulan rahatsızlığın ve muhalefetin ne kadar güçlendiğinin en önemli delilidir.

3.2.4. Suikastın Basına Yansımaları

Hasan Fehmi Bey’in öldürülmesi, basın üzerinde büyük etki uyandırmıştır. Dönemin gazetelerinin siyasi duruşları, bu cinayeti kamuoyuna yansıtma şekillerini de etkilemiştir. Mizan, Osmanlı, İkdam ve Serbesti gibi İttihatçılara muhalif olan gazeteler, bu suikast hakkında oldukça sert yazılar yazmıştır. Hasan Fehmi’yi basın ve hürriyet şehidi olarak tanımlayan bu gazeteler, cinayetin sorumluları olarak İttihatçıları göstermişlerdir. Şura-yı Ümmet ve Tanin gibi İttihatçılara yakın bir yaygın politikası

¹⁵⁶ **İkdam**, 9 Nisan 1909 (Rumi: 27 Mart 1325).

¹⁵⁷ Ayfer Özçelik, *Sahibini Arayan Meşrutiyet*, Tez Yayınları., İstanbul 2001, s. 167.

¹⁵⁸ **İkdam**, 9 Nisan 1909 (Rumi: 27 Mart 1325).

takip eden gazeteler ise bu cinayeti daha ziyade şahsi bir kavganın sonucu yaşanan şanssız bir olay olarak aktarmaktadırlar.

Hasan Fehmi'nin başyazar olarak çalıştığı Serbesti gazetesi suikastın ardından çıkan 8 Nisan 1909 tarihli sayısında boş bir sayfa çıkararak suikastı protesto etmiş ve sayfaya şu ibareyi yazmıştır :“Serbesti-i matbuatın ilk kurbanı, ömrünü menfalarda geçirmiş evlad-ı hürriyetten Hasan Fehmi Bey'in ruhuna Fatiha” Hasan Fehmi'nin resmini de yayınlayan gazetede İttihatçılarını hedef alan ve Hasan Fehmi'nin ruhaniyetine hitaben yazılan şu yazı dikkati çekmektedir :

“Ey mücahid-i Zîşan-ı hürriyet... biz senin tabutunda bir ölü değil gayretin, hamiyetin, milliyetin, insaniyetin misal-i mişahhasını naklediyoruz. Seni öldüren o kanlı el senin münezzehe fikrini, o mukaddes ruhunu tercim ediyordu.”

Mahmud Asım'ın imzası bulunan yazıda ise şu ifadeler yer verilmiştir:

“Ülke, şu zalimlerin istibdat pençesinden kurtarılmalıdır. Abdülhamit istibdadı bertaraf olundu fakat bu istibdat bir başka tarafa geçti. Bu hâl memleket için dehşet verici bir felakettir. Milletın vicdanının tercümanı olan basın organları gayret edin, ülkeyi bu zalimlerin zulmünden kurtarınız.”¹⁵⁹

Görüldüğü gibi Serbesti'ye göre ülkenin II. Abdülhamit istibdadının ardından yeni bir zorba istibdat sürecine girdiği ve bunu yıkacak gücün ise milletin ifade gücünün tercümanı olan basın organları olacağı belirtilmektedir.

Serbesti gazetesi ile aynı haberi paylaşan diğer bir muhalif gazete olan Osmanlı ise Hasan Fehmi'ye rahmet dileklerinin ardından, hürriyet şehidini tanıtan yazılara yer vermiştir. Yazarın hayat hikayesinin anlatıldığı haberde kendisinin Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkeziyet fikrine yakın olduğu ifade edilmiştir. Osmanlı gazetesinin bu konuya değinmesinin en önemli sebebi ise gazetenin Ahrar Fırkası'nın yayın organı olmasından kaynaklanmaktadır. Gazetede Ömer Adil imzalı yazıda, Hasan Fehmi'nin yurtdışı hayatından, padişahı asla yardım kabul etmediğinden, İngilizceye oldukça vakıf olduğundan ve Hasan Fehmi'nin amacının Osmanlı halkını gerçek anlamda hürriyete ulaştırıcak yolları araştırmak olduğundan bahsedilmiştir. Ayrıca yazar yazısını tesirli bir ihtar ile bitirmiştir: Gerçek özgürlüğün, mevcut tarz-ı idare ile değil milletin vicdanından doğacağını beyân etmiştir.¹⁶⁰ Bu yazıdan da anlaşılacağı üzere Hasan

¹⁵⁹ Serbesti, sayı:142, 26 Mart 1325 (1909).

¹⁶⁰ Osmanlı, 8 Nisan 1909 (Rumi: 26 Mart 1325).

Fehmi'nin suikasta uğramasının ardından yazılanlar, muhalif Osmanlı aydınlarının gerçek hürriyete duydukları özlemin bir haykırışı olmuştur.

“Ah zavallı vatan, gayur evladından birini daha kurban verdin. Yine libas-ı mateme büründün. Ey bedbaht vatan, kalbinde açılan bu ceriha-ı elem millete de açıldı.

Sen sadık, gayur bir hizmetkarını kaybettin. Bizde hamiyetin, gayretin timsal-i müşahhası bir didar-ı vicdandan ebediyen mahrum olduk.”¹⁶¹

Serbesti gazetesinin yazarlarından Mahmut Asım imzalı bu yazı Hasan Fehmi Bey'in gazetecilik mesleği adında ifade ettiği misyonu özetlemektedir. Serbesti gazetesi Hasan Fehmi'nin ölümünün ardından başyazarını hürriyet şehidi olarak nitelemiştir. Aynı gün Serbesti sütunlarında şu satırlar yer almaktaydı:

“Ey bîaman katil! Ey melanetperver! Bu sahib-i hamiyete, bu hadim-i meşrutiyete nasıl kıydın?! ”

Ey sahib-i serbesti, Ey muharrir-i kiram, çeşm-i insaniyet ve adalete kan ağlatan bu cinayet eminim ki vatana hizmet yolunda sizi tahvif değil bilakis teşci eder.

Çalışınız, hizmetiniz mukaddestir.

Hasan Fehmi'nin o şehid-i hürriyetin ruh-ı ervahı, şüheda-yı hürriyete karıştı.”

Gazete Hasan Fehmi'nin öldürülmesinin tüm Osmanlılar için bir facia olduğunu, basın özgürlüğüne vurulmuş bir darbe olduğunu sütunlarında beyan etmiştir. Katillere edilen lanetler, tüm yazarlara yönelik bir hitab ile devam etmiş ve bu suikastın fikir özgürlüğüne inanan muharrirleri korkutmak yerine, daha çok çalışmaya sevk edeceğini tüm kamuoyuna belirtmiştir.

Suikastın ardından toplanan Meclis-i Mebusan gündemi ise gazetede şu şekilde kendisine yer bulmuştur:

“Dün ki Meclis-i Mebusan”

“Sermuharririmiz Hasan Fehmi Bey'in keyfiyet-i katli bir cürm-i siyasi olduğundan asayişin her manasıyla muhtel bulunduğu İstanbul Mebusu Zehrab Efendi, İsmail Kemal Bey, Rıza Nur Bey ve Müfit Beylerle Ahrar Fırkası'na mensub mebusan-ı kiram umumen iddia ederek kuvve-i icraiyyeden bu babda izahat talep edilmek lazım geleceğini ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup mebusan dahi bunun ceraim-i âdiye-i cinayet olduğunu beyan

¹⁶¹ Serbesti, sayı:142, 26 Mart 1325 (1909).

ile kuvve-i icraiyyeden izahat talep etmek muvafık olmayacağını, İstanbul'da asayişin katiyen muhtel bulunmadığını bilmukabele iddia etmişlerdir.”

Haberde belirtildiği üzere aralarında Zehrab Efendi, İsmail Kemal, Rıza Nur, Müfit Beyler ve Ahrar Fırkası mensupları bu cinayet hakkında hükümetten bir açıklama istemişlerdir. Ayrıca İstanbul'da asayiş ve güvenlik ortamının karışık bulunduğunu iddia etmişlerdir. Bu taleplere karşı İttihat ve Terakki Cemiyeti bu talebi uygun görmemiş ve İstanbul'da herhangi bir kargaşanın mevcut bulunmadığını belirtmiştir.

Cinayetin ardından Hükümet ve İttihat Terakki Cephesi olayları yatıştırarak örtbas etme politikasını izlemiş, buna mukabil Ahrar Fırkası ise bu suikastın faillerinin derhal bulunmasını hükümetten talep etmiştir.

Serbesti gazetesinde Hasan Fehmi suikastının öncesinde bir basın mitingi düzenlenmesi hazırlığı vardı. Gazete pek çok sayısında bu mitingin ilanlarını vermiş ve bütün hürriyet-i matbuat gönüllülerini bu mitinge davet etmiştir. Fakat Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesinden sonra bu miting programı iptal edilmiş ve tehir edilmiştir. Bu hususta gazete şu ilanı vermiştir:

“Miting”

“Gazetemizin sermuharriri olup vicdansız bir hain tarafından evvelki gece saat beş buçukta köprü üzerinde gaddarane bir suretle şehid edilen Hasan Fehmi Bey'in,mücahid-i hürriyetin bugün cenaze merasimini son vazife-i mukaddise-i uhuvveti ifa edeceğimizden mitingin gelecek Nisan'ın ikinci Perşembe günü saat altıda Sultanahmet'de icra olunacağını ilan ederiz.”¹⁶²

Düzenlenecek olan mitingin ertelenmesinin ardından gazete cenaze merasimi hakkında bilgilendirmeler yer almıştır:

“İhtar”

“Şehid-i hürriyet Hasan Fehmi Bey'in cenaze merasimine iştirak etmek üzere darülfünûn talebesinin bugün alaturka saat ile iki buçukta darülfünûn bahçesinde içtima edecekleri ilan olunur.”¹⁶³

¹⁶² Serbesti, sayı:142, 26 Mart 1325 (1909).

¹⁶³ Serbesti, sayı:142, 26 Mart 1325 (1909).

Bu ilanın altında Şu satırlar yer almıştır:

“Sen öldün... Hayır, hayır ölmedin, milletin samim-i kalbinde ebediyen yaşayacaksın. Payedar olacaksın. Sen hayatında etmiş olduğun o parlak hizmetleri eminim ki mematında da izhar edeceksin.”

27 Mart tarihli Serbesti gazetesi, önceki gün gerçekleşen cenaze merasimini tüm ayrıntıları ile kamuoyuna sunmuştur.

“Cenaze Alayı”

“Dün Şehid-i matbuat-ı hürriyet Hasan Fehmi Bey’in cenazesi Ayasofya Camii Őerifinde namaz-ı badü’l eda Sultan Mahmut türbesinde vedia-ı rahmet-i ilahiye kılınmıştır.

Her ne kadar cenazenin saat beŐte idarehanemizden kaldırılacağı evvelki gün ilan edilmiş ise de miad-ı mukarrirden iki saat evvel matbaamız müŐeyyin-i kiram ile lebaleb dolmuş ve caddeler artık geçilemeyecek raddeye gelmiştir.

Cenaze bilmeçbur saat dört buçukta kaldırılmış, Sultanhamamı ve yeni postahane önünden geçilerek, Bab-ı Âli Caddesi takip edilmiş ve Zaptiye Nezareti önünden Sultanahmet tarihi ile Ayasofya Camii Őerifine isal edilmiştir.

Cenaze idarehanemizden saat dört buçukta kaldırıldığı halde ancak yediye yirmi kala Ayasofya’ya vusûlü mümkün olabilmıştır. İstanbul’da henüz bu kadar bir izdiham vücudunu kimse görmemiş idi.

Recep Paşa merhumun cenazesinden pek ziyade galebelik ve sadr-ı hürmetle icra olunan nümâyişlerin kaffesinden bile kesretli olduğu herkes tarafından söyleniyordu.

Cenazede akvam-ı osmaniyeinin kaffesi ve ecnebi gazeteler muhabiri ve umum mabuat-ı Osmaniye erkan-ı kiram-ı nuharririni, üdeba-yı kiram, umum Ahrar Fırkası heyet-i celilesi, İttihad-ı Muhammedi ve Talebe-yi Ulum Cemiyet-i Muhterimleri, müderriseyin-i kiram ve mebusan-ı kiramdan bazıları ve mekâtib-i âliye Őakirdanından birçok efendiler, büyük küçük ümera-yı askeriye hasılı gazetemizin hizmetini takdir eden bütün erbab-ı hamiyet mevcut idi.

Hükümet tarafından cenaze merasimine ancak Zaptiye Nezareti civarında birkaç polis iltihak etmiş idi!..

Yüz bin kişi bu heyecan-ı azim-i fevkalade arasında kemal-i edeple asayiş muhafaza etmiş ve mugayir-i usûl hiçbir Şey vücuda gelmemiŐtir. Evet bu mukaddes cenazeye

hükümet iştirak etmedi lakin, milletin iştirak-ı umumiyesi, o iştirak-ı azimi hiçbir meselede bu kadar tecelli etmedi.”¹⁶⁴

Cenaze merasimini tüm detayları ile aktaran yukarıdaki haberde tabi ki en dikkat çekici nokta bu törene hükümet adına hiçbir resmi görevlinin katılmamasıdır. İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi, Hasan Fehmi cinayetini kişisel bir husumete dayalı bir suikast olarak yansıtmaya çalışmıştır. Toplum üzerinde derin yankı uyandıran bu suikasta yönelik hükümetin edinmiş olduğu tutum özellikle Ahrar Fırkası tarafından oldukça sert bir şekilde tenkit edilmiştir. Bu eleştirilerin basında temsil edildiği merkez ise şüphesiz Serbesti gazetesi idi.

“İntizar”

“Şehid-i zihayat Hasan Fehmi Bey’in katline dair hükümetin alacağı tavr-ı tahkiki şaşırtmamak ve sırf memleketimizde itidalin muhafaza edilmesi için tahkikat-ı resmîyeye şimdilik uzaktan bir nazar ile nekrân olacağız.”¹⁶⁵

İntizar başlığı ile not düşülen bu ilanda, Serbesti gazetesi hükümetin yürütmüş olduğu tahkikatın sağlığı açısından soruşturmalara müdahale etmeyeceğini belirtmiştir.

Aynı gün gazetede Mevlanzade Rıfat tarafından kaleme alınan “İlk Kurban”¹⁶⁶ başlıklı yazıda ise Hasan Fehmi Bey’in öldürülmesinin ardından duyulan hüznün ve basın hürriyeti hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur.

“İlk Kurban”

“Hürriyetimiz kansız, kurbandsız alındı diye seviniyorduk. Fakat hakikat öyle değil imiş. Çünkü görüyoruz henüz o nimete hakkıyla malik olmadık.

Her gün bizi hususi mektuplarla gizliden gizliye müzakerelerin neticesinde yazdıkları, yolladıkları mektuplarla tehdit ettirenler nihayet ilk cinayetlerini ifa eylediler. Şücân-ı refikamızdan bir masumun kanına girdiler. Hasan Fehmi Bey biraderimiz bir caninin karanlık bir yerde arkadan sıktığı bir kurşunun kurbanı oldu. Gitti...

İnsan yalnız yaşamayı değil fakat ölmeyi de bilmelidir. Şayet bu memleket, bu millet, bu hailelerden sıyrılarak müstehak olduğu mertebeye ererse o şehid-i hürriyetin ruhuna daima Fatihalar okur. Böyle hadiseler al kanlar içinde cereyan ederken bir halk gözünü açar hak için hakikat için açar.

¹⁶⁴ Serbesti, sayı:143, 27 Mart 1325 (1909).

¹⁶⁵ Serbesti, sayı:143, 27 Mart 1325 (1909).

¹⁶⁶ Serbesti, sayı:143, 27 Mart 1325 (1909).

Bu cinayetin failleri evvel emirde kendi nefislerine zulmederler. Çünkü haşre kadar lanete uğrarlar. Bu vatana o derece ihanet etmiş olurlar. Maksud-ı hayat ise nedir? Bu gazada, gaza-yı hürriyette zafer Hasan Fehmi'nindir. Hezimet ise muarızlarıdır... Çünkü kaleman galebe çalamayınca bu suret-i hainede istimal-i silah etmek, insanı bir derece daha tezlil eylemekten maada işe yaramaz.”

Hasan Fehmi cinayeti Osmanlı kamuoyunu hürriyet yolunda tek bir ağız haline getirmiştir. Hasan Fehmi Bey, Osmanlı basını tarafından özgürlüğün, hürriyetin ilk kurbanı sayılmış matbuat hürriyeti uğruna hayatını veren hamiyet kahramanı olarak ilan edilmiştir.

27 Mart 1325 tarihli Serbesti gazetesinde oldukça dikkat çekici bir taziye mesajı da yer almaktadır. Bu ilan Ermeni Taşnaksütyun Cemiyeti'ne aitti. Cemiyet Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesini, yıllarca kazanılması için elde edilen meşrutiyete sıkılmış bir kurşun olarak nitelendirmiştir. Taşnaksütyun Cemiyeti'nin Dersaadet merkezine ait ilan şu şekildedir:

“Ermeni Taşnaksütyun Cemiyeti'nin Dersaadet Merkezi Komitesi Tarafından

Tüm Vatandaşlara”

“Bir kalem emekdarı, bir caninin kurşununa feda olmuştur. İzhal-i umumiye hâl-i heyecandır. Çünkü sebep-i cinayet meçhuldür. Çünkü canı derdest olunmamıştır. Binaenaleyh birtakım fariziyata meydan verilmektedir.

Şu vatan-ı mukaddisemizde meşrutiyetin iadesi uğruna pek çok fedakarlığı ihtiyat etmiş olan Ermeni Taşnaksütyun Fırkası mülk ü devletin teceddüdü ve emin-i asayişi ile terakkisine hâdim siyasi fırkalardan birisi bulunmak haysiyeti ile izhar-ı umumiye heyecanının şu kesb ettiği hâl-i hazıra ve zahiresine nazar-ı bikaydı ile bakamaz.

Zira bu hal cümlemizin yegane maksadı olacak meşrutiyetin temini, vatanın teceddüdü emrindeki mesai ve istihzar-ı esbabı ihlal etmektedir.”

Başyazar Hasan Fehmi'nin öldürülmesi İttihat ve Terakki'ye yönelik muhalefeti oldukça artırmıştır. II. Abdülhamit'e karşı “Hürriyet, Müsavat ve Uhuvvet” sloganı ile yola çıkan İttihatçılar, II. Meşrutiyet ile kendilerine muhalif olanlara yönelik otoriter tutumları sebebiyle eskiden daha ağır bir istibdad devri yaşattıkları ile itham olunmuşlardır.

İttihat ve Terakki'nin bu baskısına yönelik 28 Mart 1325 tarihli Serbesti gazetesinde "Tezebzüb-ü İdare"¹⁶⁷ başlıklı bir yazı çıkarılmıştır. Yazıda şu ifadelere yer verilmiştir:

"Tezebzüb-ü İdare"

"Bugün meşrutiyet namına memleketimizde mevcut olan şey ancak kuru bir serbesti-i beyandır. Yoksa ahkamı-ı istibdad eskiden daha ziyade devair-i hükümette hükm-ü ferman oluyor

Hükümetin ve rüesa-yı hükümetin millete karşı emniyetsizliği bir dereceye varmıştır ki adeta halka tereddüd amiz bir nazarla bakılıyor. Halbuki halkın hükümete karşı almış olduğu vaziyet bir tavr-ı edibane-i ihtiramdan ibarettir.

Hükümet icraatındaki atalet fevkaladeye mukabil hazine-i devletten ganimet taksim eder gibi paylaştıkları altınların, vergi namıyla milletin dışından tırnağından sökülen paralar olduğu takdir ediliyor."

Serbesti gazetesi suikast ve cenaze merasimi hakkında bu detaylara yer verirken, bir başka muhalif gazete Mizan ise 8 Nisan 1909 tarihli sayısının ilk sayfasını:

"Şehid-i Hürriyet Hasan Fehmi Beyin Ruhuna Fatiha" şeklinde çıkarmıştır. Mizancı Murat Bey o gün ki yazısında: "Memleketimizde hükümet varsa bu büyük cinayetin önemini hakıyla idrak etmeli ve derhal görevini yerine getirmelidir... Yapacaklarını dört gözle takip edeceğiz. O zamana kadar muhterem vatandaşlarımıza akl-ı selim ile davranmalarını, asayişe hanel getirecek herhangi bir vakaya teşebbüs etmemelerini tavsiye ederiz. " sözlerine yer vermiş ve yazıda: "Altı asırlık necip Osmanlı hanedanının bünyesinde dahi bekası münasip telakki edilmeyen istibdadın, gizli ve bencil bir teşkilatın hakimiyetine bırakılması dinen, hamiyeten, hükümeten caiz olmadığını inzar-ı ümmete izah ve ilan etmek gayretinde teferrüd etmiş bir mücahid-i hak ü adl idi..."¹⁶⁸

Bu yazıdan da anlaşılacağı üzere doğrudan doğruya İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni hedef almıştır. Mizan gazetesi 9 Nisan 1909 tarihindeki sayısında Tebrik başlıklı yazıda şu ifadelere yer vermiştir:

"İstanbul iki günden beri en acı hissiyat içinde göz yaşları dökerek kendi mücahid şehidini tazim ve ihtiram için icra eylediği merasim-i tedfine vesilesi ile ibraz eylediği "terbiye-i medeniye"den bilcümle hemşerilerimizi tebrik eder ve cümlesine takdim-i selam ve ihtiram eyleriz."

¹⁶⁷ Serbesti, sayı:144, 28 Mart 1325 (1909).

¹⁶⁸ Mizan, 8 Nisan 1909 (Rumi: 26 Mart 1325).

‘‘Teessüf’’ başlığı ile yer alan bir başka yazıda hükümeti eleştirmiştir:

‘‘Ahali-i muhterimimiz şu terbiye-i medeniye-i mualasını ibraz ederken hükümet vazife-i resmiesini olsun derhatır edememiş olmasına cidden teessüf eyleriz’’¹⁶⁹

İkdam gazetesi de suikastı lanetleyen gazetelerdendir:

‘‘Bu hürriyet mücadelesinde zafer Hasan Fehmi’nin dir, mağlubiyet ise muhaliflerindir. Heyhat, bu zalimane kurşunlar ölene kadar hayatını sürgünlerde geçirmiş bir evlad-ı hürriyete isabet ederse bu vatanın felahı büyük manialara tesadüf etmez mi?’’¹⁷⁰

II. Meşrutiyet döneminin en sert üsluplu muhalif gazetesi olan Volkan ise Hasan Fehmi cinayeti ile ilgili diğer muhalif gazetelerde olduğu gibi ilk sayfadan yapılan bir taziye ya da protesto yazısına yer vermemiştir. 8 Nisan tarihli sayısının üçüncü sayfasında yer alan ‘‘Cinayet’’ başlıklı bir yazıda şu ifadelere yer verilmiştir:

‘‘Evvvelki gece saat beş buçukta, Serbesti refikimizin sermuharriri Hasan Fehmi Bey ile mülkiye kaymakamlarından Şakir Bey Galata’dan İstanbul’a geçtikleri sırada Hasan Fehmi Bey köprü üzerinde henüz hüviyeti anlaşılmayan bir zabıt tarafından ‘Al Mevlan’ diyerek evvela Şakir Bey revolver kurşunuyla cerh ve badehu diğer atılan üç el kurşun ile sermuharrir Hasan Fehmi Bey şehid edilmiştir...’’¹⁷¹

Yazının devamında Ahmet Rıza Bey’in suikast karşısında takındığı tavırlar sert bir şekilde tenkit edilmiştir. Ahmet Rıza’yı İslam’dan kopuk pozitivist zihniyete bağlı olması üzerinden eleştiren Derviş Vahdeti, bu cinayeti de kendi savunuları ile bağdaştırarak İttihatçılara yönelik eleştirilerini sürdürmüştür.

Hasan Fehmi Bey’in cenaze merasiminin ardından çıkarılan Volkan gazetesinin ilk sayfasında Derviş Vahdeti Hasan Fehmi’ye hitaben bir mersiye kaleme almıştır. Bu mersiyede:

‘‘Hasan! Ey İbn-i Fatıma’nın hem-namı olan Hasan! Onunla senin aranda, büyük bir münasebet buluyorum. O, anadan babadan mahrum olarak şehid edildi. Sen de onun gibi öksüz, sen de garip olarak şehid edildin. O Yezidilere muhalif idi. Sen de aynı fırkaya muarız idin.’’¹⁷²

Derviş Vahdeti’nin olayın birkaç gün sonrasında bu şekilde mersiyeler düzmesi muhalif dinamikleri tetiklemek amacından doğmaktadır. Yaptığı teşbihle İttihatçıları, hilafeti gasp eden Yezid’e benzetmektedir. Bunun en önemli nedeni ise Derviş

¹⁶⁹ **Mizan**, 9 Nisan 1909 (Rumi: 27 Mart 1325).

¹⁷⁰ **İkdam**, 8 Nisan 1909 (Rumi: 26 Mart 1325).

¹⁷¹ **Volkan**, 8 Nisan 1909(Rumi: 26 Mart 1325).

¹⁷² **Volkan**, 10 Nisan 1909 (Rumi: 28 Mart 1325).

Vahdeti'nin İttihat ve Terakki'yi Osmanlı idaresini gasp eden bir çete olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. Yazısının devamında hürriyet şehidi olan Hasan Fehmi'nin, kendisini gazetecelerin en cesuru olarak tanımladığını ve onun ruhaniyetine dahi minnettar olduğunu belirtmektedir.

Derviş Vahdeti 11 Nisan'da yazdığı yazıda ise Hasan Fehmi suikastının faillerinin acilen bulunup cezalandırılmasını talep etmiştir. Aksi takdirde hükümetten beş ismin yurt dışına sürülmesini talep etmiştir.¹⁷³ Yazıda bahsettiği beş kişi ise: Hüseyin Cahit, Ahmet Rıza, Bahaddin Şakir, Talat ve Rahmi Beylerdir. Bu isimlerin her biri İttihat ve Terakki'nin önde gelen simâlarıdır.

Hasan Fehmi Bey suikastında muhalif basının taleplerinin birleştiği nokta olayın derhal aydınlatılması ve suçluların yakalanarak gereken cezaları almalarıdır. İttihatçı basın ise bu konuda daha temkinli bir tavır sergilemiştir.

Tanin gazetesinden Hüseyin Cahit protesto hareketlerine katılan öğrencileri gazetesindeki köşesinden eleştirmiş ve bu nümayişlere katılmamaları gerektiğini belirtmiştir. Yazısında öğrencilerin siyasi işlere bulaşmalarının sakıncalı olduğu, bu nümayişlere katılmalarının teessüfle karşılandığı, talebeler için en önemli görevin memleketin geleceği için derslerine gayret ederek ilimle iştiğal etmeleri olduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁴

İttihat ve Terakki'ye yakın bir başka gazete olan Şura-yı Ümmet gazetesi ise suikastın adliyeye intikal ettiğini ve bu konuda yetkililerin dinlenmesi gerektiğini belirterek konu hakkında fazla yorumda bulunmamıştır. Gazetenin kendisi bu olay sonrasında sessizliği tercih ederken kamuoyuna da bu konu hakkındaki dedikodulara kulak asmaması gerektiğini ifade etmiştir. Buna sebep olarak "Zabitanın çalışmalarına zorluk çıkarmamak"¹⁷⁵ olduğu öne sürülmüştür.

Yukarıda bahsedilen gazete haber ve yazılarından da anlaşılacağı üzere, tarihimize "İlk Gazeteci Suikastı" olarak geçen Hasan Fehmi Bey cinayetine gazetelerin yaklaşımları kendi ideolojik duruşlarına göre şekillenmiştir. İttihat ve Terakki muhalifi olan gazeteler bu suikastın peşine düşmeyi, suikast üzerinden İttihat ve Terakki'ye olan tepkiyi artırmayı ve bu yolla kendi etki sahalarını genişletmeyi

¹⁷³ Bkz. **Volkan**, 11 Nisan, 1909 (Rumi: 29 Mart 1325).

¹⁷⁴ Bkz. **Tanin**, 8 Nisan 1909 (Rumi: 26 Mart 1325).

¹⁷⁵ Bkz. **Şura-yı Ümmet**, 10 Nisan 1909(Rumi: 28 Mart 1325).

hedeflerken, İttihat ve Terakki'nin yayın organları olarak görülen gazeteler olayları yatıştırmaya, konunun şahsi bir mesele olduğuna dikkat çekmeye çalışmışlardır.

3.2.5. Olayın Failleri Üzerine Değerlendirme

Hasan Fehmi cinayetinin failleri ve arkasında kimlerin olduğu konusunda farklı yorumlar yapılmış fakat olayın gerçek faili ve sorumlusu bir türlü bulunamamıştır. Araştırmacıların bir kısmı bu cinayetten İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni sorumlu tutmuştur. Bunun en önemli sebebi Hasan Fehmi'nin İttihatçılara karşı sergilediği muhalif tavır gelmektedir. Ayrıca İttihat ve Terakki'nin bu cinayeti işleyebilecek birçok fedaisinin bulunması da bu ihtimali güçlendirmektedir. Sina Akşin, katilin subay kıyafetli olmasından da yola çıkarak bunun İttihat ve Terakki tarafından yaptırıldığını kitabında söylemiştir.¹⁷⁶

Suikastın failleri hakkında tarihi gerçekliği zayıf bir başka görüşe göre ise bu olayın sorumlusu II. Abdülhamit'tir. Sina Akşin bu konuda: Serbesti gazetesinin II. Abdülhamit'e yönelik sert muhalif tavrını ve Miralay Halil isimli II. Abdülhamit'in hafiyesi olan kişinin Mevlanzade Rifat Efendi'yi ortadan kaldırmakla memur olduğunu belirtmiştir. Fakat tarihsel veriler incelendiğinde II. Abdülhamit'in böyle bir olaya girişmediği açıktır. Nitekim Sina Akşin de Hasan Fehmi cinayetinde doğrudan Saray'dan gelen bir talimatın bulunmadığını da ifade etmiştir.¹⁷⁷ Zira II. Abdülhamit kendisine suikast düzenleyen Ermeni komitacıları dahi affetmiş bir hükümdardır. Onun bu suikast ile irtibatının olması tarihi veriler ışığında mümkün gözükmemektedir.

Hasan Fehmi'nin katillerinin kimliği hakkında direkt isim veren en önemli kaynak Mustafa Turan'ın Bir Generalin 31 Mart Anıları adlı eseridir. Turan bu konu hakkında şu ifadelere yer vermiştir:

“Şimdiye kadar yazılmış olan eserlerin hiçbirinde katillerin ismi, kim oldukları belirtilmemiştir; çünkü bunlar cemiyetin asil fedailerinden oldukları için örtbas edilmişti. Katillerden Rizeli Laz Emin, istibdat devrinde taharri komiseri iken hürriyetten sonra cemiyete fedai olarak girmiş, diğeri ise Üsküdarlı Vahit katillikten müebbet hapse mahkûm iken hürriyetin ilanı ile aff-ı umumiden istifade edip hapisten kurtulan bir katildi.”¹⁷⁸

Mustafa Turan'ın isimlerini verdiği kişiler hakkında kesin bir delil bulunmadığından dolayı bu iddianın ispatı mümkün olmamıştır. Fakat şu husus oldukça

¹⁷⁶ Sina Akşin, *100 Soruda Jön-Türkler ve İttihat ve Terakki*, Gerçek Yayınları, İstanbul 1980, s. 122.

¹⁷⁷ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1987, s. 119.

¹⁷⁸ Mustafa Turan, *Bir Generalin 31 Mart Anıları*, Q-Matris Yayınları, İstanbul 2003, s. 59.

önemlidir. Hasan Fehmi cinayetinden 17 sene sonra gerçekleşecek olan İzmir Suikastı olayında, suikast girişiminin ardından gerçekleştirilen yargılamalar esnasında Hasan Fehmi cinayeti ve failleri yeniden gündeme gelmiştir. İzmir Suikastı girişiminin elebaşlarından olduğu gerekçesi ile idam edilen Ahmet Şükrü Bey, bu yargılama esnasında Hasan Fehmi Bey'e yönelik gerçekleşen suikastın azmettiricisi olarak gösterilmiştir. İttihat ve Terakki'ye girdikten sonra mutasarrıflık ve Maarif Nazırlığı görevlerinde bulunan Ahmet Şükrü Bey, I. Dünya Savaşı'nın ardından Malta'ya sürülmüştür. Milli Mücadele sonrasında ise TBMM'ye İzmir Milletvekili olarak katılmıştır.

İstiklal Mahkemelerinin Ali Çetinkaya ve Kılıç Ali ile beraber önemli yargıçlarından olan Necip Ali Bey 1926 yılında oluşturduğu iddianamede Ahmet Şükrü Bey hakkında Ahmet Samim, Hasan Fehmi Bey ve Zeki Bey suikastlarında baş âmil ve azmettiricinin kendisinin olduğunu beyân etmiştir.¹⁷⁹ Yargılama esnasında Şükrü Bey azmettirici olduğu iddialarını kabul etmemişse de ve İzmir Suikastı davasında suçlu bulunarak idam edilmiştir.

Netice olarak döneminin en etkili muhalif yazarlarından olan Hasan Fehmi, faili meçhul bir suikasta kurban gitmiştir. Bunu planlayan ve gerçekleştiren isimler hakkında kesin bir delil günümüze kadar ortaya çıkmamıştır. Hasan Fehmi'nin ölümünden sadece bir hafta sonra tarihimize "31 Mart İsyanı" olarak geçen olay yaşanmıştır. Şüphesiz Hasan Fehmi suikastı bu ayaklanmayı tetikleyen en önemli sebepler arasında olacaktır.

Bu faili meçhul suikastın ardından, 1910'da Sada-yı Millet Gazetesi Başmuharriri Ahmet Samim, 1911'de Şehran Gazetesi yazarlarından Zeki Bey, 1912'de Hüseyin Kami gibi gazetecilerin öldürülmeleri olayları da yaşanmıştır. Bu isimler haricinde de yazıları veya ideolojileri sebebiyle susturulmaya çalışılan birçok gazeteci hayatını kaybetmiştir. Özgürlük ve hürriyet sesleri içinde ilan edilen II. Meşrutiyet döneminde yaşanan bu cinayetler basın hürriyetine yönelik önemli bir darbe olarak tarihimize geçmiştir.

Görülmektedir ki: II. Abdülhamit Dönemi'nde hürriyet talepleri ile gerek yurt içinde gerekse yurt dışında çeşitli propagandalar yapan Jön Türkler ve bu örgütün siyasi teşekkülü olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Meşrutiyet ile beraber gün geçtikçe güçlendirdiği iktidarını muhalifler üzerinde bir baskı unsuru olarak kullanmıştır.

¹⁷⁹ Feridun Kandemir, *İzmir Suikastının İç Yüzü*, Ekicigil Tarih Yayınları., İstanbul 1955, s. 96.

3.2.6. Cinayetin 31 Mart Vakasına Etkisi

Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesinin Osmanlı toplumunda bu kadar büyük bir etki yaratmasında, II. Meşrutiyet'in ilanı ile halk üzerinde doğan büyük ümitlerin karşılıksız kalması büyük pay sahibidir. Meşrutiyet'in yeniden ilanı ile halk büyük beklentilere girmiş fakat ne siyasi ne de ekonomik olarak bu beklentilerine karşılık bulamamıştır. Bunun aksine siyasi bunalımlar, hükümet krizleri, dış politikada yaşanan başarısızlıklar, ordu içindeki mektepli-alaylı mücadelesi, basın üzerinde giderek artan denetim mekanizması toplumun büyük kısmının İttihat ve Terakki Fırkası'na cephe alıp muhalif bir çizgiye yönelmesine sebep olmuştur. Cinayetin ardından Serbesti, Volkan, Osmanlı gibi gazetelerin birleştiği en önemli nokta: II. Abdülhamit'in meşrutiyeti ilan etmesi ile sona ereceği düşünülen baskı ve istibdadın, İttihat ve Terakki ile farklı bir boyut kazandığı ve güçlenerek devam ettiği yönündedir.

Halkın bu muhalif çizgiye yönelmesinde en önemli etki sahibi unsur ise basın organlarıydı. Gazeteler yaptıkları haberler ve kitleleri etkileyen köşe yazarları ile her gün İttihatçılara yönelik tepki dolu yayınlar neşrediyordu. Bunun öncülerinden olan Serbesti gazetesi ve başyazarı Hasan Fehmi Bey, toplumun taleplerinin basın hayatındaki karşılığı konumuna yerleşmişti. Hasan Fehmi'nin 6 Nisan 1909 günü uğradığı suikast sonucu hayatını kaybetmesiyle beraber, kitleler içlerinde bastırdıkları tepkilerini fiile dönüştürmüşlerdir. Hasan Fehmi'nin ölümünün ardından yüzlerce öğrencinin hükümet merkezine giderek hesap sorması, cenazeye on binlerce insanın katılması bunun en önemli göstergesidir. Osmanlı Tarihi'nde rejime yönelik ilk isyan olarak bilinen 31 Mart Vakası'nda da bu suikastın etkisi büyüktür. Basın da bunu haberleri ve yazıları ile ateşlendirmiştir. Cinayetin ardından Volkan gazetesinde bir subayın mektubuna verilen cevapta:

“... Ey zabıt! Cemiyetiniz birkaç kişiden ibaret diyorsun! O halde neden bizden korkuyorsun. Fakat korkan sen değil, Ahmet Rıza Beydir, Baha Şakir Beydir, Dr. Nazım Rahmi ve Cavit beylerdir. Ve daha birkaç hâris anarşisttir...”¹⁸⁰

Derviş Vahdeti mektuba verdiği cevapta görüldüğü üzere, olayla ilgili açıkça hedef göstermiş ve bir nevi İttihatçılara savaş ilan etmiştir.

Hasan Fehmi'nin suikast sonucu hayatını kaybettiği 6 Nisan 1909 gününden yalnızca bir hafta sonra 13 Nisan 1909 tarihinde çıkan “31 Mart” vakası siyasi, sosyal

¹⁸⁰ Volkan, 8 Nisan 1909 (Rumi: 26 Mart 1325).

ve ekonomik etkenlerin birleşmesiyle çıkmıştır. Taksim çevresinde Taşkılla'da başlayan ayaklanma hızla etki alanını genişleterek büyümüştür. Bu isyan hareketinin en önemli sloganı ise “Şeriat isteriz!” nidaları olmuştur. Bu ayaklanma sırasında, Ahmet Rıza sanılıp Adliye Nazırı Nazım Paşa ve Hüseyin Cahit zannedilerek Lazkiye Mebusu Arslan Bey öldürülmüştür. 31 Mart ayaklanması, Mustafa Kemal'in isimlendirdiği ve Selanik'den yola çıkan Hareket Ordusu tarafından bastırılmıştır. Bu olayın ardından başkentte örfi idare ilan edilmiştir. Ayaklanmanın bastırılmasıyla beraber, Divan-ı Harb-i Örfi kurularak ayaklanmaya destek olan isyancılar yargılanmaya başlanmıştır. Olayın en önemli sonuçlarından birisi de II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi olmuştur. Ayaklanmanın bastırılmasının ardından yapılan yargulamalarda: 37 kişi müebbet hapse, 390 âsi hapis ve 139 ayaklanmacı da sürgüne çarptırılmıştır. Yargılama sonrasında idama çarptırılanların infazı Ayasofya, Beyazıt, Kasımpaşa ve Köprübaşı mevkilerinde gerçekleşmiştir. İdam edilenler arasında 31 Mart ayaklanmasından önce yazdığı yazılarla halkın dini duygularını tahrik eden Volkan gazetesi yazarı Derviş Vahdeti de vardır.

Bu isyan sırasında Hasan Fehmi Bey'in başyazarlığını yaptığı Serbesti gazetesinin yayın politikası daha ziyade isyanı yatıştırmaya ve ayaklanmaya katılan askerleri itidale davet etmeye yönelik olmuştur. Özellikle gazetenin imtiyaz sahibi Mevlanzade Rifat Bey yapmış olduğu çağrılarla halkı ve askeriyeyi sükûnete davet etmiştir. Serbesti gazetesinin ayaklanma sürecinde yaptığı çağrılar şu şekildedir:

Bütün Osmanlı milletini sükunete davet ederiz. Bu esnada milletin heyecanına neden olacak şekilde hareketlere teşvike cüret etmek, Allah korusun üzücü sonuçlar meydana getirir...

...Biz heralde milleti de, milletin gözbebeği olan askerimizi de sükunete davet ederiz. Efkâr-ı umumiye, milli duyguların aleyhinde bulunanları ayıplarız.¹⁸¹(1 Nisan 1325)

Muhterem Osmanlı askeri, bir takım zayıf kadınlar ve çocuklarda önemli heyecana neden olabilecek gösterilere ve hareketlere nihayet vererek hakkı yerine koymak için ne kadar kahramanlık gösterdiyse, şimdi hakkı savunmak için de o derecede boyun eğmeye başlamaları, hamiyet ve hikmetin gereğidir.

Hülâsa memleketimizde, adalet işleri, intizam ve asayiş, zerre kadar bozmayarak, gösterilere son verilmesi, özellikle silah kullanılmasına kesinlikle son verilmesini göz nuru muazzez kardeşlerimiz, kahraman askerlerimizden rica ediyoruz.¹⁸²(2 Nisan 1325)

¹⁸¹ Serbesti, sayı: 148, 14 Nisan 1909.

¹⁸² Serbesti, sayı: 149, 15 Nisan 1909.

Ümit ederiz ki, kabine meclis-i vükela kötülüğün temelini kaynağını artık bulur, hastalığı keşf eder de ona göre asısından, temelinden hikmet sahibi gibi ilaç verip tedaviye girişir...Asayişin istikrarı, askerinin itaatine bağlıdır. Bir takım hoş olmayan asılsız itibarlar askerimizin mektepli subaylara güvenleri olmadığını bildirmekte iseler de, bu gibi söylentilerin aslı ve esası olmasa gerekir. Çünkü subayların İttihat Cemiyeti'ne karşı göstermekte oldukları temayil bir kişisel karşılığında değildir. Sırf vicdani kanaatlerinin o yöne gitmesinden meydana gelmiştir. Bugün herkes takdir eder ki mektepli zabitanımız ordumuzun kahraman, şerefli geleceğidir.

Kahraman askerlerimiz ile beraber bütün milletin, hayatını meşrutiyetin muhafazasına ayırdığı malumdur. Artık mutlak hükümetin, yani uğursuz istibdadın geri dönüşünü hatırlamak, başkalarına hatırlatmak, böyle eğilimler hazırlamak, kesinlikle memlekete, millete ihanetten başka bir şey olamaz.

Bütün millete lazım ve vacip olan görev, sükunet ve itidal ile birlikte, daima şeriatın emrettiğini, yani Meclis-i Mebusan'ın devam etmesi gerektiğini birbirlerine telkin etmektir. Yoksa maazallah sekiz aydan beri köşede bucakta bulunan bir avuç zorba böyle günlerden yararlanmaya çalışırlar, memleketi önceki halinden daha kötü ederek yok olmaya doğru sürükler.¹⁸³(3 Nisan 1325)

Ey tanrının birliğine inanan askerler! Şeriat adına size söylüyorum ki, İslamiyetin ruhsal kuvveti ordudur. Ordunun ruhu ve ülküsü mektepli subaylardır. Bunlara ilişmek hayat-ı millete cinayet etmektir. Şimdiki devirdi yiğitlik, akıl ve fikirdedir ki, biri binlere karşılık gelir.

Bir aydın fikirli mektepliye kaybetmekle binlerce uygarlık savaşında kaybetmiş gibidir. Bu zamanda yalnız şecet-ı maddi yeterli değildir. Çünkü yabancılar bize Fen savaşını sayesinde galip gelmişlerdir.¹⁸⁴(5 Nisan 1325)

Meşrutiyetin en büyük şartı taraf-ı mukabilin de sözlerini aynı dikkat ve itidalle dinlemek değil midir? Hatta azınlığa karşı meclisin hoş olmayan tavrını biz her gün takip etmiyor muyduk? Azınlığın da çoğunluk gibi aynı önemle ve tam bir serbestlikle dinlenmesini istemiyor muyduk? Yok, yok esasen meşru olmayan intikam duygusunun bu kadar çirkin bir şekilde, halkımıza tezahür etmesi her zaman ayıplanması gereken bir ayıptır.¹⁸⁵(6 Nisan 1325)

Meşrutiyet tehlikede midir?... İşte bir soru ki her bir Osmanlıyı elektrik kuvvetiyle düşündürmeye mecbur eder. Öyle ya! Şu otuz kadar seneden beri geçirdiğimiz aşağılık

¹⁸³ Mevlanzade Rıfat Bey, II. Meşrutiyetin ilanının ardından II. Abdülhamit'e karşı tüm eleştirilerini oldukça sert bir üslupla dile getirmiştir. 31 Mart ayaklanması esnasında en büyük korkusu bu isyanın Sultan II. Abdülhamit'in iktidarını yeniden güçlendirmesi olmuştur.(Serbesti, 16 Nisan 1909).

¹⁸⁴ Mevlanzade'nin ayaklanan asker hakkında aktardığına göre "Akıllarında ve ruhlarında sadece şeriat vardı başka bir şey düşünemiyorlardı. Bu uğurda yalnız insanları değil, dağları bile devirmeye hazırlanıyorlardı. Taassupları o derece tahrik; inançları o derece ifsat edilmişti ki gözleri hiçbir şey göremiyordu.(Sürgün Hatıralarım, s. 45.)

¹⁸⁵ Serbesti, sayı: 152, 18 Nisan 1909.

hayat, esir hayat, hatıralardan çıkar, unutulur belalardan mıdır? O halde telaşa, heyecana, herkesin yerden göğe kadar hakkı vardır.¹⁸⁶(7 Nisan 1325)

Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelişiyle beraber Serbesti gazetesi, bu ordunun arkasında olmuş ve isyanın derhal bastırılması amacına hizmet etmiştir. Bu andan itibaren gazete Hareket Ordusu'nun başarılı olması amacıyla bu çizgide haberler yayınlamış ve Rıfat Bey'de bunun öncüsü olmuştur.¹⁸⁷ İsyanın bastırılmasının ardından, II. Abdülhamit'e çağrıda bulunan Mevlanzade Rıfat, Padişah'a hitaben: "Millet isterse canımı da feda ederim" gibi, milleti sevince boğan sözlerini hatırlatmak isteriz. Eğer, hala şevketmeab, şevketli ifadeleri derhatır buyuruyorlarsa, infaz zamanının da geldiği konusunda biz kendilerini ikaz ederiz. Bugün otuz milyon Osmanlı'nın saadeti, refahı, zat-ı hümayunlarının Yıldız'dan çekilmelerine bağlıdır."¹⁸⁸ Rıfat Bey, ayaklanma sürecinde gazetesinde yazdığı yazılar ile kamuoyunu yönlendirmiş ve isyanın başarısız olmasının ardından II. Abdülhamit'e tahtı bırakma çağrısında bulunmuştur. Burada dikkat edilmesi gereken husus, Rıfat Bey'in Divan-ı Harbi'in verdiği karar gereği on yıllık bir cezaya çarptırılmasıdır. Bunun sebebi ise 31 Mart İsyanı ile bağlantısının olmasıdır. Mevlanzade Rıfat Bey, 9 Nisan 1325 tarihinde (22 Nisan 1909) İstanbul'dan ayrılmıştır. Önce Mısır'a oradan da Atina'ya geçmiş ve faaliyetlerini yurt dışında sürdürmüştür. 31 Mart İsyanı'nın en önemli perde arkası gerçeği ise, görünüşte İttihat ve Terakki'ye yönelik çıkmış olan bu isyan, bastırılmasının ardından İttihatçıların elini daha da güçlendirmiştir. Başta Sultan II. Abdülhamit olmak üzere İttihat ve Terakki'ye muhalif olan tüm çevreler bu isyanın ardından sindirilmiştir. II. Abdülhamit Selanik'e sürülerek İstanbul'dan uzaklaştırılmış, isyan öncesi ateşli yazı ve nutuklarıyla halkı örgütleyen Derviş Vahdeti idam edilmiş ve Serbesti'nin sahibi Mevlanzade de yurtdışında sürgün hayatı yaşamıştır.

Serbesti gazetesinin başyazarı Hasan Fehmi Bey'in yazıları ve eleştirileri sebebiyle cinayete kurban gitmesi, bu olayın üzerinden kısa bir zaman geçtikten sonra 31 Mart İsyanı'nın yaşanması, isyanın çıktığı esnada ve bastırılması sürecinde Serbesti'nin yayın politikası göstermektedir ki basın, toplumları yönlendiren en etkili haberleşme unsurlarındandır. Nasıl ki I. Dünya Savaşı, Gavrilo Princip tarafından öldürülen Avusturya-Macaristan Veliahdı'nın suikastı ile cereyan bulup başladıysa, Hasan Fehmi Bey suikastı da 31 Mart İsyanı'nın fitilini ateşleyen cinayet olarak tarihimizdeki yerini almıştır.

¹⁸⁶ Serbesti, sayı: 153, 19 Nisan 1909.

¹⁸⁷ İstanbul civarını muzaffer ordumuz sarmış, Osmanlı meşrutiyetimizi, hatta milli varlığımızı savunmak ve korumak için gelen bu kahraman fedailerin karşısında hükümet nasıl bir renk aldığını neden bir bildiri ile ilan etmiyor. (Serbesti, sayı: 155, 21 Nisan 1909).

¹⁸⁸ Serbesti, sayı: 155, 21 Nisan 1909.

SONUÇ

Geçmişten günümüze gazeteler, toplumsal iletişimde en önemli basın organı olmuştur. Kitlelerin algısı basın yayın organları ile yönlendirilmeye çalışılmış ve çoğu zaman siyasi iktidara sahip olan güçler basın organlarını kendi hedefleri doğrultusunda kullanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde 1831 yılında çıkarılan ilk resmi gazete olan Takvim-i Vekayi, Sultan II. Mahmut'un merkezi otoriteyi devletin en ücra köşesine kadar yayma isteğinden doğmuştur. Bu algı daha sonraki süreçlerde de devam etmiştir. Takvim-i Vekayi'nin ardından çıkarılan yarı resmi niteliğindeki Ceride-i Havadis gazetesi de dahil olmak üzere bu iki basın organı tamamen devlet desteği ile ayakta durabilmiştir. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi gibi isimler, toplumu aydınlatmak, kamuoyunu kendi fikirleri doğrultusunda yönlendirmek amacı ile farklı gazetelerin kurulmasına öncülük etmişlerdir. Bu doğrultuda kurulan ilk özel gazetemiz "Tercüman-ı Ahval" gazetesi olmuştur. Agah Efendi ve Şinasi'nin ortak çabaları sonucunda meydana gelen bu gazete, halkın bilgilendirilmesini ve bilinçlendirilmesini esas alacaktır. Bu yayın politikası sayesinde fikir gazeteciliği anlayışını ortaya çıkaracaktır.

Yeni Osmanlılar hareketinin basın hayatımıza kazandırmış olduğu ilkeler, zaman içerisinde Osmanlı toplumu üzerinde hak, adalet ve hürriyet gibi kavramlara duyulan özlemi artırmıştır. Bu durum, muhalefetin basın yoluyla kendi sesini duyurabildiğinin göstergesidir. Zaman içinde Yeni Osmanlılardan tevarüs edilen bu miras, Jön Türklerle beraber II. Abdülhamit'e yönelik "Hürriyet" taleplerini de artıracaktır. XIX. yüzyılın son çeyreğinde devletin başına geçen II. Abdülhamit, Osmanlı'yı ayakta tutabilme amacıyla basını kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. Zira basın yoluyla yapılan ve doğruluğu ispatlanamayan haberler devleti hem iç hem de dış politikada zor duruma düşürmekteydi. Bundan dolayı II. Abdülhamit basın organları üzerinde etkin bir sansür politikası izlemiştir. Yurt içinde yayın yapma imkanı bulamayan Jön Türk basını, yurt dışında basın faaliyetlerini sürdürmüştür.

1908 yılına gelindiğinde ise otuz seneyi geçmiş olan saltanatının yorgunluğu ve Jön Türklerin hem Osmanlı toprakları içinde hem de yurt dışında yaptığı faaliyetler sonucu II. Meşrutiyet'i ilan eden Sultan Hamit, muhaliflerin "Hürriyet" çağrısına yanıt vermişti. II. Meşrutiyet'in ilanı ile beraber basın hayatımız büyük bir canlılık

kazanacaktır. Kamuoyunun II. Meşrutiyet ile yükselen beklentileri, birkaç ay içinde büyük hayal kırıklığına dönüşecektir. Özellikle dış politikada Bosna- Hersek ve Girit'in kaybedilmesi, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi Osmanlı toplumunu derinden yaralayacaktır. İç politikada yaşanan hükümet krizleri ve İttihat Terakki'nin bir nevi "Devlet içinde devlet kurmak" olarak tabir edilen politikaları kendilerine yönelik muhalefeti artıracaktır.

II. Meşrutiyet döneminde de muhalefetin sesini duyurma yolunda kullandığı en aktif yol basın organları olacaktır. İttihatçılara yönelik muhalif basının öncüsü olan Serbesti, Volkan ve Sada-yı Millet gazeteleri yaptıkları haberler ve köşe yazarlarının etkisi ile kitlesel muhalefeti harekete geçirecektir. Mevlanzade Rıfat Efendi'nin sahibi olduğu Serbesti gazetesi ve başyazarı Hasan Fehmi, yaptıkları yayınlar ve yazılarla İttihatçıların hedefi konumuna geleceklerdir. Bu süreçte basın üzerinde yoğun bir baskı ve sansür uygulanmışsa da muhalif basın organları politikalarından geri adım atmamışlardır. Bu uğurda Galata Köprüsü'nde arkadaşı Ertuğrul Şakir Bey ile yürürken Hasan Fehmi Bey faili meçhul bir cinayete kurban gitmiş ve ilk basın şehidi olarak tarihimize geçmiştir. Hasan Fehmi'nin ölümü, tarihimizde son derece kötü bir geleneğin başlangıcı olacaktır.

Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesinin ardından Ahmet Samim, Zeki Bey, Hüseyin Kami, İştirakçi Hilmi gibi birçok gazeteci yazar öldürülmüş ve maalesef ölümlerinin ardındaki sır tam anlamıyla aydınlatılamamıştır. Gazeteci suikastları sadece Osmanlı Devleti ile sınırlı kalmamış ve Cumhuriyet dönemine de intikal etmiştir. Bu gelenek aslında devlete egemen olan hakim güç ile ona muhalif olanların mücadelesinin karanlık serüvenidir.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV KAYNAKLARI

B.O.A. DH. MUI. (Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi) Dosya No: 112, Gömlek No: 22

B.O.A. DH. MKT. (Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi) Dosya No: 2896, Gömlek No: 25.

B.O.A. DH. MKT. (Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi) Dosya No:2655, Gömlek No: 77.

B.O.A. BEO. (Bab-1 âlî Evrak Odası) / 3622 - 271632-

B.O.A. BEO. (Bab-1 âlî Evrak Odası) / 3530 – 264716-

II. KAYNAK ESERLER VE İNCELEMELER

Akşin, Sina, *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, İmge Kitabevi, Ankara 2014.

----- *Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı*, Sinan Yayınları, İstanbul 1972.

----- *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Gerçek Yayınları, İstanbul 1980

Alemdar, Korkmaz, *Türkiye’de Çağdaş Haberleşmenin Tarihsel Kökenleri*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara 1985.

Ali Cevat, *İkinci Meşrutiyet’in İlanı ve 31 Mart Hadisesi*, Yay. Hızl: Faik Reşit Unat, TTK Yayınları, Ankara 1985.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk Söylev ve Vesikalar*, TTK Basımevi, Ankara 1999.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Makedonya’dan Orta Asya’ya Enver Paşa’nın Anıları*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, I, TTK Yayınları, Ankara 1991.

Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.

Bilgegil, Kaya, *Ziya Paşa Üzerine Bir Araştırma*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1970.

Birinci, Ali, *Tarihin Gölgesinde Meşahir-i Meçhuleden Birkaç Zat*, Dergah Yayınları, İstanbul 2001.

Burak, Mehmet Durdu, *Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri*, OTAM, Ankara 2003.

Cebesoy, Ali Fuat, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2013.

Cengiz, Halil Erdoğan, *Enver Paşa'nın Anıları*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.

Cevri, *İnkılap Ne İçin ve Nasıl Oldu ?*, Matbaa-i İçtihat, İstanbul 1909.

Crowley, David ve Heyer, Paul, *İletişim Tarihi Teknoloji-Kültür-Toplum*, çev: Berkay Ersöz, Phoenix Yayınevi, Ankara 2010.

Çakır, Hamza, *Osmanlı Basınında Reklam*, Elit Reklamcılık Yayınları, Ankara 1997.

Çavdar, Tevfik, *İz Bırakan Gazeteler ve Gazeteciler*, İmge Yayınevi, Ankara 2007.

Çelik, Hüseyin, *Ali Suavi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.

Çopanoğlu, M.S., *Basın Tarihine Dair Bilgiler ve Hatıralar*, Hür Türkiye Dergisi yayınları, İstanbul 1962.

Engin, Vahdettin, *Bir Devrin Son Sultanı II. Abdülhamit*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2017.

Ertuğ, H.R., *Türkiye'de Basın ve Yayın Mevzuatının Doğuşu ve Gelişimi*, Ajans Türk Matbaası, Ankara 1959.

Girgin, Atilla, *Türk Basın Tarihinde Yerel Gazetecilik*, İnkılap Yayınları, İstanbul 2001.

Göçmen, Muammer, *İsviçre'de Jön Türk Basını ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri: 1889-1902*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1995.

Güneş, İhsan, *Türk Parlamento Tarihi – Meşrutiyete Geçiş Süreci*, I, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1997.

Güresin, Ecvet, *31 Mart İsyanı*, Habora Kitabevi, İstanbul 1969.

Güz, Nurettin, *Osmanlı Basını*, Selçuk İletişim, Konya 2000.

İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları, Arba Yayınevi, İstanbul 1987.

İnuğur, Mehmet Nuri, *Basın ve Yayın Tarihi*, Der Yayınevi, İstanbul 2002.

İskit, Server, *Hususi İlk Türkçe Gazetemiz Terüman-ı Ahval ve Agah Efendi*, Ulus Basımevi, Ankara 1937.

Jeanney, Jean Noel, *Başlangıcından Günümüze Medya Tarihi*, çev: Esra Atuk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

Kabacalı, Alpay, *Türk Basınında Demokrasi*, Kültür Bakanlığı Yayınevi, Ankara 1994.

----- *Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Basın ve Yayın*, Literatür Yayınları, İstanbul 2000.

----- *Bir İhtilalcinin Serüvenleri*, Gürer Yayınları, İstanbul 2007.

----- *Türkiye'de Siyasi Cinayetler*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1993.

Kandemir, Feridun, *İzmir Suikastının İç Yüzü*, Ekicigil Yayınları, İstanbul 1955.

Karabekir, Kazım, *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909*, Yay: Faruk Özerengin-Emel Özerengin, İstanbul 1982.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, III-IV-V-VIII, TTK Yayınları, Ankara 1983.

Kazıcı, Ziya, *Osmanlı Devleti Tarihi*, Kayıhan Yayınevi, İstanbul 2011.

Kocabaş, Süleyman, *Jön Türkler Nerede Yanıldı?*, Vatan Yayınları, İstanbul 1991.

Koloğlu, Orhan, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992.

----- *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2015.

Malmisanij, Mehmet, *Kürt Talebe Cemiyeti-İlk Legal Kürt Öğrenci Derneği*, Avesta Yayınları, İstanbul 2002.

Martı, Metin, *Mevlânazade Rifat'ın Anıları*, Arma Yayınları, İstanbul 1992.

Mevlânzade Rıfat, *Sürgün Hatıralarım*, Hzl: Mithat Kutlar, Avesta Yayınları, İstanbul 2009.

----- *Türkiye İnkılabı'nın İç Yüzü*, Hzl: Metin Hasırcı, Pınar Yayınları, İstanbul 1993.

Nüzhet, Selim, *Türk Gazeteciliği 1831-1931*, Devlet Matbaası, İstanbul 1931.

Oral, Fuat Süreyya, *Türk Basın Tarihi*, Yeniadım Matbaası, Ankara 1968.

Özçelik, Ayfer, *Sahibini Arayan Meşrutiyet*, Tez Yayınları, İstanbul 2000.

Öztuna, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1983.

----- *Tarihçi Gözüyle*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2014.

Pekmen, Mahir Said, *31 Mart Hatıraları İsyân Günlerinde Bir Muhalif*, Hzl: Hasan Babacan- Servet Aşar, TTK Yayınları, Ankara 2013.

Safa, Peyami, *Türk İnkılabına Bakışlar*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2013.

Şerif Paşa, *Bir Muhalifin Hatıraları-İttihat ve Terakkiye Muhalefet*, Nehir Yayınevi, İstanbul 1990.

Şimşir, Bilal, *Kürtçülük*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2009.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1988.

Topuz, Hıfzı, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1973.

----- II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi, Remzi Yayınevi, İstanbul 2003.

----- *Özgürlüğe Kurşun*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, I, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1984.

Turan, Mustafa, *Bir Generalin 31 Mart Anıları*, Q-Matris Yayınları, İstanbul 2003.

Uğurlu, Nurur, *Resneli Niyazi Hatıratı*, İstanbul 2003.

Yıldız, Sıddık, *Çıkışından Bastırılmasına Kadar 31 Mart İsyanı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Master Tezi, Ankara 2006.

III. MAKALELER

Abadan, Nermin, "Gazeteciliğin Gelişim Safhaları", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi*, İstanbul 2002. s. 118-140.

Akşin, Sina, "Fedakaran-ı Millet Cemiyeti", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi*, cilt: 29, sayı: 1, 1974 Ankara, s. 125-136.

Akbulut, Uğur, "Osmanlı Basın Tarihine Bir Katkı: Gazetelerin Yayınlanma Amaçları Üzerine (1831-1876)", *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara 2013. s. 31-57.

Ayaz Erhan, Muammer Erdem ve Yunus Kuloğlu, "II. Meşrutiyet Döneminde Bir Fail-i Meçhul: Hasan Fehmi Bey", *Electronic Journal of Vocational Colleges*, Mayıs 2015, s. 107-117.

Çelik, Hüseyin, "Muhbir", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 31, s. 33.

Felek, Burhan, "İkinci Meşrutiyet ve İttihat-Terakki Cemiyeti", *Milliyet*, 7 Mart 1982.

Demir, Kenan, "Osmanlı'da Basının Doğuşu ve Gazeteler", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Nisan 2014, s. 57-88.

Doğaner, Yasemin, "Hürriyet ve Modernleşme Enstrümanı Olarak Osmanlı'da Basın" *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 29, sayı 1, Haziran 2012, s.109-121.

Hanioğlu, Şükrü, "Jön Türkler", *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt: 23, s. 587.

Issı, Murat, "Hürriyet Aşığı Bir Osmanlı – Kürt Aydını Mevlanzade Rıfat Bey", *Toplumsal Tarih*, sayı: 196, Nisan 2010. s. 1-10.

Köni, Hasan, "I. Dünya Savaşı Öncesi İstihbarat ve Günümüze Etkileri", *Avrasya Dosyası*, Yaz 2002, s. 150-167.

Özcan, Abdülkadir, "II. Mahmut'un Memleket Gezileri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Merkezi*, İstanbul 1991. s. 361-378.

IV. GAZETELER*

Basiret

Ceride-i Havadis

Hukuk-ı Umumiye

Hürriyet

İbret

İkdam

Mizan

Muhbir

Osmanlı

Sabah

Serbesti

Şura-yı Ümmet

Takvim-i Vekayi

Tanin

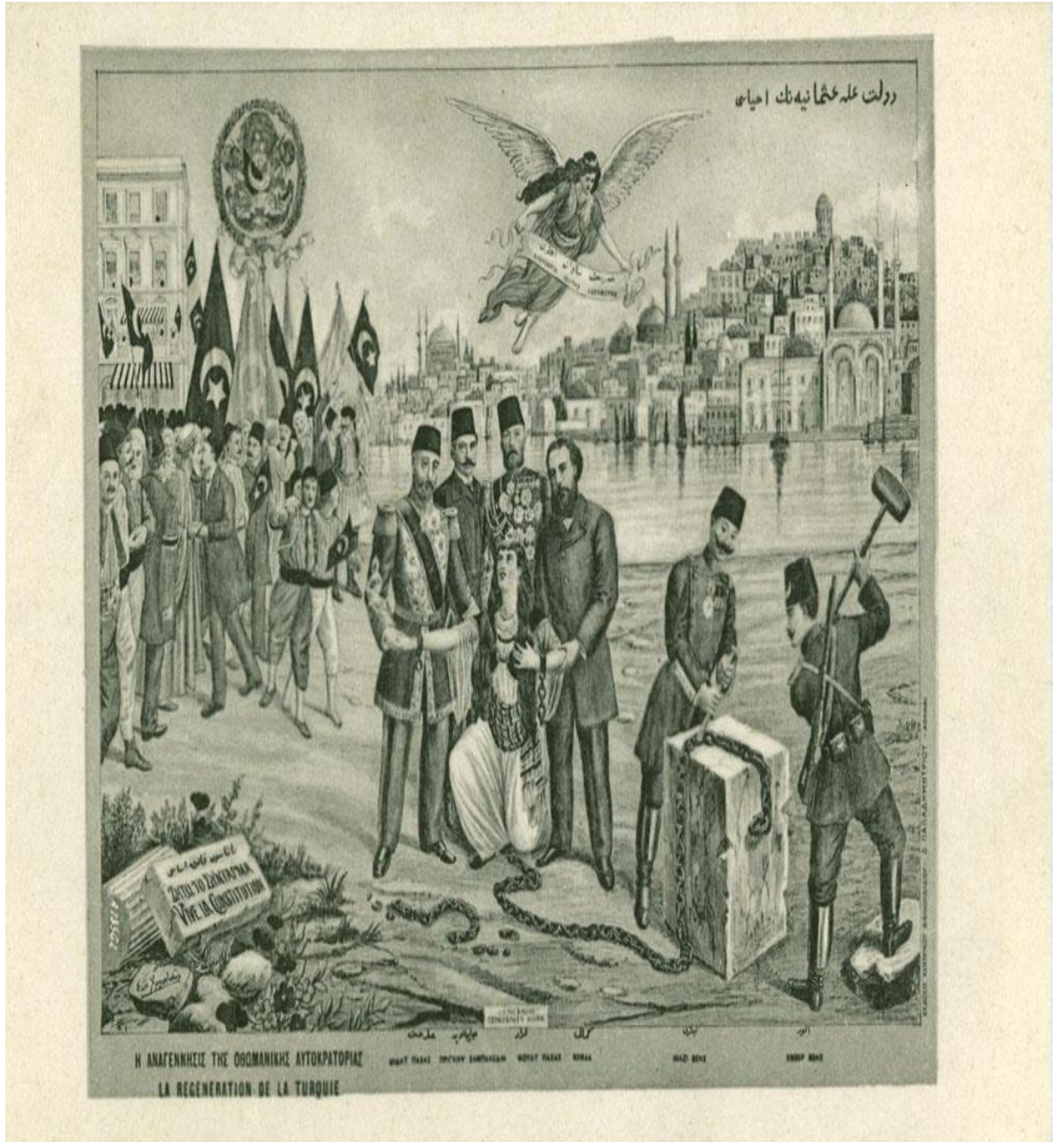
Tercüman-ı Ahval

Volkan

* Tarihler metinde belirtilmiştir.

EKLER

EK 1: II. Meşrutiyet kartpostalı, Hürriyeti temsil eden kadının etrafındakiler Mithat Paşa, Prens Sabahattin, Fuat Paşa, Namık Kemal, Zinciri kıranlar Niyazi ve Enver Beyler

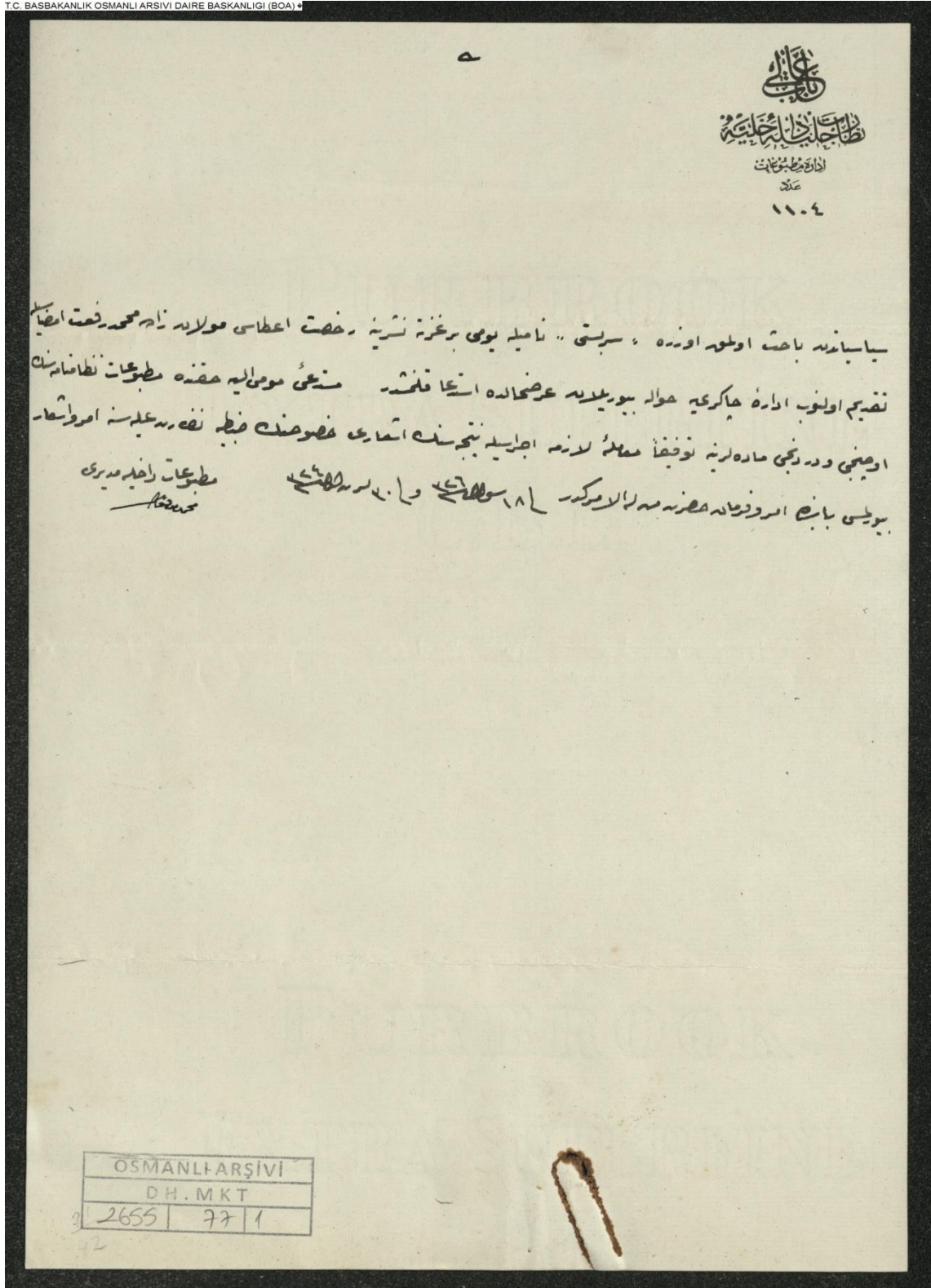
EK 2: II. Abdülhamit Han

EK 3: Meşrutiyetin İlanını Kutlayan Halkın Kartpostalı

EK 4: Mevlanzade'nin Serbesti'yi Çıkarmak İçin Yaptığı Müracaat

DH.MKT.02655.00077.001

سرپرستی

۱۳۲۶

SERBESTI - CONSTANTINOPLE

آبونه یقینات

عناكب مائة ایله بارسونان ، یوزنه هر سگ
 ۱۰۰۰ لیریس و کیرده اییون
 سنه ۱۰۰۰ آتی آتیق ۹۰ هر موزدور
 عناكب سائره اییون
 سنه ۳۸ فرانق

اعلامات اییون آروجه مقابله ایلیار .

صاحب و مدیری :
 بولان زاده م . رفعت

اور تحریر ایله ادرجه متعلق مسائل اییون
 دور مرادیت لوزبور

آدرهس :
 یک پوسته خانه قاروشندا فرخ یک خاننده داره عضوه
 مغزیه کوندری یان اورتاق قلعه ایلیز .

مشول اولان ، اوستولوت باش و کجه نحصراً
 عاقدور .

شاید حکمدار امضا ایچک ایسته مرسه
 وکلای استغایه دعوت دیتکدر .

ایسول اداره مشروطیه حسیله ناس
 ایشدی عاقلکه بوخصوس تقرر ایدرک هجیر
 وقت داعی مشکلات و تروده اولوز .

بوایلکد یانکوز آلتایه مستادور . شواستنا
 دخی امپراطور کیلیکمک نمایلات شخصیئی
 نتیجه سدر . چونکه امپراطور کیلیکم کنسی
 تیغیره اوله «امضاسا مانگیسی» اولوق ایله
 آکتسا ایجاب اداره اونوزر فیسال فیسال
 ایچکندن کزی قائل . بودوش و کیرورن زیاده
 کنتوسنک دها کوزل دوشتنکنه ، سعا
 فقه خدمت ایدمکنه قال بولسنتک
 عمویلور .

وقایله بیدارک ادرسی زمانده آلتایه
 امپراطوری قائله یکه مشرطب ایلی . کنتوسق
 بیدارکن عتالی اداره مدالجه دها مسایح
 بیلان امپراطور کولکده قاهره اظهار وجود
 «وابیات ایچک ایچک میدان بولمیدن طولانی
 شکایت ایدر و عایت لاتوزر عدولوت بیدارک
 استغایه مجبور ایله مشروطیت ادره لک مساع
 عدسی خواجه اوله قرق ایشاره مدعا ایچکه
 باشلامدور .

قانون اساسی ایچکنه زاریسار اولان
 آلتایر بولان شکایت ایچکه باشلادیلر . فقط
 قاضی اولای ، یاکنز حقیقه باش و کلایر
 تیرل ایچک کی تیجه یوریدی . ایشو شکایه
 بیزره آلتایک ادره لایه امیجی دوشونجوری
 علامت اولای . چونکه امپراطورک خورسرا
 ادر و حراق ایچده آلتایک حشور
 و آلتایق ایخلال ایچکنه مستند اولالوره باش
 کورتمک باشلادی .

تلا ترانسوال رئیس جمهوری (قروغرا)
 کورده یقینات لایه انکتره زوی قد
 اهرت ویرمک تزل ایچش اولسه یدی حرب
 ظهور انجمنی حقیق ایلی ، انکتره ترلا چادی .
 چوقچ اویونجی عد ایچی .

آلتایا دولتی و مطبوعاتی بوکی تحقیرلردن
 و نظاری وقایه ایچک اوزره امپراطورک مدد
 کلایلردن ادره اموری وقایه ایچک اوزره
 یک سو ق قاضی ایلی حاقه ، بو قی اوله مانشاردور .

هله بر دفعه کی (غیبی تلرف) اقتضای
 شده یی قدر کورلان امشالریک فوئده
 مهم بر مشرکرتکی اهرق بتون آلتایلیق
 باشن آلتایه قدر . ارسدن و یک وجم
 نتایج تولدیبه ایجاب ورییهدور .

امپراطورک شکایت و وسکنتانده
 افکار و سیدر لایه مقصد اولان
 خاخر برسانده ، بولسنتک . سولویمک .

مشرطیت ادراره و بیلا تقریق جنس و مذهب عنایلیارک حقرفه نادیم بوی غزمه

تقریق ایله بیلوروز . مغزیه نمانی اولان وقایع
 هجه فرانسه و آلتایه آلماندور . قازابلایق
 خالسی اوزر مشروطه ظهور اولان اختلاف
 کشیدیک مدول کورلایلمیدن مستهکم
 صورت قلموه سلیک کتوت تیور ایچدی
 حقدور فرانسه و آلتایه طوطی دن موافق
 مقاله کورنر اولسندن عاقلکدر . سحرنا
 آلتایک بولسنتور . داینا ایچک ایشو سلیک
 نادر بلایوزر ادره ایله فرانسه طوطی
 و قاضی او مرتبه دها و قار و کین ایچکنده
 سکرتورره ایلی .

فرانسه فرقی سیاسی مسئله موافق
 تحذیردن اول حد افکار ایچک ایچک
 فرانسه عرت غضا ، قار و حقیقه نمانی
 ایدره هان او کتکتور . او حدلی بر طرفه
 آهرق حیرت افکار و آهرک و قار و
 خصم خارجه قاروشونک خود اولدی . محتم
 رفوت . عظمتی برسنتک کوروت کورولر
 اورودا دول موجودی فرانسه کوروش
 شدت ایچمکنه کین ایچکنده سحرنا
 اولدی . ایته فریاد ایشو سلیک آلتایک
 اوغیر قابل قبول اولان شکفتل کورده سی
 رد و شرح ایشدی . وسنتک علیه سنیله
 نوم هئات ایتاییه شریکله حاکم مستقل
 قائل اولدو . ایشو سلیک اهره ایله آلتایه استقلان
 اوله حقیق سلیک حکمتک تجزیه کورده سی
 قهدماسو قاضی شو موختت عقتله قدر
 اقتضای ایشو و ادر . زرامتلیک شریک
 اولان حرب حتمالی مهارت ایتاییه صلحه
 تحویل ایدریلی .

بوخته طرفه شرفه عال بولان وقایع
 ک مهمه در سراسر استک آوسترایا قاروش
 دوران
 دهجان خصوصیتک فرانسه ، انکتره
 روس . یه دولریک بفراده قلم فرمای
 آلتایه تحق و نسکی ادره ایله موافقت
 حرب حکومتی دول . سولویمک اصطناعاً
 اعتداله عود و ایتاییه نایت سلیکی آلتایکن
 سوکره دوامنده موافق اولور ایله شدیدیک
 شرق بحران مهلیک بر مدت غیر مینه اییون
 بر طرف ایشل عد اولدیور .

اوستراحران و کلاته کلجه بوسنتک
 سیاسی . تا جیج نین توتوک اولیوب صرف
 داخلی احواله مستند اولدیق جمله یوزنه
 و هر یک قطعه لریک الحاقی مدهاسته آوسترا
 حکومتک مقررات محضه سلیقه قائل
 دوجار اهدیلات اولدی . جی پوپلر . قار
 خارجه نظری ادر (اداره تار) ک مویش
 بحران واقعه رحماً تزلزه اوغرا ماشدور .
 مع هفا بوی ایله قائل متکلی برموده
 بولور ایکن بوحران و کلاسیه دها نزه
 کس مشکلات ایلیار .

صدر اعظم کامل یانک قوفاقدور حیر
 این مذاکره ایله کما جمهوره شندور

تألیق قرقره کورولان تلرف نامه
 لایسنتک نایت هجه ترانسواله عب
 وانکتره مخالف اولدیق ایشل ایدر . ایق
 سنه سکره کور ترانسوالی لایسنت روسیه
 و فرانسه طرفه واقع اولان لایسنت قول بولمک
 باخصوس ترانسوالک عویج بولان
 اهدایه ایله انکتره کمدایت قوشوق ایق
 چوقچ اویونجی اولور . دینه رش اولدن
 نایق . بو قدر ادره لایسنت بر مسک
 صاحبک المانیه کی عظم در دولتک اویونه
 اجزای شوذ ایچکنک اهرامک جهالک حصور
 و آسایشی ایخلال ایچکنه مستند حقایق
 سیاسی دشر .

آلتایا باش و کینک دوجار اولدیق موقع
 آچمه یق قدر و خیله در . قانون اساسی
 موجدیه کدرسی مششول اولدیق اییون
 بو تیغه امپراطورک مدعا علیه ایشو سلیک
 ایشو سلیک . هم در مسوور دینه ایشو سلیک
 شدی ایله جلس اولکده ایشو وجم مسک
 امپراطوری نیش و کلتک مسک عضوس کی
 مدعا علیه شکر مجور اوله قدر . کور مذکور
 اقتضای امپراطورک طرفدن قله ایشو
 غزیه و بیزدن اول رش و کوروش
 او دشو ایقات مطالعه ایدمک یزده کاسلریکن
 ری طرفدن اوقوشی ایله اقتضای ایشو
 کاب ایله امپراطورک قلمدن چیقیش رش
 بولسندور . و حاکم ایق واده مانی قوروش
 رش بولوش ایشو بیچار و اهرامدن
 قورتمق اوزره ایچش ایشو لکن امپراطور
 استغایه قول ایچشدر . بیزن لایسنت فرمای
 ایشو شدتک کینق بو آخنده ایدورلر . هله
 المناریک قلم نظمی اعتباریه اکسیر شمی
 اوله قاری ادرای امپراطوری قی کتدی ایلیور .
 انکتره یزدر دشمنکک لایسنت مده ایلیوب
 سراق امپراطوری ایله لک تحت قوئده
 بولسان دواتر و سنییه منحصر اولدیق
 بولویورلر .

بولدن چیقمک چارسی بو قدر
 سبب اولان امپراطور اوله و باش و کین
 اوله قولای . چونکه استغایه قول ایله
 دیکرتیک لیریق ایشو حل و سنیو ایدری .
 شدی ایله تنویه جهتی کورده یلیور .
 یعنی مشروطیت اداره ایچک ایچکنه حقیقه
 رعایت اولدجه نعمت بولسندور . کس قدرده
 لک مسون طن اولان لریک بیه مسولیتدن
 قورتملر .

**سیاسی
 خلاصه**

بوخته اردولیک وقایع سیاسی ری
 غریه دیکری شرفه متناق اولوق اوزره

مقاله

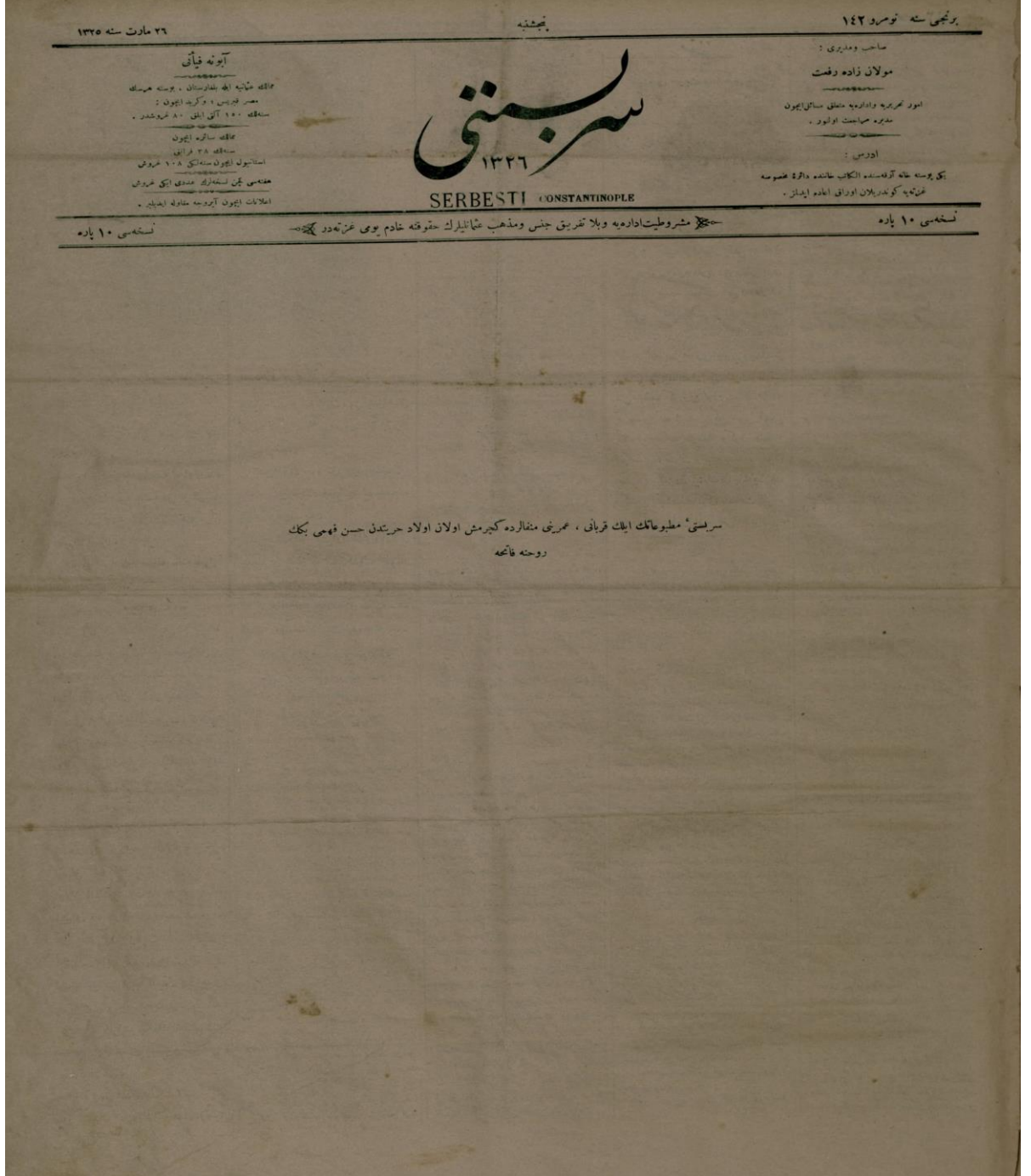
مشرطیت ادراره

کوک بیدارک

یازره

مشرطیت شیوه لری

EK 6: Serbesti Başyazarı Hasan Fehmi Bey'in Öldürülmesinin Ardından Gazetenin Çıkardığı İlk Sayısı (Miladi: 8 Nisan 1909, Rumi: 26 Mart 1325)

Haberde : ‘‘Serbesti Matbuatının İlk Kurbanı, Ömrünü Menfalarda Geçirmiş Olan Evlad-ı Hürriyetten Hasan Fehmi Bey’in Ruhuna Fatiha’’ İfadesi Yer almaktadır.

EK 7: Ölümünün Ardından Hasan Fehmi Bey'in Gençlik Resminin Yer Aldığı Serbesti Sayfası (Miladi: 8 Nisan 1909, Rumi: 26 Mart 1325)

تجدید
۱۴۲

سرپرستی

۲

جلس مہماندہ ہریان تحریرک سونہرو:
دون کجھہ سرپرستی غزنیہ باش محمدی
اولوب محمدتقی قسم کھنسی وطن اونورندہ
مفسرہ اسرار اپن حسن فہمی آئندینک
کوپرو اوزدندہ قل ورفی نا کر بک آئینجہ
جرح ایلمدی وقتک دروست اولندہ
بوصاح عزیمت باڈیورہ کوکرتی تحقیقہ
اکلائیبی وجہہ قاتلک ملوئی نامی سلاح
صداری اوزرینہ عمل وقیمہ کن پیسک
قتی طرفتی پردہ شرک شا کر بک دروست
وقرہ وطاقیہ اعزام ایمندن اشاک ایمندن
سرپرستی غزنیہک یوم انترامن امتیاز
تعلیق ایلمدی مسلاک سیاسی ایستو قل
طبع آرمسہ بر ماسیت اولدی
کمی ناک اولجیہ قدر قبول ایتمک
شرویدہ . جہادہ سیاسیہ سولای آدم
اولدرمک قدر شان مشروطیہ عمل و جهان
مدنیہ مع و حیات ملیہ می سکندار
ایلمدی حرکت ایلماز . دن کجھہ آتیلان
قورونلو سرپرستی غزنیہک باش محمدی
آبایادی . بونون ملیویاتہ . بونون حریت
فکرہ و وجدانیہ بونون عقالی متنبہ
آئیدی . بونون استنبولہ سیاسی جہاد
محافظہ کاتی بر کموت باقیہ قاتلک دروست
املدہ سیاسیہ بیٹون طاهر اولدی . هرکس
طابعی توپندہ طاشاییلین درمک آکر بکریہ
مبارس بولان قاتلک مبارزہ فکرہ یی ترک
ایہ کجھہ حق سرپرستی برپرستی بول
تکلیف بکریہ قل ایتمک دستور بول
ایلمدی . بونون مولدیزمک بودیم
نظریہ درہ مبارت و زہدہ حکام ایلمدی بکریہ
قوی مہول ایلمد . ای ک طرفندہ مسکر
ضابطہ و زہدندہ تجویری بولان غلہ
کروسیک اوزدندہ باغ ایلمدی بوجانیہک غلہ
اصل اولودہ دروست ایلمد بکلان و باغ
وزرہ قاشو نہ کی کماہر ایلمدی بکلان
داخلہ نظر ایتمدن امتیاز طلب ایلمد .

طرفدن آتیلان مرورور قورونلریہ حسن
بک قل و شاکرک سول بوکردن تہاکسز
سورنہ جرح ایلمدن .
محمدی شاکر کک اقدوسہ نظراً قاتلک
بر سواروی ضابطی اولدی و درولوری
شاکر کک توجیہ ایلمدہ آل سکادہ ولان .
دیش اولدی اکلائیب .
طیب زایدی

سرپرستی غزنیہی سر محمدی مومی الہ
حسن فہمی اوئدی ایلمدن پانچرید
جسٹانہ عموی مدعیانہ سولای کتف
ومایہ اولدہ صناع ناحیہ صدیقہ سنک
تو خلیسی تحسہ انت پارہون اماخت
اولان یی ملدتو قاتلکہ برعدہ قورونلو
مرسدہ حاصل قتلہ دخولہ جرحمی
ومریمک اشو غطفان دخول و غول ایلمک
دائل قدر بر سر مسمرض اجرا ایلمدن
سکرہ سول حوان اذی خلطی قاتلک
خروج ایلمدن اولسندن حاصل برساتیہ
قلمندہ و غیر منظم شکلمہ بر عدد
قتلہ خروچیہ وصاع تر قوسنک لک
وحشیہ ایلمدی ضابطی وحشیہ جسدستہ
یدی ملدتو قاتلکہ برعدہ قتلہ دخولہ
دعا کوروش ومریمک جوف سدردہ قاتلک
اکلائیب وحول عضدینک لاک علوی
وحشیہ اوزرندہ کما یدی باملتو قاتلکہ
یتہ برنتہ دخولہ جرحمی مشاہدہ قلمش
واشو اوچنی تہ دخولہ حیولہ کتورن
مرمی مذکور ضلک عمالہ دالہ خاندندہ
تخت الجلیہ قاتلک سنان اوللہ اخراج اولورق
دائرہ کوریلند .

عقابی ملتئ تعزیت
عموم امت غزنیہی قان آغلیہ دوق
تزیت ایلمد .
زیرا بونون ایدی ماتم نا اوزدندہ
ودیہ رحمت الہیہ قنسجی بو شہید
ذی حیات عموم ملت غزنیہک قربان
عظیم الشانیدر .
غیظملر ، غیظملر سنک حالتہ یا ایتمہا
النفس الذکیہ
احساسات حریر و روانہ ایلہ مشوب
ارلان و کاشانہ آساج ایتیم او نشاط
آور قلبک بو کوئن ایکی آرشونق بر
مزارہ ، لکن عموم ملت قدیسانی ،
اجترامق آراشدہ انتقال ایلمدی ...
ای مجاہد ذیشان حریت ، ای شہید
جلیل الشوان ملت ، بزنگ نابودندہ بر
اولدوکل غیرتک ، حیثیتک ، ایلمک ، اسانیک
مثال مشخصی نقل ایدیوروز .
سنی اولدرمن او قاتلی آل سنک او
منترہ فکرہ یی ، او قندس روحی تجریم
ایدیوروز . زیر سن قلمارہ ، میزائلرہ
ایلمدن تجاویزلی او نشاط علی ایلہ ملو
اولان قلبک بیٹون علویتر بلہ مدافعہ
ایتمک ، فدک کارانمت و تمستندہ جراند
عقابتیک بیٹون عزوویات متفقہ لرحی ،
اسادات کا زہل لرحی ، تهدیدات واقعد لرحی
سنک شجاعت ادبیہ قلمیک رد ایتمدی ،
یحو ایتمدی ، تحقیر ایتمدی . سنک ،
سرپرستیک اوکئہ چکمک استملکاری
سنکار حال ظلت انکیتری برتیدی ،
چنک جاہک ایتمدی .
ایولہ ... تون متشدد مملکتندہ هر برسی
بوکرکتیک اعلائی شانہ مدار اولجی

مژدہ کی حریت و حاکمیتی عسافطہ
ایچون کرک مقرر حکومتدہ ، کرک عموم
ولایاندہ سرپرستی . مطوعانہ طرفندار
اولان بالجلہ حریر و روان ملتک فوج
فوج متینلر تشکیل ایلہ قورنہ بئریبیک
سلامت افکار و آراستی تأمین و تأییدہ
چالشمسنک درجہ وجوبی پیش ناملہ
آقلمیزی صنوف مختلفہ غزنیہون بر
چوققری توصیه و اخطار ایتم اولقندن
ناشی بوکون عموم قلوبلر دعوت اولورق
سلطان احمدہ ساعت اتی رادہ لژندہ
ایکچی بر مطبوعات متینتی اجرا ایلمدہ
جکدی اوج کوندن بر و اعلان ایلمدہ .

غزنیہ سر محمدی اولوب وجدانسز
برخان طرفندن اولکی کجھہ ساعت
بش بچندہ کوپری اوزدندہ غدارانہ
بر سورندہ شہید ایلمدن حسن فہمی
بکک ، او مجاہد حریتک بوکون جنازہ
سرپرستی ، سوک و طلیقہ مقدسہ اخوتی
انجا ایلمدی بونون متینک کلمیک ناسلک
ایکچی بچشدہ کوئی ساعت ایلمدہ
سلطان احمد و اجرا اولجی ایلمدن اولتور .

تذکرہ
سر محمد حسن فہمی بکک بر جانق
ویدمان ایلہ شہید ایلمدن اولسندن اولوب
بر جوق دوات حینتمان طرفندہ آتیش
اولدیندہ لڑتہ لڑتہ ایلو آروینکرہ نازیم
مابع اولدیندہ جسمنہ و طلیقہ شکرای برادہ
غلای ایلر .

کتاب عالیہ طلہ سندن بر قاج بیسک
نورسنگان وطن دور ایلدہ سزہ کلرک
بر ستمائش اجرا ایتمک . وصاحب امتیازمن
سولان زادہ رفت کی اشائی جلب ایلہ
و صدر اعظم ایشایہ کیدرک قاتلک هر حالہ
طاهرہ اخراجیہ یق مؤید عدالتہ تسلیسی
طلب ایتمکاری و صدر مشار ایلمدہ قاتل
خونخواری دروست ایتمک بیچہ قانویہ
اساج ایلمدی وعد ایتمدی . لسان آریہ
سویہ سطر و رفت بک دخی جوابا :
و طقات حکومتہ مداخلہ ایلمدیوب
حکومت اجرا آندہ سرپرستی بر اقامتی واکر
حکومت قاتل بولندہ مساعیہ ایلر ایسہ
وزمان سوز سویلک حقن اولجی بیان
ایتمدن . بوکون اوزرینہ حینتمان وطن کورلر
اشکابہ ناز دوکرک مجلس میوانہ کینشدرندہ .

اخطار
شہید حریت حسن فہمی بکک جنازہ
مراسمہ اشراک ایلمک اوزرہ دارالافتون ،
مکتب ملکہ ، طبع ملکہ عموم طلہ سنک
بوکون الاورقہ ساعت ایکی بچندہ دارالفتون
پانچمسندہ اجتماع ایلمدی بکریہ مستطیرو .

حسین فہمی
آر زوالی وطن ، غیور اولاندن بری
دعا قربان ورتک . بر ایس ماتمہ بوکولک .
ای ب دخت وطن ، فلکندہ آتیلان و
جرحہ ام القاتل حینتمان مقدمہ آجریہ
سن صادق ، تیور بر شدتکاری قاتل
ایتمک ، زہد حینک ، غیرتک مثال مشخصی
بر داد و جسدان ایلہ محرم اولدی . آہ
ایبار ایدیوروز ...
ای قی امان قاتل ای دخی ملتتور ا
بو صاحب حینتہ بو غلام مشروطیہ ناصل
کدک !! ای حینتہ جزوار ای غلام ارکان
انتقادہ منت منت شہیدک ایچون روح علوی
مشروطیہ بچشدہ قلب اسانیک اوزرندہ
ایتمک . ملت سکا . سد هزار لکت ...
ای صاحب سرپرستی ای محرمی کرکام
چشم السانیت و صدقہ قان آتیلان بوجیات
— امیکم — و قلمتہ خدمت بولندہ سزی
فوج زادہ

لالی بابور مدبر پاشاندن اکلائیبیہ
وجہہ ترفتی مومی ایک وجودندہ اوج
عدد مرمی حاصل قتلہ دخولہ جرحمی
مشاہدہ ایلمدن بوترک اطرافندہ حرقہ
و باروت لکری مشاہدہ ایلمدہ
نظراً تحسین بر مژون ضابطہ بر مسافدن
انداخت ایلمدہ کار و صاع تر قوسنک وحشیہک
مذکور جرحہ ناریک درون سدردہ اشائی
سیردہ ناریک دخی جرحمدار ایلمدی و
سورنہ حصولہ کلان ترق و سیلان دم
داخلید و بول ایلمدی اکلائیب و علی اسول
وقتہ رخصت و برپرستی کی مذکور مرمی
دخی بر قومی دوندندہ اولورق مہور اولر
قلمشدر .

شاکر اقدی دخی داورندہ معاینہ اولدندہ
صدر دیک جانب ایسری خط اعلیٰ خلطی
اوزندہ انجی ایلدہ مطافہ بین الظلمی
حکومتدہ بر آت تاہیندہ ادماخت اولسندن
قورونلو بر مریمبیہ حصولہ کتیش بر
عدد قتلہ دخولہ واشو قتلک اون
اساتر و قدر جهت فدائیہ و بین استقامتہ
برساتر و قاتلکہ برعدہ قتلہ خروچیہ
جرحمی کوروش مومی ایک اسوال
عمومیہ نظراً مریمک آتیلان جرحہ
اولدن دخول ایلمک خلقتن فدایہ طوغری
تحت المصلات اجرا سیر ایلمدہ کسکرہ
جرحہ تاہیندہ خروج ایلمدی و شو جلالہ
مذکور جرحہ ناریک جوف سدردہ ناند
اولسندی مامل قوی بولنشد و مذکور
جرحہک اطرافندہ حرقہ لری کوریلدہ
بنا مریمیک بر مژون قتلہ جہ بر
مسافدن ادماخت اولدی اکلائیب
اولسندن پاشادوی اون بش کون سکرتہ
تکرار ماریبھی منتقن بولندتہ دائرہ
اوقاق اوزرینہ دیورولر بکریہ و املا
قدیمی قید آتیش اولدی مشر بابوردر .

دونکی مجلس مہماندہ
سر محمد حسن فہمی بکک کیت
قتی بر جرم سیاسی اولسندن مملکتندہ
آسایک هر معالیہ عمل بولندی استنبول
میونی زہراب اقدی و اسماعیل کال ، رضا
تور و آزادی میونی مفید بکلرہ احرار
فرقتندہ منسوب میواندہ کرام مجموعاً ایلم
ایلمک قورنہ اجرائیہون بولندہ ایضاحات طلب
میواندہ دخی بک جرائیہون بولندی اولدی
بیان ایلہ قورنہ اجرائیہون ایضاحات طلب ایلمک
موافق بولندہ جنی و استنبولہ آسایک قطعاً
عقل بولندی بالغالہ ایلمدہ ایشاردہ . بوکون
اوزرینہ بر جوقی مدافعتہ منکر مام جچی ، عموم
ارباب وجدان قان آتیلان بو قورنہ دلسوزی
نسایک نادرومی جہاد پرستی کونہ بقی افکار
عمومیہ نکیندن سکرہ بوفتہ تعلق ایلہ
ایضاحات طلب ایلدہ سیاسی قرار لاشیریہ .
پیشمدہ ۱۰۰۰۰۰ .

سر محمد حسن فہمی بکک و ملکیہ
قائمہ لڑندن ارطغرل شاکر بک اولکی
اقتسام آزادی میونی مفید بک کورومک
اوزر بک اولدہ کیدرک کجھہ ساعت بش
بچندہ استنبولہ عدوت ایلمدہ شادہ
کوری اوزرندہ بر خونخوار طرفندن ارقہ

بوعالی پاشا مہماندہ خدمتک ، باق بوجاہل
لژندہ ناصل بر بلای مصیبت انکیتریہ
تقدیر ایلمدی .
سن اولدک ... ظایر خیر اولدک ،
ملتک صمیم قلمندہ ایداً یا شایہ جکک ،
ایدار اولجی بکک .
سن حاکمندہ ایتم اولدیک او پارلاق
خدمتلی امیزکہ ممانکندہ اظہار
ایلمدہ جکک .
بلکہ افشای حقہ ، اعلان حقیقتہ سنک
قربان اولقنک کفایت ایلمدہ ...
لاسل الشرف الرفیع من الاذی
حتی یراق علی جوانہ الہم .

بوعالی پاشا مہماندہ خدمتک ، باق بوجاہل
لژندہ ناصل بر بلای مصیبت انکیتریہ
تقدیر ایلمدی .
سن اولدک ... ظایر خیر اولدک ،
ملتک صمیم قلمندہ ایداً یا شایہ جکک ،
ایدار اولجی بکک .
سن حاکمندہ ایتم اولدیک او پارلاق
خدمتلی امیزکہ ممانکندہ اظہار
ایلمدہ جکک .
بلکہ افشای حقہ ، اعلان حقیقتہ سنک
قربان اولقنک کفایت ایلمدہ ...
لاسل الشرف الرفیع من الاذی
حتی یراق علی جوانہ الہم .

محمد زید شہید حریت حسن فہمی بکک کجھہ سونہرو

Resmin Altında Osmanlı Milletine Taziyat , Umum Ümmet-i Osmaniye`yi Kan Ağlayarak Tezyit Ederiz İfadeleri Yer Almaktadır.

EK 8: Ölümünün Ardından Başyazar Hasan Fehmi'nin Son Resmini Yayınlayan Serbesti Gazetesi (Miladi: 9 Nisan 1909, Rumi: 27 Mart 1325)

جمعه

برنجی سته نومرو ۱۴۴

۲۷ مارت سته ۱۳۲۵

سربستی
۱۳۲۶

SERBESTI CONSTANTINOPLE

صاحب و مدیری :
مولان زاده رفعت
امور تحریریه و اداره به متعلق مسائل ایون
مدیر مباحث اولور .
آدرس :
بکی بو سته حله آرقه سده الکاب خانه دائره محرمه
غزیه به کوندرلان اورتاق اناده ایاز .

آبونه فیاتی
ملک عنایه اله بلنارستان . بو سته هر سته
مهر تبریس ۱ و کربه ایون :
سنگ ۱۵۰ آتی لبق ۸۰ غروشتر .
ملک سائره ایون
سنگ ۳۸ فرانق
استانبول ایون سنگ ۱۰۸ غروش
هنسی یکن سنگلرک عددی ایکی غروش
اعلان ایون آریجه مقاله ایلیلیر .

مشروطیت اداره به و بلا تقربق جنس و مذهب عنانلیرک حقوقه خادم بوی غزیه در

نسخه سی ۱۰ پاره

نسخه سی ۱۰ پاره

جلس مبعوثان وقایه

دون ریادن شهید وطن حسن فہمی تک
جائزہ سی اختلافیہ اوغراشیرکن ریادنہ
ولایتلردن کن مکتوبلری ، تفرقلری مقامہ
ایدیوردی . آناطو لیدہ حکمہ ما اولان آتیاق
عربستاندہ محرمہ شہن آتیش سرتک وطنی
عادتاً زلزله ا بود پادین برہنہ جویرمشدر .
قایہ تک مائمن سافلادی وقعیاتقربقی
چارلریہ نشات ایچدیکی بومدش حال مانی
حاروبہ ہلاکہ دہ غروبوق ایپیوز .
حکومتی ، تقویوموقایہ تکذیب وقایمدن
عبارت ظن ایڈن قایہ زہ سوپہ سین ، ہاسکی
پولہ سوق اولونوروز
پاتنی منع ایچین آتشی سوندماک
لازم . حال بوکہ قایہ بوی کولایہ اوزیوز .
آتشدن برقیوبلجکم سیجرامسی معاذہ
تکذیب مملکتی یاقاز .
قایہ سرتکارہ کجیدیکی کوندری ہب برعاقب
معاہدہ غروفہ اہل مانی اولونور . شویہ

شہید محترم حسن فہمی بکک سوک رسیدر
ای شہید سعید :
« یوکسئدی او رتبه ک مقام
عرض اولدی سرتبر احتشامک »

کس طرفدن سوبلیوردی . جائزہ اقوام
عنایہ تک کالیسی واجتی غزیتلر تجاری ومحموم
مطلوبات حرہ عنایہ ارکان کرامی مجریین
وادای کرام ویشکادہ محوم احراز فرقیسی
ہیات چلیہی اتحاد محمدی وطباعتوم جمعیت
مجزہ لریہ درسیج کرامہ مبعوثان کرامدن مضییری
وکتاب عالیہ : کرامتین بر چوق ایلیلیر
وطنک سلامتی نظر فائدہ آرایان بیوک و کوچک
امرای عسکریہ حاصل غزیتلرک خدمات
خیرخواہامسی تقدیر ایڈن بتون ارباب حبت
مراسم تشییعی شہید مشارالیک خوانکہ
ایلیسہ قدر اجرا بیوردیلر .
ساعان حمای جوارندن ایشداد بتون
خرستانان قرداشلرتلرک تجار تکاملری جائزہ
ملک کجیدی انشادہ بتون کتکلیری ایتمیرمش
وعلی الخصوص اوزوزدی — باقی تجار تکامسی
سرا ا قایمشدی .
حکومت طرفدن جائزہ مراسمہ آتیم

Haberde Şhid-i Muhterem Hasan Fehmi Beyin Son Resmidir İbaresi Yer Almaktadır.

Bu İbarenin Altında;

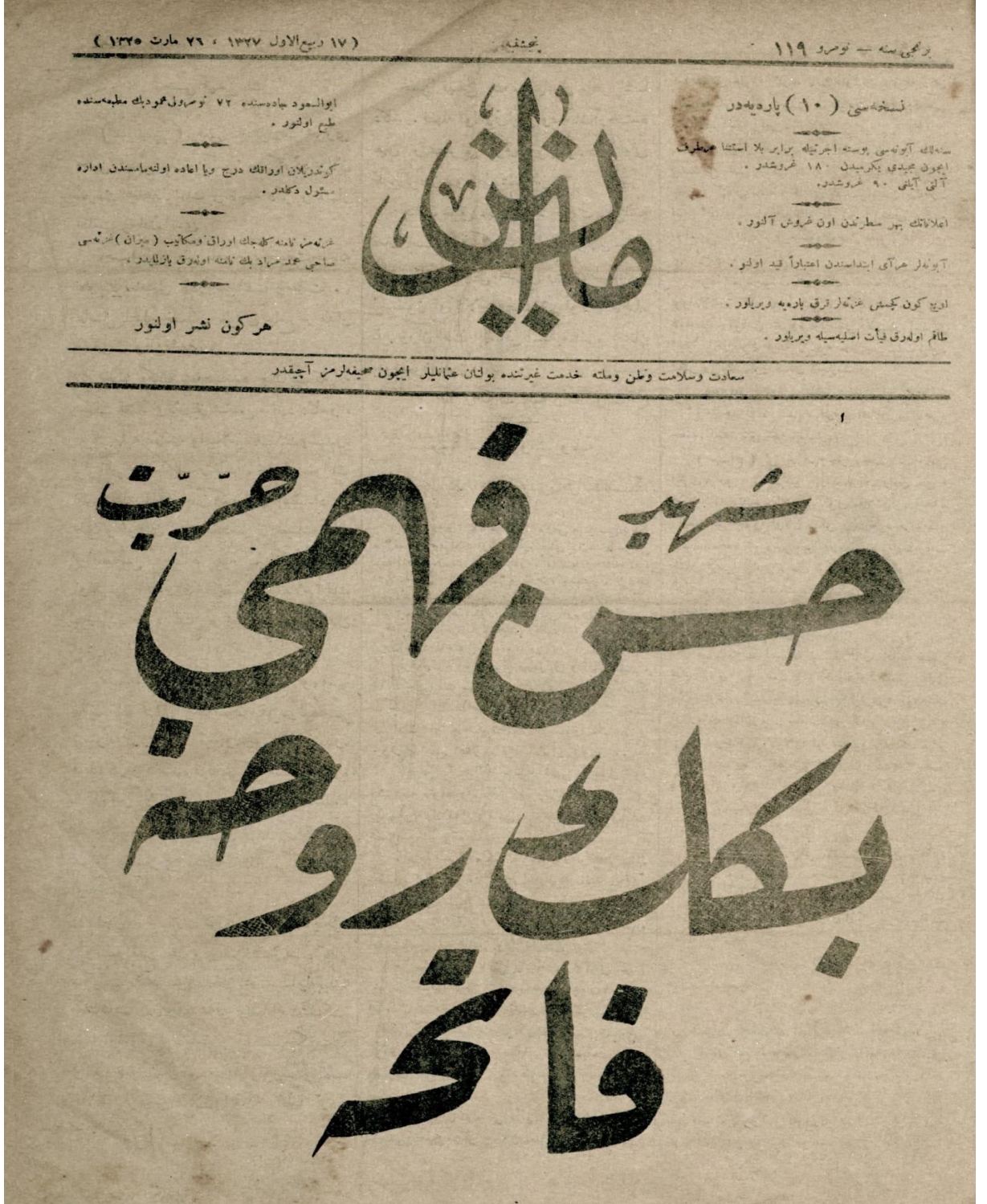
Ey Şhid-i Said:

Yükseldi O Rütbe Kim Makamın

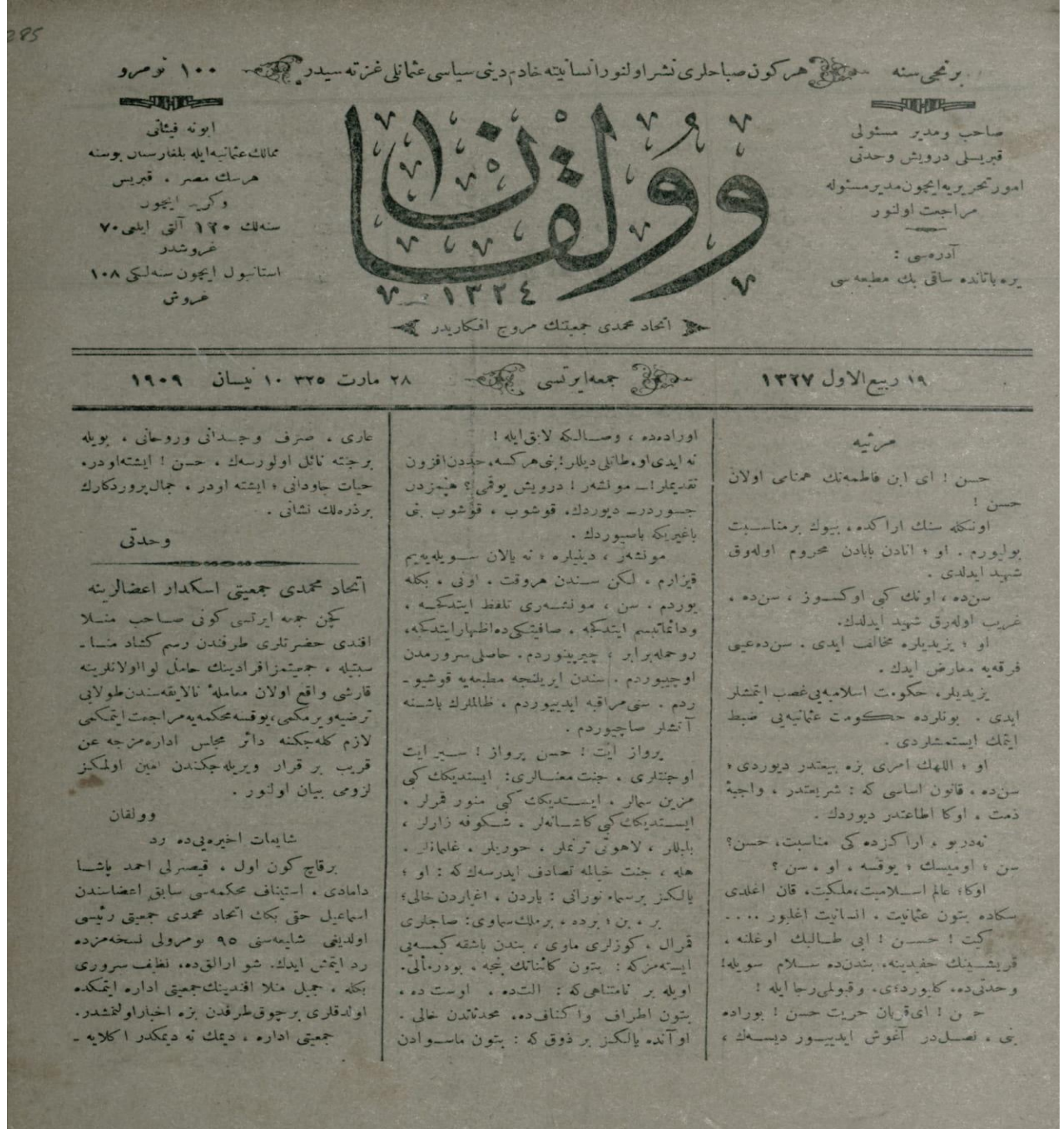
Arş Oldu Serir-i İhtişamın.

Beyitleri Yazmaktadır.

EK 9: Mizan Gazetesinin Hasan Fehmi Bey'in Cinayetinin Ardından Çıkarıldığı İlk Sayısı (Miladi: 8 Nisan 1909, Rumi: 26 Mart 1325)

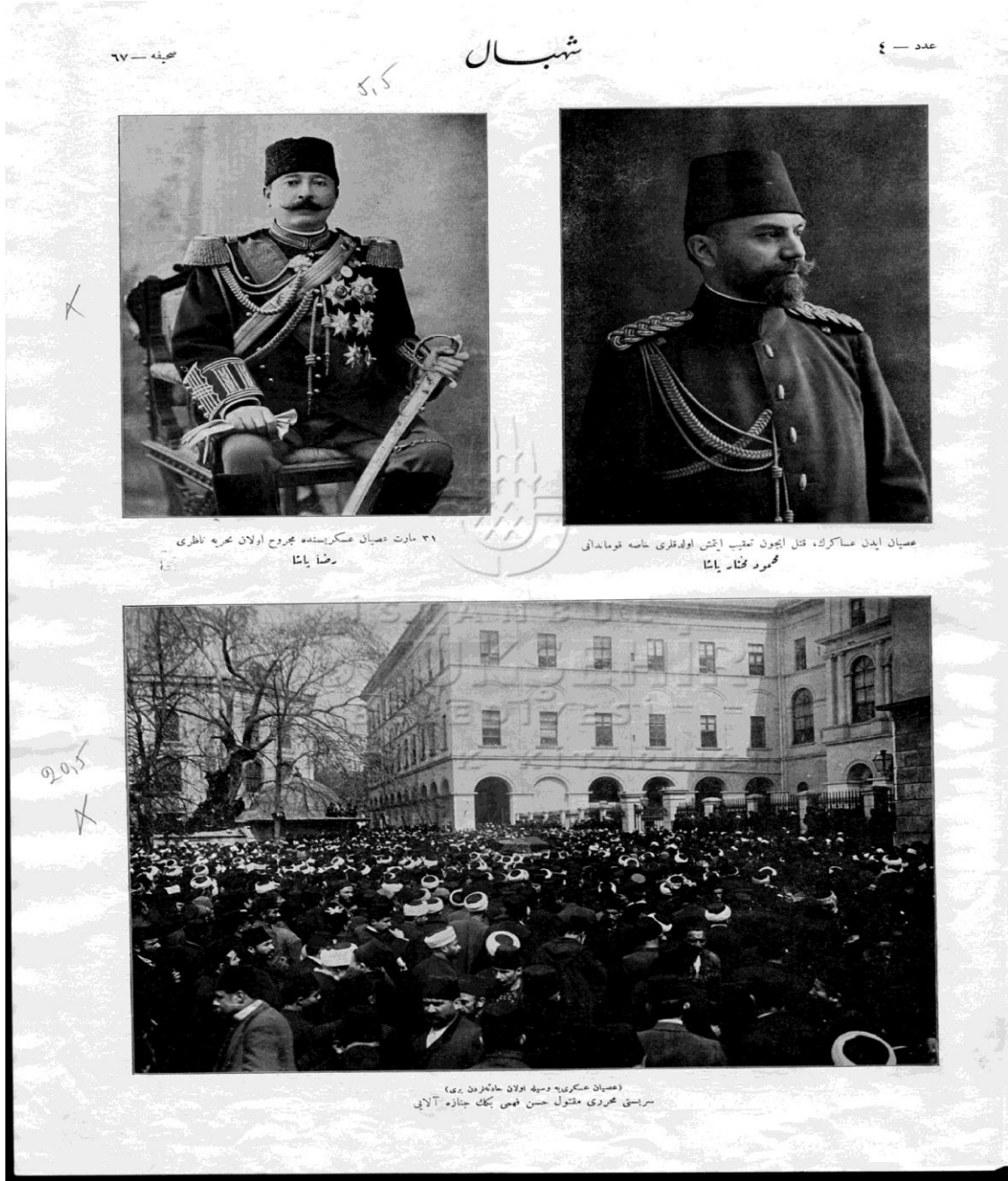

(Şehid-i Hürriyet Hasan Fehmi Bey'in Ruhuna Fatiha)

“Hasan! Ey İbn-i Fatıma'nın hem-namı olan Hasan! Onunla senin aranda, büyük bir münasebet buluyorum. O, anadan babadan mahrum olarak şehid edildi. Sen de onun gibi öksüz, sen de garip olarak şehid edildin...”

EK 11: Sol Üstte 31 Mart İsyan-ı Askeriyesinde Mecruh Olan Harbiye Nazırı Rıza Paşa, Sağ Üstte İsyan Eden Askerlerin Katli İçin Takip Etmiş Oldukları Hassa Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa Yer Almaktadır.

(İsyan-ı Askeriyeye Vesile Olan Hadiselerden Biri) Serbesti Muharriri Hasan Fehmi Bey'in Cenaze Alayı

EK 12: Serbesti Gazetesi nin Zararlı Neşriyatından Dolayı Osmanlı Memleketine Sokulmasının Yasaklanması

ع

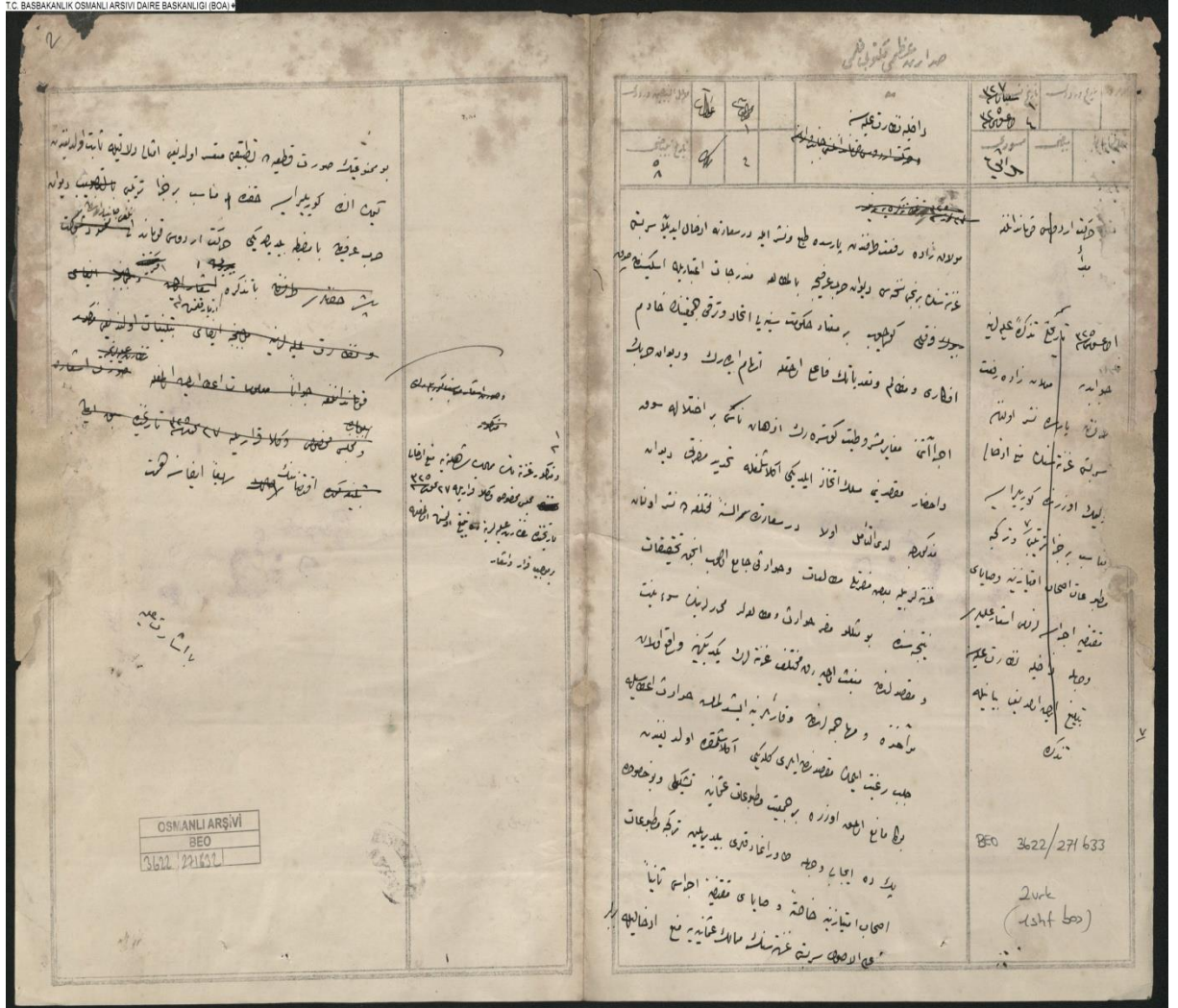
اخذہ دلا بتندہ لنا نہ شیخہ د۔

سربستی صاحبی مولودہ زارہ - قصتہ یا - سہ اعدادہ کھنڈ یا نہ باشد دی کھنڈ یا نامہر بودہ
بیونہ فونٹوسلرہ - دسای - روحانیہ - حتی عا جز لربہ - یوسہ تیلہ کوندریم بیو - خطہ کونہ انظر فونٹوسلوی
بودنہ جندہ کلمہ غزتری باذیق سو بیو - دی بندہ با لطمع بودیم یا یومیم طرسوسہ سوم یا یاسی
اند - یا - تسلیم اولقمہ اوزرہ کلامہ بر غزتہ یولیمی مأموری طوقندہ معادہ اولہ بندہ مرسیہ
ستقر قضاک خیراتہ لفا کوندر لدی عیصہ ایہ تکلم کی فاد امیر جیمہ مذہب جمانہ سیدہ هر معصوم
قولاعی زهر لملک ایسیہ - قصتہ غزتری بلو طبلہ هر کہ کوندر مکدہ اولہ نظر - دوم یا یاسی
با لطمع موافقہ ایہ بد من اجفہ هر یقناک بو ترہانہ نہایتہ دیر ملک اوزرہ بر تہ بر قطعہ انخا ذ بودہ
مناسبت اولور اعتقادندہ ہم هر جگہ اجراء ایجاب منوط ای علیہ بر - خرابہ
اخذہ والی دلیلی
جہای

۱۲۵
۱۲۵
۱۲۵

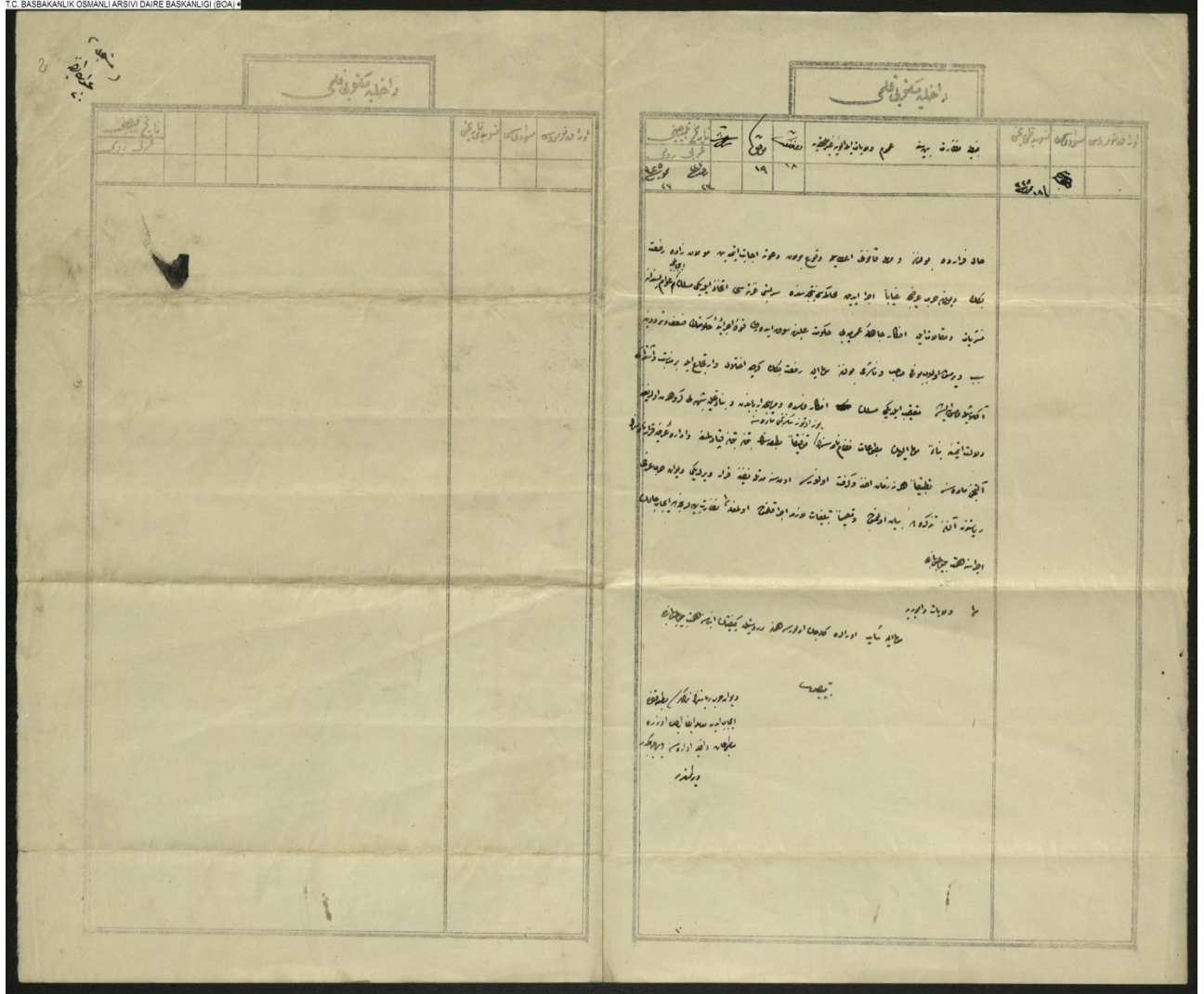
OSMANLI ARŞIVI		
DH.MUI		
1252	22	2

EK 13: Mevlanzade Rıfat Tarafından Paris'te tap Edilip Dersaadet'e İthali Men Edilen Serbesti Gazetesi. (Dersaadet; 271020)

BEO.003622.271632.001

EK 14: Firarda Bulunan Mevlanzade Rıfat Bey'in On Sene Müddetle Sürgününe Ve Sahibi Olduğu Serbesti Gazetesi Ve Matbaasının Da Kapatılmasına Karar Verildiğinden Mezkurun Görüldüğü Yerde Yakalanması.

DH.MKT.02896.00025.001

EK 15: Serbesti Gazetesi Sermuharriri Hasan Fehmi Bey'in Naaşının Sultan Mahmud Türbesi'ne Defni Hakkında Mevlanzade Rifat Bey Tarafından Çekilen Telgrafnamenin Arzedildiği Vesika

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) 2

۱۵

محمد رفیع میهنی

تاریخ	۱۳۰۵	روز	پنجشنبه	ماه	شعبان	سال	۱۳۰۵
مکان	استانبول	مقام	دوستانه	سند	سند	سند	سند

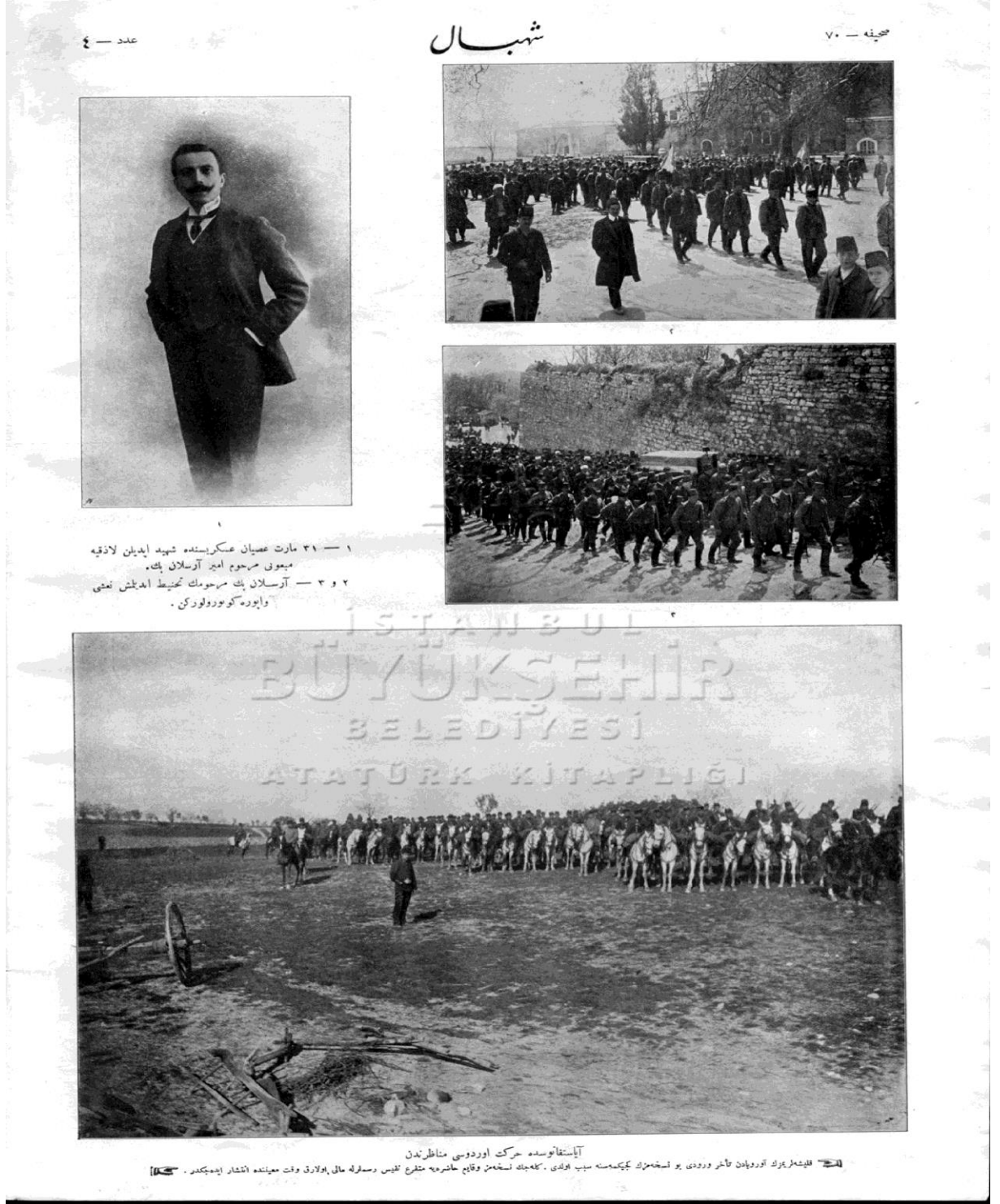
سربستی غازی سربوری ... در ... و ...
تعیین ... در ...
...
...

OSMANLI ARSİVİ
BEO
3530/266716

20rk
(25/16)

BEO.003530.264716.001

EK 16: 31 Mart İsyân-ı Askeriyesinde Şehit Edilen Lazkiye Meb'usu Merhum Emir Arslan Bey (Sol Üstte Emir Arslan Bey, Sağ Altta Arslan Bey'in Naaşı Vapura Uğurlanırken)

Yukarıda Ayestefanos'ta Bulunan Hareket Ordusu

EK 17: Sol Üstte 31 Mart İsyânında Şehit Edilen Nazım Paşa, Sağ Üstte Arslan Beyin Naaşını Taşıyan Vapur, Sol Altta Hareket Ordusu Erkan-ı Harbiye Reisi Pertev Paşa , Sağ Orta Ve Altta Hareket Ordusu Süvarileri

صیغه — ۷۱

شبهان

عد — ۴

۳۱ مارت عصبان عسکرینده شهید ایدیلن
عمرلیه ناظر سابقی مرحوم ناظم پاشا

لاذقیه میمون آرسلان پک مرحومک جنازسی واپوره نقل ایدیلیرکن
(نعل ، مرحومک علقنته کوتورولورک اوراده ودمه غاک رحمت ایلینشدر .)

آیستاقوسده حرکت اوردوسندن
سوارلی یشدرارلی

حرکت اوردوسی ارکان حربیه رئیس
پرتو پاشا

آیستاقوسده حرکت اوردوسندن بر دیگر منظره
یشدرارلی

تصویر قیلمه لیزرک تورویون تأثیر ووردی بر نسخمزاد کچکمهسته سبب اولدی . نهچک نسخه من واقع حاضریمه منظره قیلمه رسارله مالی اولاروق وقت معینده اقتدار ایدیکدر .

EK 18: 31 Mart İsyanı Sonrasında Beyazıt'ta İdam Edilen Bir Kişi

